

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ERNESTA MOLOTOKIENĖ

SUVOKIMO IR VAIZDUOTĖS SANTYKIO PROBLEMA HUSSERLIO
FILOSOFIJOJE

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, filosofija (01 H)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2008 – 2012 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

Prof. habil. dr. Arvydas Marijus Šliogeris (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – 01 H)

Konsultantas:

Prof. dr. Dalius Jonkus (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – 01 H)

Turinys

Įvadas	
0.1. Temos pagrindimas	6
0.2. Šaltinių ir tyrinėjimų apžvalga	7
0.3. Tyrimo tikslas ir uždaviniai	18
0.4. Tyrimo metodai	19
0.5. Atlikto darbo pagrindu ginami teiginiai	20
0.6. Mokslinis disertacijos naujumas	21
0.7. Darbo struktūra	22
I. Suvokimo ir vaizduotės <i>formalaus</i> skyrimo pagrindimas	24
1.1. Tikrovės ir realybės samprata Husserlio filosofijoje	26
1.1.1. Juslinių turinių ir fantazmų skyrimo pagrindimas	33
1.2. Suvokimo lauko analizė	37
1.3. Vaizduotės sampratos problema Husserlio filosofijoje	42
1.4. Suvokimo ir vaizduotės skyrimo laiko sąmonėje pagrindimas	47
1.5. Suvokimo ir vaizduotės vaizdinių problema	51
1.5.1. Aristotelis: tarpininkaujanti vaizduotės vaizdinių funkcija	53
1.5.2. Hume' as: prisiminimo vaizdinys vs. vaizduotės vaizdinys?	68
1.5.3. Kantas: vaizdiniai kaip pažinimo pagrindas	62
1.5.4. Brentano: vaizduotės vaizdiniai kaip laiko sąlyga	64
1.6. Suvokimo ir vaizduotės vaizdinių skyrimo Husserlio filosofijoje pagrindimas	68
1.7. Vaizduotė kaip <i>formaliai</i> priešinga suvokimui	76

II. Suvokimas ir vaizduotė kaip <i>praktiškai</i> abipusiškai priklausomos sąmonės formos	80
2.1. Suvokimas ir vaizduotė kaip objektyvuojantys sąmonės aktai	83
2.1.1. Stebinių samprata	88
2.2. Tuščių vaizdinių problema	93
2.3. Suvokimo specifika: tikrovėje egzistuojantį objektą teikiančių stebinių reikšmė	99
2.4. Prisiminimo ir vaizduotės santykis	104
2.5. Vaizduotės lauko analizė: neutralumo reikšmė	108
2.5.1. Vaizduotės modusai: vaizduotė kaip „nesaties įdabartinimas“, „quasi-suvokimas“ („als-ob-suvokimas“), „neutralumo modifikacija“, „visa-apimanti-modifikacija“	119
2.6. Suvokimo vaizduotiškumas vs. percepcinė vaizduotė	124
2.6.1. Vaizdo sąmonės samprata	129
2.6.2. Vaizdo sąmonės struktūra	131
2.6.3. Vaizdo sąmonės reikšmė suvokimo ir vaizduotės santykiui	136
III. Suvokimo ir vaizduotės santykio probleminiai aspektai	141
3.1. Suvokimo ir vaizduotės ribų problema: iliuzijos, haliucinacijos	143
3.2. Intersubjektyvios vaizduotės galimybė	148
3.3. Suvokimo ir vaizduotės reikšmė siekiant evidencijos	152

3.4. Metodologinė vaizduotės reikšmė autofenomenologijos ir heterofenomenologijos ginče.....	159
---	------------

Išvados.....	169
---------------------	------------

Literatūros sąrašas.....	173
---------------------------------	------------

Įvadas

0.1. Temos pagrindimas

Vakarų filosofijoje suvokimui, lyginant su vaizduote, tradiciškai buvo skiriamas išskirtinis dėmesys. Jau Antikos mąstytojai suvokimui kaip labiausiai prie tikrovės pažinimo priartėjančiam proto gebėjimui skyrė privilegijuotą statusą kitų proto formų atžvilgiu. Vaizduotė epizodiškai šmėstelėdavo tik filosofijos istorijos periferijoje, tačiau net ir tokiomis aplinkybėmis vaizduotė buvo suprantama ne tik kaip „netobulas“ suvokimas, bet ir kaip radikaliai skirtingas, unikalus sąmonės gebėjimas. Vis dėlto iki Edmundo Husserlio išsamus vaizduotės fenomeno tyrimas, atskleidžiant fundamentalų suvokimo ir vaizduotės santykį, nebuvo atliktas.

Fenomenologinis sąmonės patirčių aprašymas „legalizuoja“ vaizduotę ir nuo šiol prasideda intensyvus jos persekiojimas: sekant vaizduotiškais pėdsakais, paaiškėja, kad vaizduotė yra apraizgusi visus sąmonės išgyvenimus, pati išlikdama refleksijai nepasiekiamame sąmonės šešėlyje. Todėl, logiška, kad aiškiausiai vaizduotiški pėdsakai matomi ten, kur, regis, vaizduotės slėptuvės mažiausiai tikimasi – suvokimo lauke. Fenomenologiškai tiriant suvokimo ir vaizduotės aktus, paaiškėja, kad privilegijuotą suvokimo poziciją ir pretenziją į pažinimo tikrumą sugriauna vaizduotė, neutralizuodama visų išgyvenimų pretenzijas į tikrumą, todėl suvokimas tampa tik viena iš tikrumo galimybių, praktiškai niekuo nesiskiriančia nuo galimo vaizduotiškos tikrovės supratimo. Suvokimo ir vaizduotės santykis yra problemiškas: viena vertus, vaizduotė yra radikaliai skirtinga sąmonės forma, kita vertus, jos veikimą įgalina suvokimas. Šiame darbe mes teigiame, kad transcendentalinėje Husserlio fenomenologijoje suvokimo ir vaizduotės skyrimas yra *formalus*, nes, *praktiškai*, suvokimas ir vaizduotė yra abipusiškai priklausomi sąmonės aktai: abipusės suvokimo ir vaizduotės priklausomybės santykis įtvirtinamas vaizduotės kaip visa-apimančios sąmonės modifikacijos sampratoje, kuomet vaizduotė, laisvai varijuodama modifikuotais jusliniais turiniais, persmelkia

suvokimo lauką, įgalindama jo veikimą. Formaliai skirdamas suvokimo ir vaizduotės aktus bei privilegijuotą prieigą prie tikrovės supratimo teikdamas suvokimui, Husserlis formaliai išlaiko klasikinį racionalumo principu grindžiamą pasaulėvaizdį, kurį vaizduotė gerokai išklubina. Kadangi dėl vaizduotės poveikio suvokimui tikrovės supratimas tampa problemiškas, būtina iš naujo apibrėžti tikrumo kriterijus suvokimo ir vaizduotės santykio perspektyvoje: jeigu suvokimas *praktiškai* yra vaizduotiškos, vadinasi, tikrovė tėra viena iš vaizduotės manifestacijų? Ar, taikant transcendentalinės fenomenologijos metodą, įmanoma išspręsti tikrovės konstitucijos sąmonėje problemą? O gal būtent vaizduotė, kai iš jos to mažiausiai tikimasi, įgalina šios problemos sprendimą?

0.2. Šaltinių ir tyrinėjimų apžvalga

Aptardami mūsų darbui įtakos turėjusius šaltinius ir tyrinėjimus, juos sisteminame išskirdami tris pagrindines grupes: 1) *šaltinių apžvalgą* (šioje grupėje apžvelgiame pagrindinius Husserlio veikalus); 2) *tyrinėjimų užsienyje apžvalgą*, kuri skyla į: a) *istoriškai svarbius tyrinėjimus*, sudarančius reikšmingą kontekstą mūsų darbe analizuojamai problemai ir į: b) *probleminius tyrinėjimus*, kurie turėjo tiesioginę įtaką probleminiam mūsų darbo laukui; 3) *tyrinėjimų Lietuvoje apžvalgą*, kuri skyla į: a) *tiesioginę įtaką mūsų darbe keliamai problemai turinčius tyrinėjimus* ir į: b) *netiesioginę įtaką turinčius tyrinėjimus*, kurie reikšmingi dėl bendro probleminio konteksto.

1) *Šaltinių apžvalga*. Vaizduotės apibrėžimo problema fiksuojama jau *Loginiuose tyrinėjimuose* (1984ab) (*Logische Untersuchungen*), kur Husserlis analizuodamas sąmonės išgyvenimų rūšis, išskiria neįstebintų vaizdinių klasę, skirtingą nuo sąvokinių vaizdinių klasės. Aptikęs vaizduotę kaip atskirą mentalinį gebėjimą, kokybiškai skirtingą nuo suvokimo, Husserlis negali išvengti problemos, kurią, galima sakyti, sprendžia visuose vėlesniuose savo veikaluose: suvokimo ir vaizduotės santykio problemą.

Pagrindinis veikalas, kuriame išsamiai analizuojamas vaizduotės fenomenas yra 1904/05 metais skaitytų žiemos paskaitų pagrindu, skirtų vaizduotės ir vaizdo sąmonės problemai, sudarytas veikalas *Fantazija, vaizdo sąmonė, prisiminimas* (1980) (*Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung*), apimantis vaizduotės problematiką, tirtą nuo 1898 iki 1925 metų. Laikotarpis, kuomet Husserlis vienu ar kitu aspektu tyrė vaizduotės problemą iš esmės apima visą fenomenologijos metodo kūrybos laiką, todėl šį laikotarpį tradiciškai galime išskaidyti į tris kūrybinius etapus, būtent: 1) ankstyvojo Husserlio kūryba; 2) viduriniojo laikotarpio ir 3) vėlyvojo Husserlio kūrybinis periodas. Kaip jau esame minėję, ankstyvasis Husserlio kūrybos etapas susijęs su *Loginiais tyrinėjimais*, konkrečiau, su vystoma statine fenomenologija, t.y. intencionalinių sąmonės struktūrų analize. Šiuo laikotarpiu Husserlis „apčiuopia“ vaizduotės fenomeną kaip esmiškai skirtingą nuo suvokimo, todėl *Loginiuose tyrinėjimuose* daug dėmesio skiriama vaizduotės ir percepcijos santykio problemai, tiriant abiejų aktų intencionalinių struktūrų skirtumus, vaizdinio duoties sąmonei problemą, vaizduotės vaizdinio skirtumą nuo suvokimo vaizdinio etc. Šiame etape vis dar didelę įtaką turi Brentano idėjos, nuo kurių Husserlis mėgina atitolti, ypač kritikuodamas Brentano vaizdinio ir vaizduotės sampratą.

Viduriniuoju kūrybos laikotarpiu, apimančiu veikale *Grynosios fenomenologijos ir fenomenologinės filosofijos idėjos* (1976ab) (*Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*) plėtojamą problematiką, Husserlis vaizduotę toliau tiria vidinės laiko sąmonės kontekste. Svarbus veikalas, skirtas laikiškumo problematikai, yra *Apie vidinės laiko sąmonės fenomenologiją* (1966a) (*Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins*). Šiuo metu įvedama nauja vaizduotės kaip „reproduktyvios modifikacijos“ samprata. Vaizduotė čia nuolat lyginama su percepcija ir prisiminimu kaip reprodukuota percepcijos modifikacija, todėl vaizduotė suprantama kaip pirminio įspūdžio modifikacija.

Vėlyvuoju kūrybos periodu, ypač veikale *Karteziškosios meditacijos* (1963) (*Cartesianische Meditationen*) ir *Pasyvios sintezės analizės* (1966b)

(*Analysen zur passiven Synthesis*) Husserlis vaizduotę analizuoja kaip ypatingą dvasinių išgyvenimų sluoksnį, kaip tikslingą veiklą, kaip ypatingą dvasinės kūrybos „apraišką“, iš dalies apimančią meno sritį, kurioje sąmonės turinių intersubjektyvių mainų procesą koreliuoja kitos struktūros: horizontas, „gyvenamas pasaulis“ (Lebenswelt) etc.

2) *Tyrinėjimų užsienyje apžvalga*. Nors Husserlio fenomenologijos tyrimams skirtų užsienio autorių darbų skaičius išties nemažas, vis dėlto vaizduotės problematika, regis, stokoja didesnio ir gilesnio susidomėjimo. Tiesiogiai mūsų iškeltą problemą tiriančių publikacijų praktiškai nėra, o vaizduotei plačiąja prasme skirtų darbų sąrašas taip pat nėra gausus. Galbūt tai sąlygoja pačios vaizduotės fenomeno specifika: kaip matėme, Husserlis taip ir neišbaigė vaizduotės teorijos, palikdamas atvirą erdvę įvairioms interpretacijoms. Svarbiausias ir aktualiausias mūsų darbe tiriamai problemai užsienio autorių interpretacijas toliau trumpai apžvelgsime.

a) *Istoriškai svarbūs tyrinėjimai*. Istoriškai svarbus Marios Manuelos Saraivos veikalas *L'imagination selon Husserl* (1970) (*Vaizduotė pagal Husserlį*), kuriame autorė, remdamasi Husserlio veikalais, detaliai aprašo vaizduotės fenomeną. Vis dėlto dėl kelių aspektų autorės veikalas nėra toks svarbus mūsų darbui kaip kitų tyrinėtojų studijos: 1) autorė pernelyg neatsitraukia nuo Husserlio tekstų, todėl vaizduotės fenomenas lieka nesuproblemintas. Kita vertus, Saraivos veikalas todėl ir yra tas šaltinis, kuriuo galima remtis mūsų darbe, tiriant problemines Husserlio vaizduotės teorijos vietas; 2) Husserlio veikalai, kuriais autorė remiasi, sudaro „Husserlianos“ seriją, publikuotą iki 1970-ųjų metų. Todėl pats vaizduotės tyrimas tokiu atveju lieka nepilnas, stokojantis išsamesnio rėmimosi pirminiais šaltiniais. Vis dėlto, kaip minėjome, ši studija vertinga istoriškai, nes tai pirmas tokio pobūdžio veikalas, skirtas Husserlio vaizduotės tyrimams, todėl ir mes savo darbe remiamės Saraivos veikalu, siekdami sustiprinti konkretaus probleminio lauko tyrimo argumentus.

Bendrai vaizduotės fenomeno sampratai ir istorinei analizei reikšmingas Wolfgango Iserio veikalas *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas* (2002). Ne mažiau

svarbios yra ir užsienio autorių publikacijos, kuriose įvairiais aspektais tiriamas Husserlio vaizduotės fenomenas. Apžvelgsime keletą straipsnių, kurie vienais ar kitais aspektais apima mūsų tiriamą problemą ir todėl mūsų darbe jais remiamasi.

b) *Probleminiai tyrinėjimai.* Vienas svarbiausių mūsų tiriamai problemai darbų yra Paolo Volonté veikalas *Husserlio vaizduotės fenomenologija* (1997) (*Husserls Phänomenologie der Imagination*), kuriame autorius analizuodamas vaizduotės fenomeną, pagrindinę reikšmę teikia jos (vaizduotės) kaip pažinimą konstituojančios sąmonės formos funkcijai. Anot Volonté, bet koks pažinimas siekia būti eidetiškas. Vaizduotės veikimo laukas įgalina tirti (pažinti) ribinius patyrimo atvejus, neprieinamus percepcijai, ribojamai patyriminės tikrovės pasaulio. Būtent todėl vaizduotė gali būti suprantama kaip autonomiškas sąmonės gebėjimas, fundamentalesnis už percepciją, nes percepcijos veikimo laukas jau yra „apvalytas“ nuo įvairių neaiškių patyrimo atvejų, taigi antrinis vaizduotės veikimo lauko atžvilgiu. Vaizduotei gali būti priskirta „pažintinė“ funkcija tiek, kiek ji (vaizduotė) suvokiama kaip prasmę teikiantis žmogaus gebėjimas. Volonté studija itin reikšminga mūsų tiriamai sąmonės ir vaizduotės santykio problemai, todėl mūsų darbe daugelyje vietų remiamasi ir naujai apsvarstomi Volonté argumentai.

Julia Jansen straipsnyje „Apie Husserlio transcendentalinės vaizduotės fenomenologijos plėtotę ir jos panaudojimą tarpdisciplininiame tyrime“ (2005) („On the development of Husserl’s transcendental phenomenology of imagination and its use for interdisciplinary research“) apžvelgia Husserlio vaizduotės sampratų kitimą, pradedant ankstyvuojū Husserlio kūrybos laikotarpiu ir, atitinkamai, baigiant vėlyvuojū kūrybos etapu. Jansen nurodo, kad Husserlio vaizduotės samprata kito nuo labiau empirinės iki transcendentalinės. Pastaroji (vėlyvoji) vaizduotės samprata jau išsilaisvina iš dominuojančio percepcijos lauko, o transcendentalinis vaizduotės pagrindimas įgalina ir vaisingą kognityvinių mokslų indėlių, tarpdisciplininiame kontekste tiriant vaizduotės fenomeną.

Svarbūs yra Christiano Ferenczo-Flatzo darbai, skirti Husserlio vaizduotės tyrimams: 1) „Ar galima percepcinė fantazija? Tarsi-sąmonė, konfliktas ir neutralumas Husserlio pastebėjimuose tiriant vaizdą“ (2009a) („Gibt es perzeptive Phantasie? Als-ob-Bewusstsein, Widerstreit und Neutralität in Husserls Aufzeichnungen zur Bildbetrachtung“); 2) „Husserliškoji kvazi-konstitucija ir galimybės sąmonė“ (2009b) („Quasi-Konstitution und Möglichkeitsbewusstsein bei Husserl“); 3) „Vaizdinių neutralumas ir husserliškoji estetika“ (2009c) („The Neutrality of Images and Husserlian Aesthetics“), kuriuose autorius pasirinktais probleminiais aspektais analizuoja vaizduotės funkcijas Husserlio fenomenologijoje. (1) Straipsnis aktualus mūsų darbe tiriamai problemai dėl atliekamos gilios vaizdo sąmonės modusų analizės, išryškinant skirtumus tarp vaizduotės ir vaizdo sąmonės. (2) Straipsnyje autorius tiria vaizduotės modusus ir jos duoties sąmonei būdus, atskleisdamas vaizduotės panašumą į percepciją ir kartu pabrėždamas abiejų sąmonės aktų skirtumus. Autorius įrodo, kad vaizduotė veikia galimybių erdvėje, skirtingai nei percepcija, todėl ir objektai vaizduotės veikimo lauke yra „tarsi-konstituojami“, lyginant su percepcijos veikimo lauku. (3) Straipsnyje Flatzas dėmesį skiria husserliškajai vaizdinių neutralumo sampratai, kuri aiškiausiai regima lyginant su percepcija. Autorius siekia atskirti vaizdo sąmonės neutralumą nuo estetiškos pretenzijos į realybę.

Straipsnyje „Percepcijos viršenybė Husserlio įsivaizdavimo teorijoje“ (1990) („The Primacy of Perception in Husserl’s Theory of Imagining“) Markas P. Drostas įrodo tezę, kad percepcinės sąmonės intencionalumas yra modelis suprantant vaizduotiškus aktus (1990: 570). Drostas laikosi pozicijos, skirtingos nuo, pavyzdžiui, Volonté, kad vaizduotė negali būti konstitutyviniis percepcinės sąmonės pagrindas, nepaisant to, kad visi sąmonės aktai yra koreliuoti intencionalia forma. Nors vaizduotė ir percepcija yra skirtingos sąmonės formos, turinčios skirtingas intencionalių struktūrų rūšis, vis dėlto Drostas, remdamasis Husserliu, nurodo, kad percepcija yra „viršesnė“ už vaizduotę.

Mūsų darbe analizuojamai tuščių vaizdinių statuso sąmonėje problemai svarbios yra Liangkang Ni publikacijos: 1) „Husserliškoji prosąmonė ir refleksija“ (1998) („Urbewusstsein und Reflexion bei Husserl“); 2) „Prosąmonė ir ne-sąmonė Husserlio laiko sampratoje“ (2005) („Urbewusstsein und Unbewusstsein in Husserls Zeitverständnis“), kuriose autorius, tirdamas prosąmonę Husserlio fenomenologijoje, iškelia ir aktualių mūsų darbo temai problemų. (1) Straipsnis svarbus dėl įrodinėjamos tezės, kad tik vaizduotėje galima refleksija, nes vaizduotiškas išgyvenimas nėra dabartiškas (1998: 83). Autorius daro išvadą, kad reflektuodami mes neturime originalaus išgyvenimo, duoto aktualiai, dabartiškai, nes disponuojame modifikuotu išgyvenimu. Žinoma, autoriaus tezė yra diskutuotina, nes refleksija jokių būdu negali būti apibrėžiama vien tik kaip vaizduotiška modifikacija. (2) Straipsnyje autorius, remdamasis Husserliu, įrodo tezę, kad skirtumas tarp vaizduotės ir suvokimo grindžiamas skirtumu tarp retencijos ir prisiminimo. Mūsų darbe tiriamai problemai svarbi ir šiame straipsnyje analizuojama „tuščio horizonto“ samprata.

Išsamus Husserlio vaizduotės fenomenologijos pristatymas pateiktas Donaldo B. Kuspito straipsnyje „Fikcija ir fenomenologija“ (1968) („Fiction and Phenomenology“), kuriame autorius, remdamasis Husserliu, tvirtina, kad nors percepcija yra dominuojanti vaizduotės atžvilgiu, vis dėlto vaizduotė yra toks mentalinis gebėjimas, kuris gali betarpiškai „pagauti“ esmę. Įsivaizduodami, anot Kuspito, mes galime įvairiapusiškai „matyti“, todėl vaizduotė būtina esminiam daikto pažinimui (1968: 19).

Vaizdo sąmonės analizei, plėtojamai ir mūsų darbe, svarbi yra Christiano Lotzo publikacija „Vaizdavimas ir plastinė percepcija. Husserlio vaizdo sąmonės teorijos kritika“ (2007) („Depiction and plastic perception. A critique of Husserl's theory of picture consciousness“), kurioje autorius kritikuoja Husserlio vaizdo sąmonės sampratą, teigdamas, kad vaizdai, skirtingai nei nurodo Husserlis, konstituojasi ne kaip konfliktas tarp percepcinio/fizinio vaizdo-daikto ir vaizduotės/vaizdo-objekto, bet jie (vaizdai) pirmiausia yra percepcinio formavimo rezultatas. Todėl, anot Lotzo, Husserlio

vaizdo sąmonė turėtų būti pakeista daug dinamiškesniu vaizdų ir meno kūrinų suvokimo modeliu (2007: 173).

3) *Tyrinėjimų Lietuvoje apžvalga*. Iki šiol vienintelis analitinis darbas, išsamiai tiriantis vaizduotės fenomeną filosofijos istorijoje yra Kristupo Saboliaus disertacija *Vaizduotės samprata fenomenologinėje filosofijoje* (2008). Disertacijoje autorius kelia tikslą „atrasti fenomenologinių (Husserlio, Sartre'o, Merleau-Ponty) ir jiems teoriškai giminingų (Kanto, Heideggerio, Bachelard'o) autorių vaizduotės sampratų konfigūracijas siejančią prasmę ir ištirti šios prasmės išskaidą įvairiuose konkrečios patirties analizės lygmenyse“ (2008: 22). Siekdamas šio tikslo, autorius taip pat pristato ir analizuoja Husserlio teorines vaizduotės tyrimo pozicijas, nurodydamas, kad autoriui svarbu ne tik „pristatyti pagrindines įsivaizdavimą tyrinėjusių fenomenologinių autorių mintis ir mąstymo gaires, bet, sekant fenomenologinėmis intencijomis, *pagilinti* pačius vaizduotės tyrimus“ (2008: 23). Mums svarbi yra autoriaus pozicija sąmonės ir vaizduotės santykio atžvilgiu: nors tiesiogiai ši problema disertacijoje neanalizuojama, vis dėlto autorius įrodinėja tezę, kad: „reprodukcinė įvaizdinanti funkcija implikatyviai būdinga beveik visiems sąmonės aktams“ (2008: 23). Apskritai, galima teigti, kad autorius tiek šiame darbe, tiek ir savo publikacijose vaizduotės tema (kurias netrukus aptarsime), akcentuoja vaizduotės viršenybę aktualaus suvokimo lauko atžvilgiu. Tuo tarpu disertacijoje autorius apsiriboja pateikdamas „kompleksinį irealizuojančios funkcijos tyrimų žemėlapi ir bendrašaknes jo tematines konfigūracijas“ (2008: 27).

a) *Tiesioginę įtaką mūsų darbe keliamai problemai turintys tyrinėjimai*. Sabolius straipsnyje „Vaizduotė anapus įsivaizduojančiojo“ (2006), remdamasis Husserliu, Sartre'u, Baudrillardu, vaizduotę apibrėžia kaip mūsų sąmonei nepaklūstančią galią, kuri „nepaiso ribų ir dekonstruoja esamas tapatybes“ (2006: 121). Žinoma, tokia vaizduotės samprata tiesiogiai nėra duota Husserlio veikaluose, o autorius savo interpretacija siekia pabrėžti vaizduotės unikalumą, jos poveikį mūsų suvokimui, leidžiantį įsivaizduoti,

kaip teigia autorius, kad: „vaizduotė yra vienintelė absoliučios transcendencijos galimybė, kuri slepiasi mumyse pačiuose“ (2006: 121).

Straipsnyje „Vaizduotiška sąmonė“ (2007) Sabolius pristato laikišką vaizduotės veikimo struktūrą ir įrodo tezę, kad vaizduotė nesutampa su transcendentalinio subjektyvumo egologiniu centru, o tai leidžia vaizduotę apibrėžti kaip „ego pranokstančią kitybę“ (2007: 124). Savo įrodymus Sabolius pagrindžia, remdamasis Aristotelio, Hume'o, Ingardeno, Sartre'o argumentais, sutvirtinančiais vaizduotės „kitoniškumo“ sampratą ir reikšmę patyrimo laukui. Svarbus Saboliaus pastebėjimas, kad: „intencionalumas yra pagrindinė vaizduotei būdinga charakteristika“ (2007: 128). Būtent dėl intencionalumo vaizduotė veikia betarpiškai kaip ir percepcija. Vaizduotė, anot Saboliaus, veikia visus suvokimo aktus, o radikalizavus įsivaizdavimą, „pakertamas klasikinio subjekto sampratos egologinis centras ir leidžiama pačiame subjekte aptikti kitybės elementų“ (2007: 133).

Publikacijoje „Sartre'o burtų lazdelė. Nihilistinė vaizduotės laisvė ir fenomenologija“ (2009) Sabolius Husserlio vaizduotės fenomeną pristato kaip „reiškinį“, „viršijantį tikrovės galimybes“ (2009: 66). Anot Saboliaus, vaizduotė stipriai pranoksta patyrimo srautą, nes dėl jos teikiamų „fantastiškų“ galimybių galime „atsiplėšti nuo aktualaus suvokimo išgyvenimo ir atsiduoti galimybių sričiai“ (2009: 66). Sabolius pabrėžia vaizduotės autonomiją sąmonės atžvilgiu, įrodydamas tezę, kad: „vaizduotės pasaulis yra visų įmanomų galimybių pasaulis“ (2009: 67). Vis dėlto net gi tokia maksimaliai „laisva“ nuo sąmonės vaizduotė Saboliaus interpretacijoje išlaiko pamatinę sąmonės architektoniką, vadinasi, praktiškai ji lieka sąmonės lauko priklausomybėje.

Sabolius straipsnyje „Erdvė ir vaizduotė“ (2010a) analizuoja transcendentalinę erdvės konstitucijos funkciją, siekdamas įrodyti, kad: „fenomenologinis požiūris į vaizduotę atveria erdvės santykį specifinių patirčių atžvilgiu ir praskaidrina originalią įerdvinančios vaizduotės funkciją“ (2010a: 60). Sabolius nurodo, kad Husserliui trūksta radikalumo, vaizduotės patirtį traktuojant „kvazi“ erdvišką ir „kvazi“ individualią, skirtingai nei Sartre'ui,

kuris vaizduotės veikimo radikalumo prasme žengia toliau už Husserlį (2010a: 61). Iš autoriaus interpretacijos peršasi išvada, kad vaizduotės kuriamas vaizdinys mums visuomet duotas erdviškai, nes būtent erdviškumas sukuria vaizdinio objektiškumo iliuziją.

Straipsnyje „Vaizduotės ir fantazijos laikiškumas“ (2010b) („The Temporality of Imagination and Phantasy“) Sabolius siekia įrodyti, kad tik vidinis laikiškumas užtikrina sąmonės vienovę, o bendrajai sąmonės sintezei priklauso ir vaizduotės aktai. Husserlis, kalbėdamas apie kvazi-laiką, nurodo, kad šis „kvazi“, konstituodamas nerealumą, išlieka susaistytas su bendruoju sąmonės laiku, kuris, kaip nurodo Sabolius, yra vienas iš kertinių sintetinančių sąmonės struktūros momentų. Sabolius įrodo tezę, kad fantazijos, vaizduotės ir laiko sąsaja yra fundamentalesnė nei laiko ir percepcijos sąsaja, nes: „<...> pirmoji, neredukuojama ir nepanaikinama, konstituoja antrąją“ (2010b: 152).

Saboliaus straipsnis „Paveikslinė sąmonė, reprezentacija ir vaizduotė“ (2011) skirtas ankstyvojo Husserlio „paveikslinės sąmonės“ sampratos tyrimui. Autorius analizuoja vaizduotės reprezentatyvų charakterį, atverdamas vaizdinių ir suvokinių santykio probleminį lauką. Straipsnyje analizuojami vaizduotės, paveikslinės sąmonės ir suvokimo laukų panašumai ir skirtumai, kurie yra aktualūs ir mūsų darbe tiriamai problemai.

Itin išsamiai intencionalumo sampratą Husserlio veikaluose analizuoja Dalius Jonkus straipsnyje „Intencionalumo struktūra ir genezė Husserlio fenomenologijoje“ (2008). Straipsnyje Jonkus įrodo, kad: „<...> kiekvienam išgyvenimui būdingas ne tik universalus sąmoningumo siekis, bet ir neįsąmonintas arba nerealizuotas patyrimas. Patyrimo patirime ne tik tai, kas esama, bet ir tai, kas patiriama sykiu kaip kita“ (2008: 60). Ši tezė svarbi ir mūsų vaizduotės probleminio lauko tyrimui, ypač tuščių vaizdinių analizei. Būtent tušti vaizdiniai yra aktualaus pažinimo „šešėlis“ arba tai, kas yra „kitybė“ patyrimo.

Straipsnyje „Atminties visuma ir kitybė. Fenomenologinis požiūris“ (2010) Jonkus, analizuodamas atminties sampratą Husserlio fenomenologijoje, priartėja prie atminties ir vaizduotės santykio problemos. Anot Jonkaus:

„Husserlis atmintį kaip ir fantaziją bei empatiją pirmiausia siejo su intuityvia prezentifikacija, kuri savo ruožtu buvo laikoma perceptualios prezentacijos modifikacija“ (2010: 11). Siekdamas pateikti tikslų atminties apibrėžimą, Jonkus ją atskiria nuo percepcijos, vaizduotės, vaizdo sąmonės ir iliuzijų, atskirai analizuodamas kiekvieną iš šių sąmonės aktų. Kadangi vaizduotė analizuojama tik santykyje su atmintimi, savaime suprantama, kad straipsnyje neatskleidžiami visi jos modusai. Svarbu pažymėti, kad Jonkus vaizduotei priskiria autonomiją percepcijos atžvilgiu, nurodydamas, kad vaizduotės vaizdinių „iliuziškumas toks tikras, kad nėra jokių nuorodų į realybę, esančią anapus jų“ (2010: 12).

Verta dėmesio yra ir Mindaugo Briedžio publikacija „Valia vaizduotei: ‚disidentiška‘ galimo poetika postmodernios parodijos metu“ (2011), kurioje autorius struktūriškai lygina suvokimą ir vaizduotę, siekdamas atskleisti vaizduotės kaip intencionalaus sąmonės akto unikalumą, jos gebėjimą persmelkti visus kitus intencionalius sąmonės aktus. Vaizduotę Briedis atskiria ir nuo suvokimo, ir nuo vaizdo sąmonės, išryškindamas vaizduotės modusus: irealumą, laisvę, galimybę suvokti kitaip ir neutralumą. Briedis padaro išvadą, kad: „vaizduotės *laisvė* iš esmės yra laisvė nuo aktualumo ir realumo <...>, todėl susijusi su galimybe kaip idealia (*eidetine*)“ (2011: 18). Taigi vaizduotė atveria laisvės sritį, skirtingai nei suvokimas ir vaizdo sąmonė, kurie yra priklausomi nuo patyriminės tikrovės. Briedis pabrėžia, kad vaizduotės savybė laikytis atokiai nuo realybės, kartu išliekant koherentiška struktūra, susieja ją su tikrove nauju, kūrybišku būdu¹ (2011: 21).

¹ Briedis Husserlio sąvoką „Phantasie“ verčia ne pažodžiui į *fantazija*, bet į *vaizduotė*. Mes savo darbe taip pat vartojame vaizduotės sąvoką, priimdami Briedžio siūlomą tokios pozicijos pagrindimą: „šiam tekste lietuviškas žodis *vaizduotė* nurodys būtent į E. Husserlio *Phantasie* ir atskirs ją nuo vaizdinės sąmonės gebėjimo vaizduoti. Antra, būtina griežtai atsiriboti nuo lietuviškos *fantazijos* kaip *iliuzijos* konotacijos, nes šių intencionalių aktų struktūros yra griežtai atskirtinos (prezentifikuodama vaizduotė, skirtingai nuo iliuzijos, išvengia klaidos, juk pastaroji iškreipia prezentuojamą objektą)“ (Briedis 2011: 14). Priešingai nei Briedis, kuris *vaizduotę* įprastai atskiria nuo *vaizdo sąmonės*, mums svarbus yra pirminis šių abiejų mentalinių gebėjimų santykis, kuris puikiai atsiskleidžia jau šakninėje lietuviškų sąvokų *vaizduotė* ir *vaizdas* giminystėje. Taip pat mes laikomės pozicijos, kad sąvoka *fantazija* mūsų tiriamos suvokimo ir vaizduotės santykio problemos kontekste, nurodanti į gryną fikcijų sritį, yra siauresnė, nei vaizduotė, nes pastaroji, būdama artimesnė Kanto sąvokos „*Einbildungskraft*“ atitikmeniui, taip pat dalyvauja pažintiniame procese, veikdama visą sąmonės lauką.

b) *Netiesioginę įtaką turintys tyrinėjimai.* Bene vienintelė knyga lietuvių kalba, kurioje išsamiai pristatomos ir analizuojamos pagrindinės Husserlio fenomenologijos projekto probleminės vietos, yra Daliaus Jonkaus monografija *Patirtis ir refleksija. Fenomenologinės filosofijos akiračiai* (2009). Autorius šiuo metu yra vienas didžiausių fenomenologinės filosofijos autoritetų Lietuvoje, per pastarąjį dešimtmetį paskelbęs nemažą skaičių publikacijų, skirtų fenomenologinei problematikai. Minėtoje monografijoje autorius siekia pagrįsti bendrą fenomenologinės metodologijos atveriamą darbo lauką, sistemiškai analizuodamas laiko, pasaulio ir transcendencijos temas Husserlio ir jo pasekėjų Levino, Merleau-Ponty, Sartre'o, Heideggerio, Ortegos y Gasseto, Finko fenomenologijoje. Autorius siekia Husserlio fenomenologiją tyrinėti ne kaip istorinį dalyką, o kaip aktualią filosofinę praktiką, nes, anot Jonkaus: „<...> Husserlio fenomenologija yra neužbaigtas projektas, kuris gali būti suprastas tikrai įsisavinant praktines ir kritines fenomenologijos funkcijas“ (2009: 8).

Paminėtinos ir kitos Jonkaus publikacijos, skirtos fenomenologinei problematikai: „Racionalumo problema Husserlio fenomenologijoje“ (2000), „Laikas ir Kitas. Husserlis ir Levinas apie transcendenciją“ (2005), „Pirmavaizdžiai ir jų kartotė idealiųjų objektų genezėje (E. Husserlio *Geometrijos pradžios* interpretacija)“ (2005), „Kito prasmės genezė Husserlio *Karteziškosiose meditacijose*“ (2007), „Transcendencijos samprata Husserlio fenomenologijoje: atmintis ir kitas“ (2008).

Išsamiai vaizduotės fenomeną Vakarų filosofijos istorijoje tiria ir Naglis Kardelis straipsnyje „Vaizduotė ir filosofijos ištakos“ (2011), itin didelį dėmesį skirdamas Antikos mąstytojų palikimui. Straipsnyje autorius atskleidžia, kad vaizduotės tema, nors ir nebūdama dominuojančia, vis dėlto įvairiais aspektais apmąstoma jau Vakarų filosofijos priešaušryje. Todėl vaizduotės problema sudaro ir vieną fundamentaliausių šiuolaikinės filosofijos problemų lauką.

Prieš pasirodant Jonkaus monografijai, ilgą laiką fenomenologija besidominti Lietuvos auditorija tenkinosi tiksliai, sistemišku filosofų Algio Mickūno ir A. Stewarto *Fenomenologijos įvadu* (1994), kuriame pristatomos

svarbiausios Husserlio fenomenologijos temos. Reikia pastebėti, kad vaizduotė kaip atskira problema nebuvo įtraukta į veikalo temų turinį. Vis dėlto šis veikalas yra tiksli pagrindinių Husserlio fenomenologijos problemų santrauka.

Algis Mickūnas iki šiol aktyviai dalyvauja lietuviškosios fenomenologijos gyvenime, konferencijose, diskusijose, publikacijose pažerdamas daugybę fenomenologinio metodo ateities perspektyvai ir jo dabartinei būklei tarpdisciplininiam kontekste įvertinti skirtų idėjų. Be Algio Mickūno, svarbus Lietuvos fenomenologinę tradiciją formuojantis indėlis priklauso filosofams Arvydui Šliogerui ir Tomui Sodeikai. Arvydas Šliogeris veikale *Niekis ir Esmas* (2005) apmąsto tikrovės problemą Vakarų metafizikoje. Tomas Sodeika savo tekstuose kūrybiškai „praktikuoja“ fenomenologinį metodą. Paminėtinos publikacijos: „Apie teksto kaip prasmės medijos ribas Husserlio fenomenologijoje ir šv. Ignaco Lojolos *Dvasinėse pratybose*“ (2004), „Ką Emanuelis Levinas veikia Husserlio ‚mokykloje‘?“ (2005). Įvairiais aspektais fenomenologinę problematiką tiria ir daugelis kitų Lietuvos filosofų: paminėtinas Arūno Sverdiolo, Ritos Šerpytės, Leonido Donskio, Jūratės Baranovos, Arūno Mickevičiaus, Nerijaus Mileriaus, Tomo Kačerausko, Aldžio Gedučio, Audronės Žukauskaitės, Danutės Bacevičiūtės, Vytauto Pivoriaus ir kt. indėlis.

0.3. Tyrimo tikslas ir uždaviniai

Pagrindinis disertacijoje keliamas tikslas yra iširti suvokimo ir vaizduotės santykį Husserlio filosofijoje, nustatant probleminius šio santykio aspektus: *galimus* abiejų sąmonės aktų panašumus ir skirtumus bei jų dinaminės sąveikos reikšmę visam transcendentalinės fenomenologijos projektui. Siekdami šio tikslo, keliami konkrečios uždaviniai:

1. Iširti tikrovės ir (arba) realybės konstitucijos sąmonėje problemą.
2. Nustatyti juslinių turinių ir fantazmų santykį.
3. Iširti suvokimo lauką, atskleidžiant vaizduotės įtaką.

4. Ištirti suvokimo ir vaizduotės konstituciją vidinėje laiko sąmonėje.
5. Išnagrinėti suvokimo ir vaizduotės vaizdinių panašumus ir skirtumus istorinėje perspektyvoje:
 - a) nustatyti Aristotelio, Hume'o, Kanto ir Brentano suteiktą reikšmę suvokimo ir vaizduotės vaizdiniam;
 - b) ištirti, kokių pagrindų Husserlis skiria suvokimo ir vaizduotės vaizdinius.
6. Atskleisti suvokimo ir vaizduotės skyrimą Husserlio filosofijoje kaip *formalų*, nustatant *praktinę* abiejų priklausomybę.
7. Ištirti suvokimo ir vaizduotės kaip objektyvuojančių sąmonės aktų struktūras:
 - a) išanalizuoti stebinių sampratą;
 - b) nustatyti dinaminę suvokimo ir vaizduotės sąveiką stebinio branduolyje.
8. Nustatyti tuščių vaizdinių reikšmę abipusės suvokimo ir vaizduotės priklausomybės santykiui.
9. Ištirti prisiminimo ir vaizduotės santykį.
10. Ištirti vaizduotės modusus, atskleidžiant jų įtaką visam sąmonės laukui.
11. Išanalizuoti vaizdo sąmonę kaip pavyzdinę suvokimo ir vaizduotės sąveikos terpę.
12. Išanalizuoti ribinius suvokimo ir vaizduotės santykio atvejus.
13. Ištirti intersubjektyvios vaizduotės galimybę.
14. Nustatyti suvokimo ir vaizduotės reikšmę siekiant evidencijos.
15. Nustatyti vaizduotės reikšmę autofenomenologijos ir heterofenomenologijos ginče.

0.4. Tyrimo metodai

Disertacijoje taikome teorinės rekonstrukcijos, hermeneutinį, lyginamosios ir kritinės analizės teksto interpretavimo metodus.

Pagrindinis disertacijoje taikomas metodas – teorinės rekonstrukcijos, sistemingai rekonstruojant Husserlio pažiūras darbe keliamos problemos atžvilgiu. Šis metodas taikomas visose trijose disertacijos dalyse ir ypač tose vietose, kuriose didžiausias dėmesys skiriamas Husserlio veikalų esminių probleminių momentų analizei.

Lygiagrečiai teorinės rekonstrukcijos metodui, visose disertacijos dalyse taikomas ir hermeneutinis teksto interpretavimo metodas, padedantis susidaryti visuminį disertacijoje nagrinėjamos problemos, atskirai tiriamos ir Husserlio veikaluose, vaizdą.

Lyginamosios analizės metodas taikomas, lyginant atskirų, dažnai oponuojančių Husserliui, autorių pozicijas disertacijoje keliamos problemos atžvilgiu.

Kritinės analizės metodas taikomas kritiškai analizuojant prieštaringas Husserlio tekstų vietas, kuriose fiksuojama pažiūrų į analizuojamą problemą kaita bei įvertinant oponuojančių ir proponuojančių disertacijoje keliamos problemos atžvilgiu autorių interpretacijų ir argumentų korektiškumą.

0.5. Atlikto darbo pagrindu ginami teiginiai

1. Realybės ir tikrovės skirties pagrindu praktiškai neįmanoma atskirti suvokimo ir vaizduotės išgyvenimų.
2. Suvokimas, laikiškai konstituojamas kaip dabartis, praktiškai išreiškia tik dabarties idealizavimą, todėl ir grynas suvokimas kaip labiausiai dabartiškas tėra siekiamybė.
3. Nors vaizduotė Husserlio filosofijoje suprantama kaip subjektyvus gebėjimas, tačiau ji įgalina ir intersubjektyvias patirtis.
4. Suvokimas ir vaizduotė sąmonei teikia *formaliai* skirtingus stebinius, bet, *praktiškai*, visi stebiniai yra vaizduotiški.
5. *Formaliai* prisiminimas, būdamas suvokimo lauko dalimi, skiriasi nuo vaizduotės vaizdinio, tačiau, *praktiškai*, jų skirtis abejotina, nes: a) prisiminimo ir vaizduotės vaizdiniai duoti „įdabartinimo“ modusu; b)

paties pirminio įspūdžio, kuris reprodukuojamas prisiminimo vaizdinyje, galimybė yra abejotina dėl jį lydinčio vaizduotiško tuščių vaizdinių horizonto.

6. Abipusė suvokimo ir vaizduotės aktų priklausomybė galima pirmiausia dėl juos lydinčio tuščių vaizdinių horizonto.
7. Vaizduotė kaip visa-apimanti sąmonės modifikacija įgalina eidetinę grynųjų esmių intuiciją.
8. Transcendentalinės Husserlio autofenomenologijos metodas kaip introspektyvi subjekto patirčių deskripcija, būdamas vaizduotiškas, praktiškai yra pranašesnis už „mokslinį“ heterofenomenologijos metodą.
9. Siekdama eidetinio pažinimo vaizduotė įgyja pranašumą prieš suvokimą.
10. Išlaikydamas *formalų* suvokimo pranašumą prieš vaizduotę, Husserlis siekia išlaikyti stabilų, racionalumo principu grindžiamą pasaulėvaizdį, tačiau vaizduotė šias pastangas gerokai apsunkina.

0.6. Mokslinis disertacijos naujumas

Kaip jau minėjome, iki šiol vienintelis išsamus vaizduotę fenomenologinėje filosofijoje ir apskritai filosofijos istorijoje tiriantis darbas Lietuvoje yra tik vienas – tai Kristupo Saboliaus disertacija, taip pat keletas publikacijų, įvairiais aspektais interpretuojančių Husserlio vaizduotės fenomeną. Vis dėlto Sabolius husserliškąją vaizduotę tiria sisteminėje vienovėje su Sartre'o ir kitų filosofų vaizduotės teorijomis, siekdamas pratęsti vaizduotišką tyrimą Kanto ir Heideggerio temporalumo perspektyvoje. Vadinasi, autorius pagrindinį dėmesį skirdamas vaizduotės reikšmės, prasmės, funkcijų fenomenologinėje filosofijoje klausimams, atskirai neanalizuoja suvokimo ir vaizduotės *santykio* problemos Husserlio filosofijoje, nors teorinės tokios analizės prielaidos Saboliaus disertacijoje akivaizdžios.

Mūsų disertacijos mokslinis naujumas yra suvokimo ir vaizduotės *santykio* Husserlio filosofijoje tyrimas, atskleidžiant, kad suvokimo ir vaizduotės skyrimas, suvokimui suteikiant privilegijuotą prieigą prie tikrovės

pažinimo, yra *formalus*, nes, *praktiškai*, suvokimas ir vaizduotė yra abipusiškai priklausomi sąmonės aktai, todėl iš esmės tikrovės suvokimas visuomet yra vaizduotiškas. Žvelgiant šiuo rakursu, mūsų darbas įgalina iš naujo apmąstyti tikrovės konstitucijos sąmonėje problemą.

0.7. Darbo struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, trys dalys, išvados ir literatūros sąrašas.

Įvade pagrindžiame tiriamą temą, apžvelgiame šaltinius ir tyrinėjimus, pristatome darbo tikslus ir uždavinius, apibrėžiame tyrimo metodus, pabrėžiame disertacijos naujumą, pristatome darbe ginamus teiginius.

Pirmojoje disertacijos dalyje tiriamas formalus suvokimo ir vaizduotės skyrimo pagrindimas, išryškinant formalų suvokimo dominavimą vaizduotės atžvilgiu, bet implicitiškai jau fiksuojama abipusė suvokimo ir vaizduotės aktų priklausomybė: suvokimo ir vaizduotės išgyvenimų panašumas regimas pačioje intencionalios sąmonės struktūroje, kuomet, atlikus fenomenologinę redukciją, visi sąmonės išgyvenimai suprantami kaip tikrovės galimybės. Formalus suvokimo ir vaizduotės skyrimas įtvirtinamas juslinių turinių ir fantazmų lygmenyje, paaiškėjus, kad fantazmos, būdamos juslinių turinių modifikacijos, neturi santykio su empirine realybe. Suvokimo ir vaizduotės aktų konstituciją tiriant vidinėje laiko sąmonėje, atsiskleidžia formaliai skirtingi suvokimo ir vaizduotės išgyvenimų modusai: nors suvokimas suprantamas kaip dabartinimas, o vaizduotė kaip įdabartinimas, vis dėlto kiekvieną dabartišką suvokimo savi-duotį lydi vaizduotiškas tuščių vaizdinių horizontas. Objekto savi-duoties ir netiesioginės tarsi-duoties problema sprendžiama ir suvokimo bei vaizduotės vaizdiniuose, įgalinanti formalią jų skirtį. Prielaidos tam regimos Husserlį įtakojusių Aristotelio, Hume'o, Kanto ir Brentano suvokimo ir vaizduotės vaizdinių tyrimuose.

Antrojoje disertacijos dalyje toliau tiriamas – dabar jau eksplicitiškai – suvokimo ir vaizduotės abipusės priklausomybės santykis, kuris atsiskleidžia suvokimą ir vaizduotę analizuojant kaip objektyvuojančius sąmonės aktus.

Paaiškėja, kad objektyvuojantį sąmonės aktą sudaro intencija ir stebiny, tačiau, nepriklausomai nuo stebinio tipo, būtent vaizduotiška intencija organizuoja reikšminius stebinio turinius, todėl abipusė suvokimo ir vaizduotės santykio priklausomybė fiksuojama jau stebinio branduolyje. Kita vertus, visus stebinius lydi vaizduotiškas tuščių vaizdinių horizontas, todėl visi sąmonės išgyvenimai duoti vaizduotiškai. Tiriant vaizduotės modusus, paaiškėja, kad vaizduotė kaip visa-apimanti sąmonės modifikacija paveikia visą sąmonę, todėl suvokimas ir vaizduotė nėra duoti grynais pavidalais: suvokimas yra vaizduotiškas, o vaizduotė perceptinė. Abipusės suvokimo ir vaizduotės priklausomybės santykis įtvirtinamas vaizdo sąmonėje: paaiškėja, kad vaizdas sąmonėje konstituoja, konfliktuojant suvokimo ir vaizduotės laukams, o ši abiejų laukų įtampa suvokimą ir vaizduotę išlaiko abipusėje priklausomybėje.

Trečiojoje disertacijos dalyje tirama suvokimo ir vaizduotės santykio probleminiai aspektai. Tiriama ribiniai suvokimo ir vaizduotės santykio atvejai: iliuzijos ir haliucinacijos. Šis probleminis suvokimo ir vaizduotės santykio aspektas atveria kitą – intersubjektyvios vaizduotės galimybės problemą. Remiantis Husserlio vystoma intersubjektyvumo teorija, daroma prielaida, kad teoriškai įmanoma įsivaizduoti kito Ego įsivaizdavimą, nes visų Ego išgyvenimus sieja tas pats bendras patyriminis pasaulis, kurio pagrindu gali būti išgyvenamos tos pačios fantazmos. Tiriant suvokimo ir vaizduotės reikšmę siekiant evidencijos, įrodoma, kad vaizduotė įgalina ribinių tikrumo galimybių atvejų pagavą, vykstant eidetinei galimybių variacijai. Įrodoma, kad eidetinis pažinimas įmanomas ir vaizduotėje, nes prasmės konstitucija vaizduotėje vyksta nepriklausomai nuo būties konstitucijos.

I. Suvokimo ir vaizduotės *formalaus* skyrimo pagrindimas

Sekdamas klasikine Vakarų metafizikos tradicija, suvokimą Husserlis laiko pavyzdiniu ir dominuojančiu sąmonės aktu visų kitų sąmonės aktų atžvilgiu, todėl, atitinkamai, vaizduotė nuolat lyginama su suvokimu, pabrėžiant suvokimo pirmumą ir pranašumą vaizduotės atžvilgiu. Vis dėlto transcendentalinėje fenomenologijoje tokia, regis, savaime suprantama ir akivaizdi sąmonės aktų hierarchija yra sugriaunama, praktiškai paaiškėjant radikaliai kitokiai dalykų padėčiai. Tradiciškai suvokimas suprantamas kaip tikrovės pažinimą teikianti sąmonės forma. Bet privilegijuotą suvokimo poziciją ir pretenziją į pažinimo tikrumą sugriauna vaizduotė, todėl sąmonės išgyvenimų santykis transcendentalinėje fenomenologijoje turi būti apmąstomas tiriant pačius sąmonės aktus, o ne priimant išankstines prielaidas apie tikrovės prigimtį. Fenomenologiškai tiriant suvokimo ir vaizduotės aktus, paaiškėja, kad abiejų aktų skirtis yra labiau *formali*, negu kad fiksuojama *praktiškai*. *Formaliai* skirdamas suvokimo ir vaizduotės aktus, bei privilegijuotą prieigą prie tikrovės supratimo teikdamas suvokimui, Husserlis *formaliai* išlaiko klasikinį racionalumo principu grindžiamą pasaulėvaizdį.

Šiame skyriuje keliamo klausimą: kodėl suvokimo ir vaizduotės skyrimas yra apibrėžiamas kaip *formalus*? Pirmiausia, *formalus* suvokimo ir vaizduotės išgyvenimų skyrimas regimas pačioje intencionalios sąmonės struktūroje, paaiškėjus, kad visi sąmonės išgyvenimai yra realūs tiek, kokį realumo laipsnį suteikiame pačiai sąmonei, kitaip sakant, beprasmiška kalbėti apie realybę kaip nepriklausančią sąmonei. Kita vertus, atlikus fenomenologinę redukciją (kuri, kaip matysime, yra neutralizuojanti vaizduotės modifikacija), sąmonės išgyvenimai praranda visas ankstesnes privilegijas į tikrumą, todėl visi išgyvenimai suprantami kaip tikrovės galimybės. Vadinasi, nors suvokime ir konstituojausi privilegijuotas tikrovės supratimas, vis dėlto sąmonei jis tėra viena iš tikrovės galimybių. Taigi tikrumą sąmonei gali teikti ne tik suvokimas, bet ir vaizduotė (1.1. skyrius). Ieškodamas tvirto suvokimo atskyrimo pagrindo, Husserlis jį randa ir *formalų* aktų skyrimą įtvirtina juslinių turinių ir

fantazmų lygmenyje, kur fantazmos kaip juslinių turinių modifikacijos arba išblukusios kopijos, neturi jokio sąryšio su empirine tikrove, todėl, atitinkamai, ir vaizduotei, santykyje su suvokimu, turėtų būti priskiriama šalutinė pozicija (1.1.1. sk.). Vis dėlto suvokimą ir vaizduotę tiriant vidinės laiko sąmonės konstitucijos pagrindu šis skyrimas regisi esantis *formalus*, nes *praktiškai* sudėtinga fiksuoti „pirminį išpūdį“ begaliniam sąmonės sraute: pirminis išpūdis kaip ir juslinio turinio pagava duotas kartu su tuščiu (vaizduotiškų) vaizdinių horizontu, kita vertus, pirminis išpūdis sąmonės sraute iškart išstumiamas kitų išpūdžių, o bandymai jį atkurti iš esmės yra vaizduotiškos pastangos. Nors vidinėje laiko sąmonėje suvokimas konstituojamas kaip dabartiška saviduotis, o vaizduotė kaip įdabartinta „tasi-duotis“, vis dėlto *praktiškai* atsiskleidžia, kad pats dabartiško suvokimo branduolys, sudarytas iš retencijos ir protencijos, yra nedabartiškas, vaizduotiškas (1.2., 1.3., 1.4. sk.). *Formali* suvokimo ir vaizduotės skirtis regima ir suvokimo bei vaizduotės vaizdinių santykyje. Suvokimo vaizdinyje objekto saviduotis yra akivaizdi, todėl suvokimo vaizdinys nekintamu intensyvumu trunka tiek, kiek tai sąlygoja jį sukėlusį priežastis. Tuo tarpu vaizduotės vaizdinys nėra susaistytas jokiais lokaliais apibrėžtumais (1.5., 1.6., 1.7. sk.). Sudėtingas suvokimo ir vaizduotės vaizdinių santykis išskleidžiamas istorinėje perspektyvoje, atskirai analizuojant – Aristotelio, įtvirtinusio suvokimo ir vaizduotės vaizdinių skirtį, Hume'o, kuris, priešingai Aristoteliui, praktiškai neskyrė suvokimo ir vaizduotės vaizdinių (ypač tai akivaizdu kalbant apie prisiminimo ir vaizduotės vaizdinius), Kanto, vaizduotės sintetinius vaizdinius laikiusio pažinimo pagrindu ir Brentano, vaizduotės vaizdiniais aiškinusio laikiškumą – pozicijas (1.5.1., 1.5.2., 1.5.3., 1.5.4. sk.). Matysime, kad *formali* suvokimo ir vaizduotės skirtis *praktiškai* atveria abiejų aktų panašumą, o konkrečiau – abipusės priklausomybės santykį, kuris bus tiriamas II mūsų darbo skyriuje.

1.1. Tikrovės ir realybės samprata Husserlio filosofijoje

Tikrovės² kaip patyriminės struktūros ir bet kokio patyrimo apskritai galimybės sąlygos apmąstymas persmelkia visą Husserlio filosofiją. Esminis fenomenologinės filosofijos principas, apibrėžiantis ir metodo bei tikslo nustatymo ištakas – tai prielaidų arba „natūralios nuostatos“, liečiančios tikrovės prigimtį, suspendavimas. Vadinasi, sąmonės išgyvenimų, tokių kaip suvokimas, vaizduotė, etc. santykis turi būti apmąstomas tiriant sąmonės aktus, o ne priimant išankstines prielaidas apie tikrovės prigimtį. *Karteziškosiose meditacijose* Husserlis teigia: „<...> susilaikymas nuo sprendimo apie pasaulio (o toliau ir apie kitų jau duotų objektų) egzistavimą ar neegzistavimą neturėtų šio skirtumo pašalinti iš mūsų regėjimo lauko. Priešingai, po labai plačiai suprastomis proto ir neproto rubrikomis, kurios yra tokių rubrikų kaip ‚egzistavimas‘ ir ‚neegzistavimas‘ koreliatai, šis skirtumas yra universali fenomenologijos tema“ (2005: 70). Todėl kyla klausimas, kaip nustatyti to, kas duota sąmonėje, tikrumą ir (arba) realumą ar netikrumą ir (arba) nerealumą?

Husserlis veikale *Fantazija, vaizdo sąmonė, prisiminimas* (1980) iškelia klausimą: „ar suvokimas neturi pirmapradžio pranašumo (lyginant su vaizduote – E. M.), kadangi vieni patys potyriai yra dabarties-realybės (Gegenwartsrealität) pagrindėjai?“ (1980: 77). Ir čia pat pripažįsta, kad tokiu atveju kyla problema, nes: „<...> vaizduotė, ir, atitinkamai, fantazmos, yra tikroviški (wirkliche) išgyvenimai. <...> Fantazmos iš tiesų yra dabartiškos, dabartiški jusliniai turiniai, ir kaip realybės (Realität) dalys – pačios realios (real)“ (1980: 78). Šioje vietoje matome, kad Husserliui tikrovės (Wirklichkeit)

² Lietuvių, kaip ir vokiečių kalboje, išreiškiant būties tikrumą ir realumą, bendrąja prasme vartojamos dvi sąvokos – *tikrovė* ir *realybė*. Tikslią terminologinę apžvalgą pateikia Rita Šerpytė straipsnyje „Nihilizmas ir *tikrovė*: spekuliatyvusis realizmas – nihilizmo banalizavimas?“ (2012), tikrovės problemą analizuodama iš nihilizmo perspektyvos: „Lietuviškasis *tikrovė* pagal savo vartoseną gal labiausiai primena vokiškąjį *Wirklichkeit* <...>, tačiau vokiškasis sietinas su veiksmoždžiu *wirken*, reiškiančiu *veikti*, (pa)veikti, daryti poveikį, ir daiktavardžiu *Wirkung* – *veikimas*, *efektas*, *poveikis*, *pasekmė* (iš čia ir *Wirksamkeit* – *veiksmingumas*, *efektyvumas*, *veikimas*, *veikla*), o lietuviškasis *tikrovė*, matyt, neatsitiktinai kildinamas iš būdvardžio *tikras*, sykiu reiškia tam tikros „ontologinės“ „kokybės“ suteikimą: (*tikrovė* yra tai, kas *tikra*). Tačiau, viena vertus, realybei taip pat gali būti suteikiamas tam tikras ontologinis statusas („tikra“ realybė), kita vertus – gali būti nurodoma į tam tikrą *faktiškumą*, *tikrą* dalykų padėtį, arba į *tikrą* santykio su kuo nors pobūdį (autentiškas, tikras, tikroviškas). Todėl galima sakyti, kad lietuviškasis *tikrovė* gali reikšti ir *realybė*, tačiau *realybė* neišsemia *tikrovės*. Galimi ir tokie deriniai: *reali* tikrovė arba *tikra* realybė“ (Šerpytė 2012: 8).

ir realybės (Realität) skirtis kažkaip siejasi su suvokimo ir vaizduotės skyrimu. Viena vertus, suvokimas ir vaizduotė yra tikroviški (wirkliche) išgyvenimai, kita vertus, suvokimas teikia dar ir realumą. Tad pirmiausia reiktų išsiaiškinti, kuo skiriasi (jeigu skiriasi) tikrovė nuo realybės, taip pat ir tai, koks suvokimo ir vaizduotės santykis su tikrove ir (arba) realybe.

Filosofinėje vokiečių kalboje skirtingą sąvokų tikrovė (Wirklichkeit) ir realybė (Realität) reikšmę įtvirtino Imanuelis Kantas. Anot Kanto: „realybė grynojoje intelektinėje sąvokoje yra tai, kas atitinka pojūtį apskritai, taigi tai, kieno sąvoka pati savaime nurodo būtį (laikę)“ (Kantas 1982: 162). Atitinkamai, Kristupas Sabolius nurodo, kad: „Realität Husserlio fenomenologiniame žodyne reiškia gamtinį materialųjį realumą, besiremiantį implicitišku faktų ir objektų realumu“ (Sabolius 2008: 94). Tuo tarpu tikrumą, anot Kanto, teikia „įsisąmonintas pojūtis“ (Kantas 1982: 216). Akivaizdu, kad Husserlio pozicija šiuo atveju artima Kantui: visi sąmonės išgyvenimai yra tikri (wirklich). Bet ar visi išgyvenimai yra realūs? Iškeltas probleminis klausimas turi ilgą istorinį „šleifą“. Dalius Jonkus nurodo, kad vien mintyse patiriami ir įsivaizduojami objektai jau scholastų buvo skirstomi į realiai galimus ir negalimus objektus, pavyzdžiui, „aukso kalnas“, nors ir neegzistuoja tikrovėje, bet gali egzistuoti, nes jo esmė nurodo galimybę, kuri gali būti realizuota. Tuo tarpu „chimera“ yra realiai negalima, nes jos esmė yra dviejų nesuderinamų būtybių (liūto ir gyvatės) komponavimas viename objekte (Jonkus 2011: 10). Vadinasi, realybė yra ne tik tai, kas egzistuoja tikrovėje. Anot Jonkaus: „realu taip pat ir tai, kas gali būti“ (Jonkus 2011: 10). Pastarasis pastebėjimas aktualizuoja ir Husserlio keliamos problemos kontekstą: ar vaizduotės vaizdiniai, būdami tikri, taip pat yra realūs? Ar tokiu atveju nekalbama apie dvi realybes, kitaip sakant, kaip gali suvokimas ir vaizduotė, būdami skirtingi mentaliniai gebėjimai, teikti vieningą tikrovės supratimą? Apie kokią tikrovę (realybę) Husserlis kalba?

Iš pirmo žvilgsnio Husserlio fenomenologija regisi negalinti duoti atsakymo į šiuos klausimus. Fenomenologiškai žvelgiant, mes visuomet esame ribojami intencionalios sąmonės struktūros: sąmonė visuomet yra kieno nors

sąmonė, t.y. ji visuomet yra nukreipta į tam tikrą objektą, todėl ji nepajėgi kvestionuoti savo pačios realumo, nes tai beprasmiška. Kitaip sakant, sąmonė visuomet yra kartu su objektu, kuris konstituojasi sąmonėje. Negali būti sąmonės be objekto ar atvirkščiai. Šia prasme visai nesvarbu, kokiam pasaulyje mes gyvename – piktojo genijaus ar „protingų“ kompiuterių programų sumodeliuotoje tikrovėje, kadangi vienintelis bet kokio pasaulio duoties būdas yra sąmonė. Svarbu yra tai, *ką* patiriu ir *kaip* patiriu, o ne *kodėl* būtent taip patiriu. Bet ar tikrai toks „vienpusiškas“ Husserlio sąmonės supratimas yra pakankamas? Husserlis šią problemą sprendžia ir ankstyvuojų, statinės fenomenologijos laikotarpiu, kurį žymi du *Loginių tyrinėjimų* tomai (1900-1901), ir vėlyvuojų – genetinės fenomenologijos laikotarpiu, ypač veikale *Pasyvios sintezės analizės* (1918-1926). Husserlis iškelia klausimą: ar visi intencionalūs sąmonės aktai *ką* nors reiškia? (Husserlis 1984b: 546, 734). Šis klausimas gali būti išskleistas plačiau, įtraukiant numanomą kontekstą: ar visi sąmonės aktai ir su jais koreliuojantys objektai išreiškia vieną ir tą pačią tikrovę ir ar jie yra realūs?

Daugelis Husserlio kritikų pažymi, kad pats intencionalumas numato abejojimo empirine realybe galimybę. Pavyzdžiui, Wolfgangas Iseris pažymi, kad: „Husserlis sąmonės intencionalumą – kai jis įkūnija protencinį veiksmą – laiko tuščia projekcija, kurios fiktyvūs elementai nepaneigiami“ (Iseris 2002: 121). Ir čia pat priduria: „bet kadangi net ir tuščios projekcijos būna nukreiptos į *ką* nors, sąmonė visada reiškia sąmoningą suvokimą *ko* nors, kas yra kur nors nukreipta per intencionalumą“ (Iseris 2002: 122). Brianas Elliottas taip pat kelia probleminį klausimą: „Jeigu intencionalus aktas yra suprantamas kaip duotis kažko *jo* nesatyje, kaip toliau gali būti charakterizuojamas mentalinis gyvenimas?“ (Elliottas 2005: 23). Kas skatina manyti, kad intencionalumas pats savaime turi kažką fiktyvaus? Jau *Loginiuose tyrinėjimuose* Husserlis kaltina visą ankstesnę filosofiją tuo, kad ankstesni filosofai ir naujieji psichologai neįžvelgia pamatinio skirtumo tarp daikto arba objekto, priešingo sąmonei tuo būdu, kokiu sąmonei objektas duotas, ir pačių sąmonės išgyvenimų jutiminio turinio. Dėl to Husserlis priekaištavo ir savo mokytojui

Brentano, nes pastarasis, nors ir pripažino mūsų sąmonės aktų intencionalumą, kitaip sakant, neišvengiamą nukreiptumą į tam tikrą objektą, vis dėlto išskyrė ne paties objektiškumo suvokimo akto skirtumus, o tik akto turinio, t.y. paties objekto, skirtumus. Kas gi, Husserlio požiūriu, yra sąmonės išgyvenimų turinys ir kaip jis skiriasi nuo objekto, konstituojamo pačios sąmonės?

Šis klausimas keliamas *Loginių tyrinėjimų* antro tomo penktame skyriuje, pavadintame „Apie intencionalius išgyvenimus ir jų „turinį““. Psichologizmo klaida, kaip nurodo Husserlis, kaip tik ir yra tai, kad objekto reiškinys vertinamas kaip pats objektas, kuris egzistuoja. Kalbant apie tam tikro sąmonės išgyvenimo „turinį“, reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad pati turinio kaip intencionalaus sąmonės akto samprata yra kiek dviprasmiška. Ši dviprasmybė pasireiškia tuo, kad turime skirti išgyvenimo jutiminį turinį ir intencionalų turinį (Husserlis 1984b: 353). Husserlis siūlo atskirti objekto ir jo reiškinio suvokimą (Husserlis 1984b: 356). Sąmonės akto intencionalumas atskleidžia jam būdingą savybę, kad jame išryškėja *nukreiptumas* į objektą (Husserlis 1984b: 386, 392-393), tačiau pats objektas nepriklauso suvokimo aktui kaip *reali* sudėtinė jo dalis. Kaip *reali* suvokimo išgyvenimo sudėtinė dalis pasireiškia kompleksas pojūčių, patiriamų per objekto reiškinį. Husserlis šiuos pojūčius dar vadina „išgyvenimo momentais“. Jie ir sudaro išgyvenimo arba suvokimo turinį. Pojūčių momentai fenomenologijai yra duotys, todėl klausimas, ar šiuos mano pojūčius atitinka koks nors išorės objektas, fenomenologijai nėra itin svarbus tuo požiūriu, kad pojūčiais kaip sąmonės akto „realiu turiniu“ galima atskleisti paties objekto esmę, kuri akte numanoma kaip idealus turinys, su kuriuo *susijęs* pats realus išgyvenimas. Tačiau kokia prasme, *kaip* išgyvenimas „susietas“ su skirtingu jam objektu? Husserlis tai vadina „intendavimu“. Taip pat galima sakyti, kad objektas „konstituojamas“ akte. Šis objekto konstituavimas reiškia pirmiausia jo *numanymą*, o drauge paaiškėja, kad šio objekto egzistavimas ar neegzistavimas tikrovėje fenomenologijos požiūriu nėra esminis. Kai kurie Husserlio tyrinėtojai, pavyzdžiui, Rudolfas Boehmas, Theodoras de Boeras ir kt. teigia, kad atskirų daiktų realybė, kaip ir viso pasaulio realybė nėra kažkas absoliutaus, nes ji

duota intencionaliai – sąmonėje (Boehmas 1959: 227). Husserlis, anot Boehmo, paneigia realybės savarankiškumą ir absoliutumą (Boehmas 1959: 237). De Boeras, palaikydamas Boehmo poziciją, pažymi, kad: „gamta Husserliui yra ne esminis realybės lygmuo, o intencionalus koreliatas arba prasmė“ (De Boeras 1973: 532). Vis dėlto realus ir intencionalus išgyvenimo turiniai „turimi“ visiškai skirtingomis prasmėmis. Realus turinys (pojūtis) tampa intencionalaus turinio medžiaga, Husserlio žodžiais tariant, „statybiniais akmenimis“ (Husserlis 1984b: 396), kuriais realus turinys yra perteikiamas ir pačiam išgyvenimui suteikia jau ne paprasto išgyvenimo, o *akto (intencionalaus išgyvenimo)* pobūdį. Vis dėlto paties idealaus turinio perteikimo būdas (pats intencionalumas arba tai, kas paprastam išgyvenimui suteikia akto pobūdį) tuomet nepriklauso nuo realaus turinio. Jo reiktų ieškoti pačiose išgyvenimo struktūrose (suvokime, prisiminime, vaizduotėje etc.). Todėl ir pats suvokiamo objekto buvimas arba nebuvimas realybėje nėra svarbus fenomenologinei intencionalių turinių analizei, nes pastarieji *nėra išgyvenami kaip realūs*, o būtent *konstituojami išgyvenime*. Todėl objekto realumas ar nerealumas negali būti jo intencionalios reikšmės garantija. Galime sakyti, kad sąmonės aktai ir su jais koreliuojantys objektai yra realūs tiek, kokią realumo laipsnį suteikiame pačiai sąmonei. Sąmonės aktų realumą garantuoja jais „pagaunami“ objektai. Ir, atitinkamai, sąmonės objektų realumą garantuoja į juos nukreipti intencionalūs sąmonės aktai. Kaip nurodo Dalius Jonkus: „šis tariamai nepriklausomų objektų sugražinimas prie juos konstituojančių aktų yra ne kas kita kaip intencionali sąmonės analizė“ (Jonkus 2009: 25). Tokiu atveju bet kokie samprotavimai apie realybę kaip nepriklausančią sąmonės sričiai, yra beprasmiški.

Vis dėlto lieka problemiška realybės ir tikrovės skirtis, kurios pagrindu atskiriami ir suvokimo bei vaizduotės išgyvenimai. Iš ankstesnės analizės paaiškėjo, kad realus objektas yra ne kas kita kaip intencionali (prasminė) vienovė. *Idėjose I* (1976a) Husserlis teigia, kad: „suvokimas yra tikrovės sąmonė“ (Husserlis 1976a: 188). Kitoje vietoje Husserlis pabrėžia, jog: „neabejotinas suvokimas yra tikėjimas (Glaube), ir dar gi pirmapradiškai

intuityvus tikėjimas, kuris iš tikrųjų dabartišką kaip tokį konstituoja“ (Husserlis 1980: 81). Akivaizdu, kad tikėjimas kaip suvokimo tikrumo garantija yra pernelyg „silpnas“ modusas, bet kada galintis „modifikuotis“ į abejonę suvokimo tikrumu. Suabejojus suvokimo tikrumu, pats suvokimas tampa viena iš galimybių, pretenduojančių į evidentišką žinojimą. Husserlis pateikia tamsios girios pavyzdį: iš pradžių tolumoje matydami medį, jį suvokiame kaip „tikrą“ medį, bet pakitus suvokimo kontekstui – medžio šakoms sujudėjus – suabejojama matomo ir suvokiamo medžio tikrumu, nes dabar vietoje medžio regimas judantis žmogus (Husserlis 1976a: 215). Tokiu atveju turime dvi „tikras“ suvokimo galimybes: medžio ir žmogaus suvokimą. Vadinasi, tikėjimo sąmonė atveria kitą – galimybių sąmonės lygmenį. Anot Husserlio: „kiekvienas išgyvenimas santykyje su visais noematiniais momentais, kurie per savo noezes „intencionalų objektą kaip tokį“ konstituoja, pasirodo kaip tikėjimo sąmonė“ (Husserlis 1976a: 218). Vis dėlto galimybių pasiekti tikėjimą keliamą „triukšmą“ išjungia neutralumo modifikacija, neutralizuojanti tikėjimą. Būtent dėl neutralumo modifikacijos išgyvenimai gali būti apmąstomi iš naujo – jau be „tikrumo“ moduso, nes, anot Husserlio: „neutrali sąmonė neturi „tikėjimo“ matmens“ (Husserlis 1976a: 223). Kas gi yra neutralumo modifikacija? Kaip matysime, Husserlio filosofijoje jai tenka svarbi misija. Dabar galime tik pastebėti, kad vienas iš vaizduotės modusų yra būtent neutralumo modifikacija. Vaizduotė kaip neutralumo modifikacija neutralizuoja suvokimo išgyvenimų pretenzijas į tikrumą, o taip pat ir į evidentišką žinojimą. Vaizduotė persmelkia visą sąmonės išgyvenimų lauką, kadangi kiekvienas sąmonės išgyvenimas gali būti neutralizuotas ir, atitinkamai, tapti „tarsi-tikrovišku“, vaizduotišku. Kyla klausimas, koks santykis tarp sąmonės išgyvenimų, jeigu, kaip paaiškėjo anksčiau, visi sąmonės išgyvenimai yra realūs (atitinkamai, kaip intencionalios sąmonės dalys realūs išgyvenimai taip pat yra ir intencionalūs) ir, kaip dabar matome, tuo pačiu metu jie gali būti netikroviški? Ar dėl intencionalios sąmonės struktūros vis dar įmanoma apčiuopti bazinį, empirinį realybės lygmenį, jei suvokimas yra intencionalus aktas ir, anot Elliotto, išreiškia idealų santykį tarp empirinės realybės ir pačios sąmonės? (Elliotas 2005: 30).

Logiškas atsakymas į šį radikalų klausimą būtų neigiamas. Būtent vaizduotei, kaip nurodo Elliottas, suteikiama esminė funkcija visame fenomenologijos projekte dėl jos gebėjimo suspenduoti empirinę realybę, nes: „įsivaizduoti – reiškia pagauti konkretų individualumą, nepostuluoju jį egzistavimo“ (Elliottas 2005: 33). Tokiu atveju reikia iš naujo apmąstyti santykį tarp suvokimo ir vaizduotės fenomenologinės prieigos prie tikrovės supratimo galimybės kontekste. Pagaliau, jeigu neutralumo modifikacija gali neutralizuoti tikėjamą išgyvenimų tikrumą, ar ji gali neutralizuoti ir pačią išgyvenimų „tikrovę“? Juk galiausiai visuomet suvokimo išgyvenimų konflikte turime laimėjusią pretenziją į tikrumą (visuomet paaiškėja, ar tamsioje girioje matome ir suvokiame judantį medį, ar žmogų), garantuojančią neprieštarinę, evidentišką žinojimą. Husserlis kiekvieną suvokimą apibūdina kaip „tikrovišką dabartišką būtį“, tuo tarpu vaizduotės vaizdinys yra „tarsi-tikroviškas, įdabartintas“ (Husserlis 1976a: 229). Galbūt kaip tik dėl vaizduotės veikimo, neutralizavus išgyvenimų pretenzijas į tikrumą, apskritai įmanomas pažinimas, nes galutinai apibrėžiamas ir išgryninamas išgyvenimų statusas, būtent – tikri išgyvenimai ir „tarsi-tikri“ išgyvenimai?

1.1.1. Juslinių turinių ir fantazmų skyrimo pagrindimas

Suvokimo ir vaizduotės santykis Husserlio filosofijoje dažniausiai apibrėžiamas *skirtumo* ir *panašumo* sąvokomis. Kuo grindžiamas šis abiejų sąmonės aktų skyrimas ir lyginimas?

Pirmiausia, suvokimo ir vaizduotės aktai konstituojasi vienoje laiko sąmonės tėkmėje, kuri taip pat išryškina ir abiejų mentalinių gebėjimų skirtumus (suvokimo ir vaizduotės aktų konstitucijos laiko sąmonėje modusai nesutampa) (apie tai plačiau kalbama šio darbo 1.4. skyriuje). Nors suvokimas ir vaizduotė kaip mentaliniai gebėjimai yra sąmonės formos, vis dėlto vaizduotė dažniausiai apibrėžiama kaip *ne-sąmonė* arba *tarsi-sąmonė*. Jau tai suponuoja, kad praktiškai visais atžvilgiais vaizduotė panaši į suvokimą (aktualią sąmonės veiklą), bet nė vienu aspektu ji negali būti tapatinama su pačia aktualia sąmone. Kur slypi pamatinis suvokimo ir vaizduotės skirtumas? Ir ar apskritai, griežtai kalbant, galima įrodyti šį skirtumą fenomenologinės filosofijos rėmuose? Vienas iš šios problemos sprendimo būdų, kurį siūlo Husserlis – fantazmų ir juslinių turinių skyrimo būtinybė. Kad atsakytume į klausimą, kuo skiriasi (jeigu skiriasi) suvokimas nuo vaizduotės, turime atsakyti į klausimą, kuo skiriasi (jeigu skiriasi) fantazma nuo juslinio turinio?

Pirmiausia Husserlis iškelia klausimą: „ar suvokimą ir vaizduotę sudaro tie patys turiniai?“ (Husserlis 2006: 13). Nes, kaip nurodo Husserlis: „jusliniai turiniai sudaro suvokimo pagrindą, o jusliniai sufantazuoti turiniai - vaizduotės pagrindą“ (Husserlis 2006: 13). Taigi, ar jusliniai turiniai tapatūs su sufantazuotais jusliniais turiniais (fantazmomis), ar skiriasi ir kuo? Atsakymo į šį klausimą Husserlis ieško praktiškai visame *Vaizduotė, vaizdo sąmonė, prisiminimas* veikale. Šio klausimo atverto probleminio lauko sudėtingumas numato ir platesnę – suvokimo ir vaizduotės santykio problemą. Husserlis teigia, kad nors įsivaizduotas dalykas (pavyzdžiui, kentauras) yra visiškai priešingas suvokimo dalykui (pavyzdžiui, matomam namui), nes abiem atvejais turime skirtingą supratimą, vis dėlto kiekvieną juslinį turinį atitinka įsivaizduotas juslinis turinys (fantazma), pavyzdžiui, suvoktą raudoną

percepcijos akto metu visiškai atitinka įsivaizduota raudona (Husserlis 2006: 13). Kuo iš esmės skiriasi patirta-suvokta raudona nuo įsivaizduotos raudonos? Abiem atvejais turime tam tikrus intencionalius sąmonės išgyvenimus. Vis dėlto galime aiškiai skirti, kad matoma ir suvokiama raudona spalva skiriasi nuo įsivaizduojamos raudonos. Atrodo, kad vaizduotė neturi tiesioginio „įstebtinimo“ galios, taip pat ir jokios galimybės įvaizdinti patį objektą (pavyzdžiui, raudoną spalvą) be suvokimo tarpininkavimo. Suvoktos raudonos jusliniai turiniai tam tikra prasme yra „apčiuopiami“, daiktiški, materialūs, nes visuomet galima nurodyti į kokį nors daiktą, pasižymintį spalvine raudonumo savybe. Tuo tarpu vaizduoteje besireiškiantis objektas įvaizdina ne save, bet savo vaizdo objektą, todėl vaizduotės vaizdinys nėra duotas aktualioje dabarties tikrovėje. Kitaip sakant, įsivaizduota raudona visuomet bus kažkada suvoktos raudonos spalvos modifikacija ir vaizdiškas įdabartinimas. Jusliniai turiniai duoti objektyviame sąryšingume su dabartiška tikrove, kuri konstituojausi aktualiaime, dabartiškame žvilgsnio lauke, tuo tarpu fantazmos yra tokių juslinių turinių įdabartinimai. Husserlis nurodo, kad: „suvokimas trunka nekintamu intensyvumu tiek, kiek tai sąlygoja tokį suvokimą sukėlusią priežastį <...> įsivaizduoti dalykai pasižymi nepastovumu, kintamumu“ (Husserlis 2006: 15). Vadinasi, norint atskirti įsivaizduotą objektą nuo suvokto, reikia įvesti refleksiją. Tik reflektuojant gali paaiškėti, ar objektas, šmėstelėjęs mano sąmonėje, pasižymi „nepastovumu“, „kintamumu“ ir todėl yra vaizduotės kuriama fikcija, ar, priešingai, galime nurodyti šio objekto suvokimą sukėlusią priežastį, ir, vadinasi, būti garantuoti, kad turime suvokimo objektą. Iš to seka, kad vykstant spontaniškiems suvokimo ir įsivaizdavimo aktams, praktiškai neįmanoma fiksuoti skirtumo tarp fantazmų ir juslinių turinių. Įsivaizduojantis Ego yra visiškai pasinėręs į beribį vaizduotės pasaulį, pripildytą fantazmų. Kai Ego įsivaizduoja, fikcijų pasaulis jam yra vienintelė tikrovė, duota čia ir dabar. Ir tik įvedus refleksijos judesį, tampa įmanomas supratimas, kad vis dėlto *tuomet* buvo įsivaizduota, o *dabar* Ego gyvena tikrovėje, nes sugeba mąstyti ir daryti išvadas pirmiausia remdamasis jusliniais turiniais, kurie pripildo aktualios sąmonės lauką. Todėl, atitinkamai, suvokimo

vaizdinys kyla iš patyriminio pasaulio, konstituoto juslinių turinių, bet tai nepadaro jo labiau realiu už vaizdą, nepagrįstą patyrimine tikrove (apie tai plačiau kalbama šio darbo 1.6. skyriuje). Kitaip sakant, net jeigu įvedus refleksijos judesį, galimas suvokimo ir vaizduotės pasaulių skyrimas, taip pat ir fantazmų bei juslinių turinių skyrimas, tai gali būti nereikšminga Ego. Įsivaizduotas Ego pasaulis gali būti *tikresnis* nei sąmonėje besikonstituojanti aktuali tikrovė (klasikinis literatūrinis tokio Ego tipo pavyzdys – Don Kichotas). Vis dėlto reikia turėti galvoje, kad pati Ego fizinė ir dvasinė struktūra sąlygoja, jog sąmonės laukas užpildomas jusliniais turiniais, kurie *vėliau* panaudojami įsivaizduojant. Vaizduotė negali būti *pirmesnė* už suvokimą, nes savo fikcijų pasaulį kuria remdamasi jusliniais sąmonės turiniais. Nors pastarasis teiginys formaliai ir įtvirtina suvokimo pirmumą Husserlio filosofijoje, vis dėlto anksčiau matėme, kad *praktiškai* intencionalūs aktai nėra priklausomi nuo empirinės realybės. Vadinasi, *praktiškai* empirinė realybė nėra pirmesnė už galimą (vaizduotišką) patirtį. Tik vėlyvajam kūrybos periode atsiradus *visaapimančios sąmonės* (Bewusstsein durch und durch) supratimui, Husserliui pavyksta „neutralizuoti“ šią įtampą dėl pirmumo tarp suvokimo ir vaizduotės. Sąmonė šiuo metu suprantama kaip begalinė tėkmė, kur suvokimą keičia vaizduotiškos patirtys ir, atvirkščiai, todėl pirmumo klausimas nebetenka prasmės. Tačiau net ir šitaip suprantant sąmonės gyvenimą, suvokimas formaliai išlaiko savo dominavimą visų kitų sąmonės aktų kontekste. Sabolius pabrėžia, kad: „Husserliui lieka iš anksto svarbu išsaugoti tikro suvokimo primatą – jam rūpi ne paradoksalus vaizduotės ir tikrovės įtakų zonų perskirstymas, t.y. ne tradicinės pasaulio sampratos perversmas, o veikiau klasikinės pasaulėjautos sutvirtinimas neklasikiniais (t.y. transcendentaliniais) argumentais“ (Sabolius 2008: 77). Panašu, kad nors formaliai išlaikomas suvokimo kaip pavyzdinio sąmonės akto pirmumas kitų sąmonės aktų atžvilgiu, vis dėlto praktiškai transcendentalinė fenomenologija šį „tradicinės pasaulio sampratos perversmą“ vis dėlto įvykdo, patį suvokimą traktuodama kaip vaizduotišką. Jusliniai turiniai, sudarantys suvokimo lauką, bet kada gali tapti fantazmomis, o suvokimas – įsivaizdavimu. Žinoma, galime

klausti, kas būtų, jei sąmonė vietoje suvokimo gebėjimo turėtų tik vaizduotę, kitaip sakant, iš kur tuomet vaizduotė semtųsi savo turinius? Bet apie kokią sąmonę tuomet apskritai kalbama? Ar tokia sąmonė būtų kūniška (leibhaftig), gebanti priimti juslinius impulsus, emociškai jautri, kažkokiu būdu garantuojanti išgyvenimų pastovumą, etc.? Šis klasikinis suvokimo pirmapradiškumas juslinių turinių pagavos atžvilgiu ir šių turinių pagrindu besikonstituojuantis tikrovės pastovumo supratimas Husserliui leidžia ne tik formaliai įtvirtinti suvokimo dominavimą, bet kartu įgalina ir vaizduotę. Suvokimas ir vaizduotė, būdami visiškai skirtingi sąmonės aktai, tuo pačiu metu paradoksaliai būtinu būdu yra vienas su kitu susiję. Galime dar griežčiau teigti: vaizduotė neįmanoma be suvokimo, nes medžiagą savo manifestacijoms semiasi būtent iš suvokimo lauko, o suvokimas neįmanomas be vaizduotės, nes vaizduotė suvokimui teikia galimybių (galimų suvokimų) paletę. Kyla klausimas, jeigu suvokimas ir vaizduotė formaliai skiriasi jau pirminiame – juslinių turinių pagavos lygmenyje, kur fantazmos apibrėžiamos kaip neturinčios tiesioginio santykio su empirine realybe, todėl suvokiamos kaip antrinės juslinių turinių modifikacijos, kaip tuomet galima paradoksali abiejų sąmonės aktų sąsaja? Kad priartėtume prie atsakymo į šį klausimą, pirmiausia atskirai aptarsime suvokimo ir vaizduotės sampratą Husserlio filosofijoje.

1.2. Suvokimo lauko analizė

Sekdamas klasikine Vakarų filosofijos tradicija, suvokimą Husserlis apibrėžia kaip pavyzdinį sąmonės aktą, įgalinantį tikrovės vaizdą ir užtikrinantį suvokiamos tikrovės konstituciją sąmonėje. Būtent suvokime objektas pagaunamas toks, koks jis yra, kitaip sakant, jo individuali saviuotė yra akivaizdi ir neginčijama. Jusliniais turiniais grindžiamas suvokimo aktas įgalina sąmonėje vykstančią objekto kaip *tikro* konstituciją. Suvokimo specifika atsiskleidžia jį tiriant vidinės laiko sąmonės kontekste.

Analizuodamas objekto konstitucijos sąmonėje būdus, Husserlis įveda tam tikrą „atskaitos sistemą“ – laiko sąmonės konstitucijos principą. Būtent laikiškumas Husserlio tyrimuose sudaro sąmonės aktų pagrindą. Transcendentalinė fenomenologija leidžia kalbėti apie vidinį sąmonės laiką, kuriame konstituoja patys sąmonės aktai ir objektai. Sąmonės aktų konstituciją vidinėje laiko sąmonėje Husserlis išplėtoja genetinės fenomenologijos laikotarpiu, kur suvokimas kaip tiesioginė objekto pagava yra susijęs su *dabarties* (Gegenwart) laiko modusu, kitaip sakant, suvokimą Husserlis tapatinama su *dabartimi*. Čia svarbus yra ir intencionalumo aspektas: koks nors objektas suvokiamas tol, kol jis intenduojamas. Suvokimas – vienintelis sąmonės aktas, labiausiai priartėjantis prie „dabarties branduolio“ arba prie ryškiausio sąmonės taško, kuriame tik ir galimas evidentiškas pažinimas. Kitas svarbus suvokimo kaip *dabarties* aspektas yra jo „saviuotės“ modusas, kuris suvokimą skiria nuo vaizduotės ar prisiminimo. Husserlis nurodo, kad: „<...> percepcija yra aktas, kuris pirmapradiškai konstituoja objektą“ (Husserlis 1966a: 400). Kaip tik todėl Husserlis suvokimui suteikia evidentiško pažinimo statusą, nors kai kurie Husserlio tyrinėtojai ir vaizduotei priskiria evidencijos galimybę (apie tai plačiau kalbama šio darbo 3.3. skyriuje).

Husserlis suvokimą, kaip jau minėjome, tapatina su *dabarties* laiko modusu. Kartu *dabartis* nužymi tam tikrą objekto duoties idealią ribą. Juk sąmonė visų pirma suprantama kaip dinaminis išgyvenimų sąryšingumas.

Sąmonėje nuolat vyksta intencionalių objektų konstituavimas, todėl fiksuoti kokio nors objekto „dabar“ yra labai sudėtinga (prisiminkime išsamiai aprašytą Šv. Aurelijaus Augustino fiksuotos *dabarties* nustatymo problemą). Jonkus nurodo, kad: „<...> laikiško objekto duotis vyksta dabarties struktūroje, kuri nuolatos modifikuodamasi ištįsta, atsitraukia ir vėl atgimsta kaip dabartis. Formaliai ši dabarties struktūra apibūdinama kaip pirminė impresija (įspūdis), retencija (užlaikymas) ir protencija (lūkestis)“ (Jonkus 2009: 68). Todėl prie *dabarties* kaip prie idealios ribos galima tik artėti ir šia prasme pats *dabarties* „branduolys“ yra siekiamybė, nes mes aktualiai suvokdami turime reikalą su to „*dabarties* branduolio“ apvalkalu, sudarytu iš retencijos ir protencijos. Kai kalbame apie *dabartį*, ją reiktų suvokti kaip patį ryškiausią sąmonės tašką, kuriame vyksta aktualus suvokimas. Bet, kaip jau minėjome, šis ryškusis sąmonės taškas lieka siekiamybe, nes praktiškai kiekvieną duotąjį momentą „dabar“ lydi retencijos ir protencijos apvalkalas. Retencija arba užlaikymas visuomet yra abipusės priklausomybės santykiyje su pirminiu įspūdžiu (Urimpression). Ką tik praėjusio „dabar“ momento užlaikymas ir yra aktualus retencijos pasireiškimas. Protencija arba lūkestis atveria *dabarties* momento ateities perspektyvą. Ji gali būti suprantama kaip „užmestis į tuštumą“, kai turime aktualaus suvokimo aktą. Bet protencija negali būti tapatinama su *ateitimi*, kaip kad retencija su praeitimi. Husserlis vartoja *ateities įdabartinimo* sąvoką, kurią aiškina kaip „ateities prisiminimą“, „laukimą“ (Husserlis 1976a: 250, 1980: 231, 246) arba kaip tai, ką mes „kaip būsimą trukmę numatome“ (Husserlis 1966b: 69). Praktiškai, vykstant aktualiam suvokimui, *ateitis* visuomet duota kaip tuštumos perspektyva, kaip judėjimo krypties žyminys. *Ateities* horizontas kaip *ateities* numanymas visuomet duotas kartu su aktualaus suvokimo „dabar“. Nors iš esmės apie *ateitį* nieko pasakyti negalima, vis dėlto ji negali būti apibrėžiama kaip Niekas, nes ji yra kažkas, į ką nukreipta sąmonės intencija, kas sudaro *ateities* moduso turinį ir suteikia jam prasmę, būtent, *laukimo* (Erwartung) aktas. *Ateities* modusas koreliuoja su laukimo aktu. Pastarasis sąmonės aktas visuomet lieka neapibrėžtas dėl patyriminio pagrindo stokos, kuri atitinkamai sąlygojama paties *laukimo*

pobūdžio. Viena vertus, *laukimas* numato ateities perspektyvą ir yra artimai susijęs su protencijos konstituojamu prasminiu horizontu, kita vertus, *laukimas* visuomet esmiškai „priřtas“ prie dabartiřkos percepcijos, nes *laukimas* išreiřkia aktualaus suvokimo ateities perspektyvą arba tam tikrą numanymą, kad aktuali sąmonės veikla nenutrūks ir turės tęstinumą laike. Taigi *laukimas* čia suprantamas kaip aktualiai veikiančios sąmonės išlikimo garantija, būtinas orientyras, įgalinantis mąstymo kryptį. Kai kalbame apie *laukimą*, jau turime tam tikrą įstebintą *laukiamos* ateities vaizdinį arba, kaip teigia Husserlis: „tai, ką mes kaip būsimą trukmę numatome“ (Husserlis 1966b: 69). Vadinasi, *laukimas* yra konstitutyviniis suvokimo lauko elementas, atveriantis būsimos ateities konstitucijos galimybę.

Husserlis nurodo, kad: „suvokimas siejasi tik su dabartimi. Bet numanoma, kad ši dabartis už savęs turi begalinę praeitį, o prieš save – atvirą ateitį“ (Husserlis 1954: 163). Taigi suvokimo kaip *dabarties* laukas visuomet duotas kartu su praeities ir ateities horizontu, todėl retencija ir protencija irgi nuosekliai įeina į suvokimo akto konstituavimą kaip dabarties „užlaikymas“ ir „užmestis“ į ateitį. Atskiras suvokimo momento fiksavimas turi būti suprantamas kaip *dabartinimas* (Gegenwärtigung). Kaip nurodo Paolo Volonté, objekto *dabartinimą* reikia suprasti kaip „įstebinimą dabartyje“ (Volonté 1997: 142), nes aktualus objekto suvokimas duotu momentu galimas tik „dabar“, o ne ateityje ar praeityje. Kitaip sakant, suvokimo akte intuityviai galima pagauti objekto dabartiřką duotį. Bet tai, kas duota sąmonėje dabartiniu momentu, aktualiai, „dabar“ gali ir neegzistuoti (pavyzdžiui, prisiminimo, laukimo atvejais). Todėl *dabartinimas* visų pirma suprantamas kaip objekto „saviduotis“, kaip tai, kas *dabartinama* suvokime. Bet *dabartinti*, kaip matysime vėliau, gali praktiškai visi sąmonės aktai, nes, atitinkamai, aktualiame suvokime gali būti konstituojamasis platus sąmonės aktų diapazonas (vaizduotės vaizdiniai, prisiminimai, ateities lūkesčiai etc.). Duotasis aktualaus suvokimo „dabar“ momentas, grimzta į praeitį, ilgainiui sudaro praėjusių įvykių seką, vidinį sąmonės praeities laiką, būtąją buvimo formą. Ir tik dėl retencijos funkcijos praeities įvykių seka ar vienas kuris nors tos sekos narys

gali būti vėl „iškelti“ į aktualaus suvokimo lauką, t.y. *įdabartinti*. *Praeities įdabartinimas* (Vergegenwärtigung von Vergangenheit) yra savotiškas praėjusio reiškinio atsikartojimas dabartyje, praeities atkūrimas. *Įdabartintoje praeityje* negalima fiksuoti pirminio įspūdžio kaip kad aktualiam suvokime, nes toks įspūdis čia turi reproduktyvią išraišką. Suaktualindami arba įdabartindami praeitį visuomet turime reprodukuojančią suvokimo proceso modifikaciją, kuri suvokimo lauke suprantama kaip *prisiminimas*. Skirtingai nei suvokimas, kuris yra dabartiška objekto saviduotis sąmonėje, *prisiminimas* atlieka reproduktyvią funkciją. Galima sakyti, kad *prisiminimas* kaip įdabartinimas reprezentuoja suvokimą kaip dabartinimą. Vis dėlto reprezentavimas negali būti tapatinamas su aktualiai vykstančiu „dabartinimu“, nes *prisiminime* mes turime atkurtą dabartį. Kaip jau minėjome anksčiau, *prisiminime* negalima fiksuoti pirminio įspūdžio. Todėl *prisiminimas* yra apibrėžiamas kaip reprodukuojanti suvokimo proceso modifikacija. *Prisiminimas* jau nebeturi pirmapradiškos objekto saviduoties moduso, todėl evidencijos pasiekimo galimybė *prisiminime* santykinai yra mažesnė nei percepcijos atveju.

Suvokimo lauko analizė parodė, kad suvokimo aktu, kuriame konstituoja dabartiška objekto saviduotis, įmanoma pasiekti intuityvų, tiesioginį eidetinį pažinimą. Taip pat matėme, kad sudėtinga apskritai fiksuoti tą „idealų“, dabartišką objekto saviduoties suvokime momentą, nes kiekvieną galimą „dabar“ suvokimą lydi retencijos ir protencijos horizontas. Kaip jau minėjome, objekto suvokimo užlaikymas ir suvokimo užmesties į ateitį galimybė, be kurios neįmanomas pats suvokimas, atveria *tuštumos* erdvę, kuri organizuojama tik laiko kategorijomis (neįtraukiant erdvinių objekto parametrų, t.y. kūniškos objekto saviduoties). Bet tokiu atveju pats suvokimas praranda realumą ir tarsi pakimba tuščioje – retencijos ir protencijos – generuojamoje erdvėje (apie tai plačiau kalbama šio darbo 2.2. skyriuje). Dabar svarbu akcentuoti, kad būtent vaizduotei priskiriama laikiška išgyvenimų sintezė ir laisvas jų sekų modeliavimas, todėl šiuo aspektu žvelgiant retencija ir protencija regisi esantys vaizduotiški. Kaip tokiu atveju

atskirti suvokimą nuo vaizduotės? Ieškodami atsakymo į šį klausimą toliau analizuosime vaizduotės sampratą ir suvokimo bei vaizduotės santykį laiko sąmonėje.

1.3. Vaizduotės sampratos problema Husserlio filosofijoje

Vaizduotės apibrėžimo problema fiksuojama jau *Loginiuose tyrinėjimuose*, kur Husserlis, analizuodamas sąmonės išgyvenimų rūšis, išskiria neįstebintų vaizdinių klasę, skirtingą nuo sąvokinių vaizdinių klasės. Tolesnė objektyvuojančių-įstebintų aktų analizė parodo, kad pagal objekto duoties sąmonei būdą vaizduotė ir suvokimas yra skirtingi aktai. Aptikęs vaizduotę kaip atskirą mentalinį gebėjimą, kokybiškai skirtingą nuo suvokimo, Husserlis negali išvengti problemos, kurią, galima sakyti, sprendžia visuose vėlesniuose savo veikaluose: suvokimo ir vaizduotės santykio problemą.

Daugelis Husserlio vaizduotės tyrinėtojų (pavyzdžiui, Saraiva, Volonté, Julia Jansen, Danielis Schmickingas, Christianas Flatzas, Christianas Lotzas, Donaldas B. Kuspitas, Markas P. Drostas ir kt.) taip pat laikosi nuomonės, kad vaizduotės problema yra viena pagrindinių Husserlio fenomenologijos projekto temų. Pagrindinis veikalas, kuriame išsamiai analizuojamas vaizduotės fenomenas yra 1904/05 metais skaitytų žiemos paskaitų pagrindu, skirtų vaizduotės ir vaizdo sąmonės problemai, sudarytas veikalas *Fantazija, vaizdo sąmonė, prisiminimas* (1980), apimantis vaizduotės problematiką, tirtą nuo 1898-ųjų iki 1925-ųjų metų. Laikotarpis, kuomet Husserlis vienu ar kitu aspektu tyrė vaizduotės problemą iš esmės apima visą fenomenologijos metodo kūrybos laiką, todėl šį laikotarpį galime išskaidyti į tris kūrybinius etapus, kad vaizduotės analizė galėtų aiškiau atsiskleisti atitinkamuose kūrybiniuose etapuose plėtojamų temų horizonte, būtent: 1) ankstyvojo Husserlio kūryba; 2) viduriniojo laikotarpio ir 3) vėlyvojo Husserlio kūrybinis periodas.

1) Kaip jau esame minėję, ankstyvasis Husserlio kūrybos etapas susijęs su *Loginiais tyrinėjimais*, konkrečiau, su vystoma statine fenomenologija, t. y. intencionalinių sąmonės struktūrų analize. Šiuo laikotarpiu Husserlis „apčiuopia“ vaizduotės fenomeną kaip esmiškai skirtingą nuo suvokimo, todėl *Loginiuose tyrinėjimuose* daug dėmesio skiriama vaizduotės ir suvokimo santykio problemai, tiriant abiejų aktų intencionalinių struktūrų skirtumus, vaizdinio duoties sąmonei problemą, vaizduotės vaizdinio skirtumą nuo

suvokimo vaizdinio etc. Šiame etape vis dar didelę įtaką turi Brentano idėjos, nuo kurių Husserlis mėgina atitolėti, ypač kritikuodamas Brentano vaizdinio ir vaizduotės sampratą. Šiuo laikotarpiu Husserlis tiria vaizdo sąmonės (*Bildbewusstsein*)³ ir vaizduotės skirtumus, tiek vaizdo sąmonę, tiek vaizduotę atskirdamas nuo tiesiogiai duoto suvokimo vaizdinio. Vaizdo sąmonėje Husserlis išskiria tris struktūrines dalis: vaizdo-daiktą, vaizdo-objektą ir vaizdo-siužetą, tuo tarpu vaizduotėje skiria vaizduotės vaizdinį ir vaizdo siužetą (suvokimas turi tik vieną „čia ir dabar“ duotą objektą) (Apie tai plačiau kalbama šio darbo 2.6. ir 2.6.3. skyriuose). Vaizduotė todėl apibrėžiama kaip „įdabartinimas vaizduose“ (*Vergegenwärtigung in Bilde*) arba „vaizdiškas įsivaizdavimas“ (*bildliches Vorstellen*) (Husserlis 1980: 20). Ankstyvuosiuose vaizduotės tyrimuose Husserlis prisiminimą laiko vaizduotės forma, bet tik tol, kol vaizdiškumą (vaizduotiškumą) apskritai traktuoja kaip vaizdinę reprezentaciją sąmonėje. Vėliau Husserlis ištaiso šią klaidą, prisiminimą priskirdamas suvokimo laukui, kuomet „dabartinamas“ į praeitį nugrimzdęs suvokimo objektas. Vaizduotės atveju, anot Husserlio, mes neturime „dabartiško“ objekto, vadinasi, neturime vaizdo-objekto, nes: „pačiame vaizduotės reiškinyje trūksta santykio su dabartimi“ (Husserlis 1980: 81). Marbachas pažymi, kad ankstyvuosiuose vaizduotės tyrimuose Husserlis ypač koncentruojasi ties trimis probleminėmis sritimis, apimančiomis vaizduotės ir vaizdo sąmonės laukus: a) Husserlis siekia apibrėžti vaizduotės vaizdinį; b)

³ Sąvoka *Bildbewusstsein* į lietuvių kalbą dažniausiai verčiama kaip *paveikslo (paveiklinė) sąmonė* (pavyzdžiui, Saboliaus tekstuose) ar *atvaizdo sąmonė* (priklausomai nuo konteksto, ši sąvoka vartojama Jonkaus tekstuose). Toks sąvokos *Bildbewusstsein* vertimas yra tiesioginis ir, turint galvoje Husserlio tekstų vietas, kuriose jis vartoja šią sąvoką, ganėtina tikslus. Vokiečių kalboje žodis *Bild* vartojamas mažiausiai dvejomis reikšmėmis: 1) *pavaizdavimas (Darstellung)* ar *atvaizdavimas (Abbildung)* kokio nors dalyko tam tikrame erdviniame materialiam plote (pavyzdžiui, paveikslo, fotografijos, skulptūros vaizdavimas) arba kokioje nors ženklų, simbolių sistemoje (pavyzdžiui, kokios nors idėjos pavaizdavimas ar išraiška tam tikrais simbolių kodais); 2) kokio nors dalyko *vaizdas*. Mes esame tos nuomonės, kad *Bildbewusstsein* Husserlio filosofijos kontekste turi platesnį reikšminį lauką, nei vien tik *paveikslo (ar atvaizdo) sąmonė*, nurodanti tam tikrą konkretų, materialų dalyką. Jeigu priimtume „siauresnį“ sąvokos *Bildbewusstsein* reikšminį lauką – kaip *paveiklinės ar atvaizdo sąmonės*, turėtume pripažinti tradicinę filosofijos nuostatą vaizdinius sieti su atvaizdais (sąmonės vaizdinių vizualinis aspektas sietinas su tradiciniu regėjimo jauslės dominavimu kitų jauslių atžvilgiu). Bet tai būtų nekorektiška Husserlio filosofijos atžvilgiu: suvokimo, vaizduotės, prisiminimo vaizdiniai gali būti ir kvapai, garsai bei lytėjimai. Nors Husserlis, tirdamas suvokimo, vaizduotės ir atminties išgyvenimus kaip modelį panaudojo būtent paveikslų, fotografijos ar teatro pavyzdžius, mes savo darbe, numatydami platesnį kontekstą, sąvoką *Bildbewusstsein* vartojame platesne – *vaizdo sąmonės* reikšme.

vaizdo sąmonės objektą; c) apibrėžti potyrius ir fantazmas kaip suvokimo ir, atitinkamai, vaizduotės turinius, nurodant jų panašumus ir skirtumus (Marbachas 2006: XXV). Husserlis pagrindinį suvokimo ir vaizduotės vaizdinių skirtumą regi vidinės laiko sąmonės konstitucijoje: intencionali vaizduotės struktūra vidinėje laiko sąmonėje suprantama kaip įdabartinimo sąmonė (prie suvokimo ir vaizduotės santykio analizės laiko sąmonės pagrindumės netrukus prieisime).

2) Viduriniuju kūrybos laikotarpiu, apimančiu *Idėjose* plėtojama problematiką, Husserlis vaizduotę toliau tiria vidinės laiko sąmonės kontekste, bet šiuo metu įvedama nauja vaizduotės kaip „reproduktyvios modifikacijos“ samprata. Vaizduotė čia nuolat lyginama su suvokimu ir prisiminimu kaip reprodukuota percepcijos modifikacija, todėl vaizduotė suprantama kaip pirminio įspūdžio modifikacija. Taigi Husserlis toliau tikslina ir gilina ankstyvuju kūrybos laikotarpiu pradėtą intencionalinės vaizduotės struktūros analizę. Vis dėlto Husserlis jau aiškiai skiria vaizduotės vaizdinį ir vaizdo sąmonės vaizdinį (Bildvorstellung). Anot Husserlio, vaizdo sąmonės objektas, konkrečiau, vaizdo-objektas (Bildobjekt) kartu yra ir suvokimo objektas, ir regimybės objektas (fikcija), todėl jis neišvengiamai yra prieštaringas, sąmonei duotas *konflikto* modusu (Husserlis 1980: 56). Vaizdo objektas savo fiktyviaja puse kartu atveria ir reprezentacijos sąmonę, kuri plačiaja prasme suprantama kaip vaizduotiška sąmonė. Vadinasi, vaizdo sąmonėje specifiniu būdu „konfliktuoja“ percepcinis ir vaizduotiškas momentai. Ši konfliktiška vaizdo sąmonės struktūra įgalina vaizdo sąmonės vidinės „triados“ (vaizdo-daikto, vaizdo-objekto, vaizdo-siužeto) veikimą. Husserlis pripažįsta, kad vaizduotė vaizdo sąmonėje, kurios esmę sudaro vaizdiškumas, atlieka svarbų vaidmenį (Husserlis 1980: 89). Vaizduotė, skirtingai nei iliuzija (kuri yra gryna regimybė, Niekas), vaizdo sąmonei suteikia „pastiprinimą“ arba „charakterį vaizdo-objektui būtent per įdabartinimo modusą“ (Husserlis 1980: 49). Vaizdas, anot Husserlio, nėra jokia iliuzija (1980: 186). Kita vertus, dėl vaizduotės indėlio vaizdo sąmonei, sumenkinamas pats percepcinis momentas, nes vaizdas reiškiasi ne „dabartiškoje“ tikrovėje, o atskirame, nuo suvokimo

lauko nepriklausomame pasaulyje. Kyla klausimas, kuo vaizdo sąmonės produkuojamas vaizdas skiriasi nuo vaizduotės vaizdinio? Marbachas nurodo, kad skirtumas slypi tik tame, jog vaizduotės vaizdinys yra reprodukcinis, o vaizdo sąmonės vaizdas vis dėlto yra perceptinis (Marbachas 2006: XXXV). Husserlis šiuo laikotarpiu teigia, kad abu vaizdiniai yra vaizduotiški (1980: 479). Pavyzdžiui, jeigu nutapytą Achilą bandysiu iš vaizduotiško lauko perkelti į suvokimo lauką, jis taps Niekū, nes tikrovėje nėra ir nebuvo jokio aktualaus, dabartiško Achilo. Vis dėlto griežta prasme vaizdo sąmonė ir vaizduotė nėra tapačios, nes vaizdo sąmonė bendraja prasme suprantama kaip „pavaizdavimas“ (Darstellung) ir išlieka „pririšta“ prie suvokimo, gebančio betarpiškai teikti dabartišką objektą sąmonei. Suvokimo ir vaizduotės konfliktas vaizdo sąmonėje Husserlį verčia vis iš naujo grįžti prie vaizduotės ir suvokimo laukų santykio problemos. Įvairiais lygmenimis analizuodamas šiuos laukus, supriešindamas ir lygindamas suvokimo ir vaizduotės veikimo laukų funkcijas, viduriniuoju kūrybos laikotarpiu Husserlis vaizduotę apibrėžia ne tik kaip „reproduktyvią modifikaciją“, bet ir kaip „quasi-percepciją“ (Husserlis 1980: 180).

3) Vėlyvuojū kūrybos periodu Husserlis vaizduotę analizuoja kaip ypatingą dvasinių išgyvenimų sluoksnį, kaip tikslingą veiklą, kaip ypatingą dvasinės kūrybos „apraišką“, iš dalies apimančią meno sritį, kurioje sąmonės turinių intersubjektyvių mainų procesą koreliuoja kitos struktūros: horizontas, „gyvenamas pasaulis“ (Lebenswelt) etc. Husserlis šiame etape „objektyvumo kūrimo“ procesą apibūdindamas kaip būdą atskleisti implikatyvius intencionalius turinius, tarsi išsprendžia suvokimo ir vaizduotės duoties būdų problemą, atsiribodamas nuo tikrovės realumo klausimo. Atlikus fenomenologinę ir transcendentalinę redukcijas ir aprašant sąmonės reiškinius, vaizduotė tampa vienu iš skiriamųjų sąmonės modusų ir dvasinių išgyvenimų struktūrų. Šiame etape Husserlis vaizduotę apibrėžia kaip „neutralumo modifikaciją“ ir „visa-apimančią modifikaciją“ (durch und durch Modifikation). Pastarieji apibrėžimai nuosekliai seka iš vidinės laiko sąmonės pagrindu atliekamos suvokimo ir vaizduotės laukų analizės. Vaizduotės

pasaulis yra „neutralus“, kitaip sakant, „nedabartiškas“, priešingas suvokimo pasauliui, o tai, kas vaizduotės pasaulyje reiškiasi, turi „tarsi“ (als-ob) modusą (Husserlis 1980: 211). Husserlis šią vaizduotės sampratą iliustruoja teatre vykstančios pjesės pavyzdžiu: anot Husserlio, stebėdami teatro vaidinimą, mes gyvename „tarsi“ pasaulyje, estetiškos regimybės arba vaizduotės pasaulyje (1980: 213), kuomet suvokimo laukas lieka neutralizuotas. Visos pagrindinės vaizduotės tyrimus išprovokavusios problemos: suvokimo ir vaizduotės santykio problema, abiejų laukų įtaka vienas kitam – jų skirtumai ir panašumai – vėlyvajam Husserliui vis dar lieka nuolat atnaujinamų apmąstymų temomis, kurios dabar jau analizuojamos genetinės fenomenologijos kontekste. Husserlis kelia vaizduotės prasmės klausimą, pabrėžia jos konstitutyvų gebėjimą ir reikšmę visam fenomenologijos projektui. Vėlyvuosiuose tekstuose Husserlis atskirai tiria „patyrimo pasaulio“ ir „vaizduotės pasaulių“ santykį. Patyrimo pasaulis, anot Husserlio, yra „vienas ir tas pats pasaulis visiems patiriantiesiems <...> vaizduotės pasaulių yra be galo daug“ (Husserlis 1980: 219-220). Visą fenomenologijos kūrybos laikotarpį Husserlis nuolat grįždavo prie vaizduotės problemos tyrimų. Reikia pastebėti, kad Husserlis taip ir neišbaigė vaizduotės teorijos, vietoj jos palikdamas beveik visuose savo veikaluose atliekamus įvairiaaspėkius vaizduotės tyrimus.

1.4. Suvokimo ir vaizduotės skyrimo laiko sąmonėje pagrindimas

Statinės fenomenologijos laikotarpiu laikišką vaizduotės lauko konstituciją Husserlis regi kaip lygiagretų laikiškos suvokimo lauko konstitucijos procesą. Jeigu suvokimas konstituoja *dabarties* (Gegenwart) laiko moduse, tai vaizduotei, atitinkamai, priskiriamas laikiškas *įdabartinimo*⁴ (Vergegenwärtigung) modusas. Suvokimo lauke laikiškai besikonstituojantis objektas visuomet yra duotas toks, koks jis yra, kitaip sakant, jo saviduotis yra akivaizdi, duota „čia ir dabar“ modusu. Tuo tarpu vaizduotė yra nepriklausoma nuo „čia ir dabar“ vykstančio konstituavimo, todėl jos laikiškas vyksmas yra visiškai laisvas, nesusaistytas jokiais lokaliais objekto duoties apibrėžtumais. Vaizduotės vaizdinys bet kada gali iškilti prieš akis, nepriklausomai nuo šiuo metu, *dabar* vykstančio aktualaus sąmonės gyvenimo (suvokimo) ir net patį Ego įtraukti į vaizduotės lauką (tuomet Ego yra paniręs į vaizduotiškus išgyvenimus, *įsivaizduojantis-Ego*). Pats suvokimas, laikiškai tematizuojamas kaip *dabartis*, praktiškai išreiškia tik *dabarties* idealizavimą: maksimalios objekto saviduoties fiksavimas yra problemiškas dėl *dabarties* branduolį kaip *pirminį įspūdį* (Urimpression) lydinčio protencijos ir retencijos horizonto. Sąmonė visuomet juda nuo pasyvių, anonimiškų klodų prie aktyvių, aktualių, ir atvirkščiai. Kaip tik todėl ir įmanoma kokį nors sąmonės momentą apčiuopti

⁴ Sąvoka *Vergegenwärtigung* Husserlio fenomenologijos tyrimuose anglų kalba verčiama į *presentification* (atitinkamai, *Gegenwart* - į *presentation*). Lietuviškame tyrimų lauke dažnai paliekamas angliškas sąvokų vertimas, neieškant galimo lietuviško atitikmens. Husserlio filosofijos kontekste sąvoka *Gegenwart* apima du reikšminius momentus: 1) *dabarties* ir 2) *esaties* (Volonté sąvokai *Gegenwart* siūlo tikslesnį *Anwesenheit* pakaitalą, kuris ir žymi šiuos abu – *dabarties* ir *esaties* momentus, tuo tarpu husserliškoji *Gegenwart* sąvoka, anot Volonté, išreiškia tik vieną – *dabarties* aspektą). Sabolius taip pat palaiko Volonté poziciją, todėl savo tyrimuose vartoja angliškus sąvokų *Gegenwart* ir *Vergegenwärtigung* atitikmenis – *presentation* ir *presentification* dėl tikslesnio *dabarties* ir *esaties* momentų šiose sąvokose sugavimo (būdvardis *present* anų kalboje reiškia ir *esantis*, ir *dabartinis* (*dabartiskas*)), tik juos sulietuvindamas į, atitinkamai, *prezenciją* ir *presentifikaciją*. Sabolius nurodo, kad: „<...> prezentifikacija kaip *Vergegenwärtigung* bus intuicijai pateikta prezencija (wird gegenwart veranschaulicht), atsieta nuo realaus „čia ir dabar dalyvavimo“ (nicht anwesend gemacht). *Vergegenwärtigung* priklauso vien tik laiko patirties sričiai, tuo tarpu kai percepcijos suvokimai visuomet yra duoti kaip laiko ir erdvės koreliatas“ (Sabolius 2008: 151). Mes savo darbe sąvoką *Gegenwart* verčiame į sąvoką *dabartis*, o *Vergegenwärtigung* – į sąvoką *įdabartinimas*, labiau pabrėždami laikišką suvokimo ir vaizduotės išgyvenimų skirtį. Vis dėlto mes teigiame, kad lietuviškas prasminis *dabarties* ir *įdabartinimo* sąvokų laukas kartu numato abu – laiko ir buvimo aspektus, todėl kai vartojame *įdabartinimo* sąvoką, turime galvoje tam tikro išgyvenimo įtraukimo į „dabartišką esatį“ momentą.

kaip *dabartišką*. Šis sąmonės judėjimas Husserlio tiriamas genetinės fenomenologijos laikotarpiu, kuomet pati sąmonė suvokiama kaip besikonstituojantis laikas. Šiuo laikotarpiu paaiškėja, kad sąmonė gali veikti ne tik aktyviai, t.y. formuoti ir steigti objektą, bet taip pat sąmonei būdinga ir pasyvi laikiškų momentų sintezė. Žvelgiant šiuo aspektu, suvokimo lauko *dabartiškumas* regisi duotas sintetiškai, t.y. kartu su retencijos ir protencijos momentais. Pasyvi sąmonės sintezė atskleidžia, kad suvokimas kaip *dabartiškumas* įvyksta begaliniame sąmonės sraute įtarpinamas to, kas nedabartiška (Husserlis 1980: 400). Vadinasi, esatis pasirodo tik nesaties dėka. Galiausiai ir pats maksimalusis objekto saviduoties „dabar“ branduolys, griežtai kalbant, yra nepagaunamas dėl nuolatinės sąmonės tėkmės, o geriausiu atveju gali būti fiksuojamas tik *dabartiškas* žybtelėjimas, akimirkos blyksnis, kurį savo ryškumu gali užgožti kiti sąmonės išgyvenimai. Kokią tuomet reikšmę Husserlio mąstymui turi *dabarties* kaip išliekančios esaties formos samprata? Ar taip suprantamas suvokimas (*dabartiškumas*) nėra kažkas „nesąmoninga“?

Husserlis teigia, kad: „sąmonė būtinai yra sąmonė kiekvienoje savo fazėje“ (Husserlis 1980: 472). Visaapimančioje sąmonės tėkmėje dabartis keičia praeitį, esatis nesatį ir atvirkščiai. Grynasis *dabartiškumas*, anot Husserlio, tėra „kažkas abstraktaus, kas negali egzistuoti pats sau“ (Husserlis 1980: 400). Ar tokiu atveju ir suvokimas yra idealus sąmonės aktas, kurio praktiškai neįmanoma realizuoti? Jeigu sutinkame su nuostata, kad Husserlio intencionalios sąmonės struktūra išreiškia idealizuotą sąmonės aktų ir tais aktais pagaunamų objektų atitikimą, tuomet reikia pripažinti, kad grynas suvokimas arba evidentiškas pažinimas visuomet yra siekiamybė, tuo tarpu praktiškai visuomet turime reikalą su „mišria“ dalykų padėtimi, todėl *dabartiškas* suvokimas visada duotas kartu su *ne-dabartiškos* patirties lauku (retencija ir protencija), o tai, savo ruožtu, įgalina tam tikrą sąmonės atsitraukimą nuo tiesioginės (*dabartiškos*) objekto saviduoties, būtent – refleksiją. Retencija atveria ne tik reprezentacijos ir prisiminimo galimybę, bet ir paties objekto duoties suvokimo lauke galimybę. Protencija, atitinkamai,

konstituoja tuštumos horizontą, pralenkdama *dabartiškumo* branduolį. Taigi, kaip matome, *dabartiško* suvokimo branduolyje slypi tai, kas nedabartiška, dar daugiau – tai, kas įgalina patį suvokimą. Vėlyvasis Husserlis pripažįsta, kad giliausias sąmonės lygmuo, o kartu ir transcendentalinio Ego visos patirties galimybės sąlyga, kur konstituojasi subjektyvusis laikas, yra nelaikiška, absoliuti sąmonės tėkmė. Ši sąmonės tėkmė pati yra duota sąmonėje kaip laikiškai besikonstitujančios sąmonės forma. Arūnas Mickevičius tokią pirminę, „belaikę“ sąmonę vadina *intratemporalia* (Mickevičius 1996: 26), ją apibrėždamas kaip *gyvybingą laiką* ir *laiko pilnatvę*. Kaip ir suvokimo branduolys, absoliutus subjektiškumas taip pat suprantamas kaip nelaikiškas. Kas neutralizuoja laikiškumą pačioje suvokimo gelmėje, tokiu būdu tarsi prigesindamas *dabartiškumo* švytėjimą? Kas ta sąmonės gelmėje slypinti pasyvi galia, gebanti laisvai žongliruoti laikiškais modusais?

Regis, kad šias funkcijas Husserlis priskiria vaizduotei. Jau anksčiau minėjome, kad sintetinė laiko sąmonės vienovė, grindžiama retencijos ir protencijos modusais, įgalina refleksijos, o taip pat ir reprodukcinių (*įdabartinančių*) aktų (prisiminimo, vaizduotės) galimybę. Baziniame sąmonės lygmenyje laiko sąmonės konstitucija apima pasyvias juslinių potyrių sintezes (dabartiška suvokimo saviduočiai išlieka priklausoma nuo šios sintezės), tuo tarpu *įdabartinanti* sąmonė suprantama kaip laisvės ir spontaniškumo sritis (Husserlis 1966a: 406). Vaizduotė kaip *įdabartinimas* yra tam tikra modifikacija: į sąmonės lauką vaizduotė įterpia neegzistuojantį objekto vaizdinį *tarsi* tas objektas egzistuočiau. Vaizduotė suardo laikišką sintetinę sąmonės turinių vienovę, laisvai varijuodama laikiškais išgyvenimų sekomis. Visi sąmonės išgyvenimai, o taip pat ir sąmonės aktai, kuriuose tie išgyvenimai konstituojasi, tėra neišsenkanti turininga vaizduotės manifestacijų bazė. Visi sąmonės aktai gali tapti vaizduotiški, nes vaizduotė, anot Husserlio: „įgyja pranašumą prieš suvokimą“ (Husserlis 1976a: 130-131). Pastarasis Husserlio teiginys labai stiprus, turint galvoje, kad suvokimu kaip pavyzdiniu sąmonės aktu, galinčiu priartinti prie evidentiško žinojimo, grindžiama pačios transcendentalinės fenomenologijos kaip eidetinio mokslo galimybė. Husserlis

pripažįsta, kad: „fikcija yra gyvybiškas fenomenologijos elementas“ (Husserlis 1976a: 132). Vadinasi, būdama pranašesnė už suvokimą, vaizduotė turi būti pačios fenomenologijos galimybės pagrindas. Koku būdu ir kuo vaizduotė yra pranašesnė už suvokimą?

Kaip jau minėjome, fundamentali vaizduotės galia atsiskleidžia pasyvių sąmonės sintezių analizėje. Būtent pasyvios sintezės, apimdamos giliausią transcendentalinės sąmonės sluoksnį, pačią sąmonę atskleidžia kaip laiką. Anot Husserlio – tai vidinio pasaulio laikas, teikiantis vienovę sąmonės gyvenimui (Husserlis 1966b: 127). Todėl kaip bazinės vienovės konstitucija laiko sąmonė yra ne kas kita kaip „sąmonės produktyvumas bendrąja forma“ (Husserlis 1966b: 128). Vadinasi, imanentinis laikas produkuoja bendrą sąmonės gyvenimo vienovę, kur *dabartiški* išgyvenimai jungiasi su *nedabartiškais*, o suvokimo branduolyje slypinti „nesaties“ duotis įgalina suvokiamą „esatį“. Elliottas įžvelgia panašumą tarp Kanto transcendentalinės vaizduotės sintezės ir Husserlio pasyvių sintezių sampratos, nes Kanto vaizduotės sintezė, anot Elliotto, yra intencionali esminio pasyvaus sąmonės produktyvumo konstitucija (Elliottas 2005: 67). Vis dėlto Husserlio vaizduotei priskiriamos funkcijos gerokai viršija Kanto sintetinę juslinių potyrių produkavimo galimybę, nors Kantas ir padaro labai svarbią įžvalgą: vaizduotė, sintetindama juslinius potyrius ir teikdama juos intelektui, įgalina konceptualų mąstymą. Husserlis vaizduote grindžia pačią intencionalią sąmonės struktūrą, nes, būdama nelaikiška, vaizduotė: 1) įgalina refleksiją; 2) kaip *visa-apimanti* modifikacija (*durch und durch*) persmelkia visus sąmonės aktus (visi sąmonės aktai gali patirti modifikaciją ir tapti vaizduotiškais „tarsi-aktais“: apie tai plačiau kalbama 2.5.1. skyriuje); 3) įgyja pranašumą prieš suvokimą (suvokimo laukas konstituojamas griežtai dabartiškoje laiko sąmonėje, o vaizduotė yra laisva nuo laikiškų modusų determinacijos); 4) šiek tiek užbėgdami už akių tvirtiname, kad vaizduotė įgalina esminę, vaizduotišką intuiciją (neutralizuodama laikiškus išgyvenimų modusus, vaizduotė atveria gryną esmių lauką, bet apie tai plačiau kalbama 3.3. skyriuje).

1.5. Suvokimo ir vaizduotės vaizdinių problema

Kaip matėme, viena iš pagrindinių vaizduotės funkcijų yra vaizdinių kūrimas. Bet taip pat įprasta manyti, kad ir suvokimas teikia sąmonei tam tikrą vaizdą. Kasdienėje kalboje įtvirtinta plačiai paplitusi frazė, kalbant apie kokio nors dalyko suvokimą, skamba taip: „susidaryti bendrą vaizdą“. Vadinasi, kai ką nors suvokiu, sąmonėje turiu „vaizdą“ apie tą suvoktą dalyką. Šios kasdienės įžvalgos nereikia skubėti vertinti kaip beprasmės klišės. Vakarų filosofijos tradicijoje įtvirtintas dominuojantis vizualumo momentas persmelkia visą mąstymo struktūrą (pavyzdžiui, Platonas *Valstybėje* (2000) pasiekiamą aukščiausią idėjų suvokimą tapatina su tiesioginiu jų matymu). Husserlis taip pat kalba apie eidetinę intuiciją kaip betarpišką įžvalgą arba kaip dalyko saviduočiai pagavą, savotišką „regintį“ suvokimą. Tad jeigu suvokimas sąmonei teikia tam tikrą vaizdinį, kuo tuomet šis vaizdinys skiriasi nuo vaizduotės kuriamo vaizdinio? Kokia reikšmė Husserlio fenomenologijoje skiriama vaizdiniui?

Vaizdinys plačiąja prasme yra labai daugiareikšmė filosofema. Vaizdinys gali būti apibrėžiamas kaip tam tikras mentalinis procesas arba psichinė būseną, taip pat kaip mentalinio proceso ar psichinės būsenos turinys, vadinasi, plačiąja prasme vaizdinys yra tam tikra sąmonės turinių rūšis, susijusi su vizualumu. Fenomenologiškai aprašant, vaizdinys (plačiąja prasme) yra tai, kas iškyla prieš akis, jis yra tam tikro objekto vaizdas, tai, ką galime stebėti introspektyviai, nes pagrindinė vaizdinio funkcija yra ką nors vaizduoti.

Jau Aristotelis aiškiai skyrė šią vaizdinio funkciją, jos pagrindu apibrėždamas skirtingus suvokimo ir vaizduotės laukus: suvokimas grindžiamas juslinių potyrių vaizdiniais, kurie yra aiškūs ir ryškūs, o vaizduotės vaizdinys, nors ir panašus į suvokimo vaizdinį, stokoja aiškumo. Vėliau Naujųjų laikų empirikai padaro išvadą, kad visas mums prieinamas žinojimas remiasi vaizdiniais, kurie, viena vertus, sąmonėje sukuria tam tikrą juslinių potyrių sukeltą vaizdą, kita vertus, perteikia santykius tarp idėjų. Pavyzdžiui, Locke'as tvirtino, kad mūsų žinojimą sudaro sudėtingos, per

pojūčius įgytos idėjos, kitaip sakant, tikrovės vaizdiniai. Berkeley'is, kaip žinome, teigė, kad mūsų žinojimas yra ne tikrovės vaizdiniai, o tiesiog vaizdiniai, kurie neturi jokio ryšio su tikrove ir egzistuoja tik mūsų sąmonėje. Hume'as nuosekliai prieina išvados: jeigu visos žinios apie pasaulį tėra mūsų sąmonės vaizdiniai, tai logiška, kad neįmanoma įrodyti objektyvios, nuo subjekto nepriklausomos išorinio pasaulio realybės egzistavimo. Kantas, kaip žinome, su šia Hume'o teze nesutiko, nes vaizdiniais grindžiamas pažinimas, anot Kanto, yra sąlygojamas nepažinios tų vaizdinių esmės – daikto paties savaime. Kita vertus, Kantas suteikė ypatingą reikšmę tų vaizdinių organizavimo principui – vaizduotei, kuri veikdama jau pirminiame, baziniame lygmenyje (t.y. sintetindama juslinius potyrius ir teikdama juos intelektinėms kategorijoms) įgalina suvokimą. Tiesioginis Husserlio mokytojas Brentano vaizdinį, viena vertus, apibrėžia kaip intencionalios sąmonės aktą (vidinio patyrimo pagrindą), kita vertus, kaip supratimo esmę arba kaip suvokimo vaizdinį, kartu gryną vaizdinį atskirdamas nuo sprendinio. Husserlis, atsisakydamas Brentano pabrėžto gryno vaizdinio supriešinimo su sprendiniu, vaizdinį apibrėžia kaip specifinę pamatinę sąmonės akto kokybę, atskirdamas nuo sąvokos reikšmės sąmonės akto materijos prasme. Galime teigti, kad Husserlis, išlaikydamas jau Aristotelio apibrėžtą suvokimo ir vaizduotės laukų atskyrimą, atitinkamai skiria ir suvokimo vaizdinį nuo vaizduotės vaizdinio. Toliau atskirai detaliau analizuosime Aristotelio, Kanto, Hume'o ir Brentano suvokimo ir vaizduotės vaizdinių sampratą, ypač tas teorijų vietas, kurios įtakojo paties Husserlio vaizdinių problematikos apmąstymus bei suvokimo ir vaizduotės vaizdinių skyrimą.

1.5.1. Aristotelis: tarpininkaujanti vaizduotės vaizdinių funkcija

Aristotelis vaizduotę analizuoja kaip atskirą mentalinį gebėjimą, ją apibrėždamas kaip jusliniu suvokimu (aisthesis) grindžiamą psichinį pasikeitimą (kinesis), kurio rezultatas yra vaizdinys (fantazma) (Aristotelis 1990: 427b-428b). Aristotelis apie vaizduotę kalba veikalo „Apie sielą“ trečios knygos trečiame skyriuje. Turint galvoje, kad vaizduotė ir jos pagrindinis principas, būtent, vaizdinių kūrimas, yra integrali sielos dalis, kalbėti apie sąlyginę autonomiją galima pirmiausia atsižvelgiant į vaizduotės objektą. Tokiu objektu yra ne kas kita kaip vaizdinys.

Vaizduotės autonomiją konstituoją vaizdinių kūrimas, bet tik tuo atveju, jei vaizduotė kaip tam tikras judėjimas, yra išjudinama išoriškai egzistuojančio objekto. Kitaip sakant, vaizduotė negali judėti tuščioje erdvėje, nes vaizdiniai kuriami pagal jusliškai suvokiamos tikrovės modelį. Būdamą integrali sielos dalis, vaizduotė tam tikru būdu santykiauja su jusliniu suvokimu ir teoriniu žinojimu. Teorinio proto objektas yra substancija (ουσία) kaip realybės išraiška (Tatarkiewiczus 1910, 23; Geysers 1917: 64; Wundtas 1953: 59; Grahams 1987: 234; Allanas 1955: 156; Hübneris 2000: 263). Teoriniam protui rūpi bendriausios sąvokos, kurioms nereikia papildomo aiškinimo. Bet koks daiktas pažįstamas per sąvoką, kurios nustatymo principai yra giminės (Met., B, 3, 998 b, 5 - 8). Atitinkamai, sąvoka yra apibrėžimas (τὸ τί ᾗν εἶναι), išreiškiantis tą sąvoką pagaunamo dalyko esmę (Met., Δ, 8, 1017 b, 29 - 35). Teorinio proto funkcionavimo pagrindas, t.y. sąvokų sudarymo arba formų išskyrimo gebėjimas remiasi tuo, kad tikrovė visuomet yra anksčiau, nei galimybė (Met., Θ, 8, 1049 b, 5). Taigi tikrovė yra anksčiau už sąvoką ir esmę. Sąvokų sudarymo principas kaip svarbiausias teorinio proto veikimo būdas galimas tik sintetinant: formalioms proto taisyklėms pajungiant individualius objektus. Sąvokų turiniai atitinka tikrovės struktūrą mąstyme. Kadangi teorinio proto objektas yra stabilios, nekintančios sąvokinės formos, išreiškiančios jomis apibrėžiamų objektų esmę, tai teorinis protas nemąsto nieko, kas yra susiję su praktine veikla, nenurodo, kas yra vengtina ir kas siektina (ibid., III, 432 b, 36 -

40). Vadinasi, teorinis protas negali daryti sprendimų apie kontingentišką dalykų padėtį, todėl negali ir klysti.

Anot M. D. Philippe'o, neabejotinas faktas yra tai, kad Aristotelis, įvesdamas vaizduotę kaip integralią sielos dalį, siekia išspręsti Antikos mąstytojų sukeltą painiavą dėl skirtingų žinojimo laipsnių ir jų nesėkmės, svarstant klaidos faktą (Philippe'as 1971: 4). Metafizikoje (Γ, 5, 1010 b 2) Aristotelis teigia, kad ne viskas, kas rodoma, yra tiesa. Čia jis nurodo faktą, kad negalima pasikliauti vaizdiniu, kai objektas duotas per distanciją, arba kai mąstytojas yra sergantis arba miegantis. Taigi šiais atvejais Aristotelis nurodo klaidos pavojų kaip būdingą vaizdiniui; atrodo, kad jis turi galvoje atitikimą arba neatitikimą tarp vaizdinio ir realybės. Jis taip pat nurodo faktą, kad vaizduotei gali pasirodyti klaidinga tai, ką teorinis žinojimas laiko teisinga: „mums atrodo, kad saulė yra tik vienos pėdos platumo <...> vis dėlto mes esame įsitikinę, kad ji yra didesnė už visą žemę“ (Aristotelis 1990: III, 428 b, 3 – 6). Aristotelis teigia, kad: „vaizduotė (φαντασία) skiriasi tiek nuo juslinio suvokimo, tiek nuo protavimo (διάνοια). Ji negali atsirasti (γίγνεται) be juslinio suvokimo, o be jos – jokia nuovoka (‘υπόληψις), yra aišku, - ji yra vidinė būseną (νόησις), kuri priklauso nuo mūsų nuovokos (‘υπόληψις), nes mes sugebame bet kurį objektą atkurti prieš savo akis“ (ibid., III, 427 b, 19 – 30).

Aristotelis detalizuoja vaizduotės analizę: „jei mes vadiname vaizduotę sugebėjimą, dėl kurio mes susidarome (γενέσθαι) vaizdinius (φάντασμα), ir jei mes nevartojame šito termino metaforine prasme, tai vaizduotė yra tikrai vienas iš tų sugebėjimų (δύναμις) arba viena iš tų būsenų (‘εξις), kurios leidžia mums spręsti (κρίνομεν), teigti tiesą arba klysti. Prie šių sugebėjimų priklauso ir juslinis suvokimas, manymas, mąstymas (voûς) ir žinojimas“ (Ibid., III, 428 a, 1 – 6). Taigi šioje vietoje, kalbėdamas apie vaizduotę, Aristotelis pateikia pirmą jos apibrėžimą: ji yra vaizdinių (φάντασμα τι) šaltinis ir sugebėjimas arba būseną, leidžianti teigti tiesą arba klysti.

Aristotelis vaizduotę atskiria ir nuo juslinio suvokimo: „kad vaizduotė skiriasi nuo juslinio suvokimo, aiškėja štai iš ko: juslinis suvokimas gali būti arba potencialus, arba aktualus, pavyzdžiui, sugebėjimas regėti ir regėjimas.

Vaizdinys, priešingai, gali iškilti, nors juslinio suvokimo nei potencialiai, nei aktualiai nėra, pavyzdžiui, vaizdiniai, kurie atsiranda sapnuojant“ (Ibid., III, 428 a, 5 – 7). Taigi čia akcentuojamas dvigubas vaizduotės savarankiškumas, atsižvelgiant į jos objektą ir aplinką arba terpę, kurioje objektas duotas. Vaizduotė kaip tokia vienu metu yra ir objekto duoties sąlyga, ir priežastis. Štai kodėl „buvimas potencialiu“ ir „buvimas aktualiu“ vaizduotėje mažai kuo skiriasi. Galima sakyti, kad vaizduotė visuomet yra tarpinė būseną, kuri tuo pačiu metu yra aktualiai ir potencialiai, nes jos jėga arba gebėjimas yra formuojamas jos pačios. Vadinasi, skirtingai nuo juslinio suvokimo, kuris yra nukreiptas į realybėje egzistuojantį objektą, vaizduotėje išvengiama perskyros tarp objektyvios tikrovės ir sukurtos (subjektyvios) tikrovės.

Svarbi vieta, kurioje Aristotelis akcentuoja, kad: „pojūčiai visuomet teisingi, tuo tarpu vaizduotė daug dažniau klysta“ (Metafizika, Γ 5, 1010 b). Juslinis suvokimas pagauna natūralią dalykų padėtį, o vaizduotė yra žinojimas, kuris, būdamas mažiau determinuotas, daug lengviau nukrypsta nuo tiesos. Formuluojamas kitas vaizduotės atskirtumo motyvas: „kai mūsų pojūčiai yra ryškūs, tai mes nesakome „mums atrodo, kad tai žmogus“. Atvirkščiai, mes greičiau taip pasakome, kad mūsų pojūčiams trūksta ryškumo ir mes svyruojame, ar vaizdinys teisingas, ar klaidingas“ (Ibid., III, 428 a 18 - 23). Šitas argumentas nurodo mūsų jau aptartą vaizduotės išraiškos būdą. Jeigu pojūtis yra aiškus ir tikslus (ᾠκριβως), tai jis negali konkuruoti su vaizduote, kita vertus, dėl to nesumažėja pavojus pojūtį painioti su vaizduote. Pojūtis apeliuoja į teisingumą, tuo tarpu vaizduotė šiuo atveju yra diskvalifikuojama. Šiuo pagrindu Aristotelis suformuluoja pagrindinį argumentą: „pagaliau, kaip jau anksčiau minėjome, vaizdiniai atsiranda ir užmerkus akis“ (Ibid., III, 428 a, 23 - 26). Vadinasi, vaizduotė gali funkcionuoti nepriklausomai nuo regėjimo, tiksliau sakant, nuo matomo tikrovės objekto, o tai iliustruoja vaizduotės savarankiškumą. Taigi reikia turėti galvoje, kad vaizduotė nėra priklausoma nuo fizinių objektų realybės. Vaizduotės funkcija ryškėja, atsižvelgiant į trukmę ir pastovumą. Galiausiai, vaizduotė atrodo esanti toks specifinis žinojimas, kuris negali pasiekti tiesos. Vaizduotė, skirtingai nuo juslinio

suvokimo, yra daug autonomiškesnė, nes jos neriboja realus objektas. Kadangi vaizduotė neturi tiesioginio sąlyčio su išorine realybe, tai ji negali būti griežtai sąvokiškai apibrėžiama, todėl vaizduotė užima tarpinę poziciją tarp juslinio suvokimo ir teorinio žinojimo. Aristotelis teigia: „norint vaizduotę tiksliai apibrėžti, reikia atsižvelgti štai į ką: daiktas, kuris pats juda, gali pajudinti ir kitą daiktą. Atrodo, kad vaizdavimasis yra tam tikras judėjimas (κίνησις), kuris negali atsirasti (γίγνεσθαι) nepriklausomai nuo jutimo, ir tas judėjimas vyksta tik juntančiose būtybėse ir ryšium su juntamaisiais objektais“ (1990: III, 428 b, 15 - 20). Taigi vaizduotė yra judėjimas, kylantis iš juslinio suvokimo (jutimo). Jutimas yra judėjimas o vaizduotė yra judėjimo judėjimas. Kitaip sakant, ji nėra pirmas judėjimas kaip pojūtis, kuris yra skatinamas objekto, o pastarasis juda nejudinamas.

Taigi galiausiai Aristotelis pateikia vaizduotės apibrėžimą: „ją (vaizduotę – E. M.) reikia apibrėžti kaip aktualaus jutimo sukeltą judėjimą. Regėjimas yra svarbiausia joslės rūšis, todėl vaizduotė (φαντασία) gavo savo pavadinimą nuo šviesos (φάος), nes be šviesos negalima regėti. Kadangi vaizdiniai išlieka ir yra panašūs į pojūčius, gyvos būtybės daug ką daro jų veikiamos iš dalies dėl to, kad jos neturi proto, pavyzdžiui, gyvūnai, iš dalies ir dėl to, kad jų protas yra aptemdytas aistrų, ligų arba miego – taip būna žmonėms. Tiek apie vaizduotę, jos prigimtį (τι ἔστι) ir kilmę (διὰ τι ἔστιν)“ (Ibid., 429 a, 1 – 13). Kalbėdamas apie vaizdinius, Aristotelis teigia, kad: „vaizdiniai yra kaip jusliniai objektai, išskyrus tai, kad jie neturi materijos“ (Ibid., III, 432 a, 9 – 16). Taigi vaizdiniai yra tam tikros grynos „juslinės formos“. Griežta prasme – vaizduotė neturi objekto, greičiau jos objektas yra pačios vaizduotės sukurtas vaizdinys, todėl vaizduotės funkcija ir yra vaizdinių kūrimas. Vaizduotė yra skatinama jutimo, kuris pastūmėja vaizduotę kurti vaizdinius kaip „grynąsias joslumo formas“.

Nors Husserlis tiesiogiai ir nesiremia Aristotelio atliktu teorinio proto, praktinio proto ir vaizduotės atskyrimu, vis dėlto iš jo atliekamų sąmonės ir vaizduotės santykio analizių akivaizdu, jog einama Aristotelio pramintu taku. Husserlis iš Aristotelio perima vaizduotės pasaulį charakterizuojančias

savybes: kintamumą, nepastovumą, miglotumą, taip pat ir tai, kad fantazmos yra juslinių turinių modifikatai. Išsaugoma ir suvokimo bei vaizduotės santykį grindžianti skirtis tarp suvokimo ir vaizduotės vaizdinio, kartu numatomas ir vaizduotės kaip savotiško tarpinio judėjimo tarp juslių ir teorinio pažinimo momentas.

1.5.2. Hume'as: prisiminimo vaizdinys vs. vaizduotės vaizdinys?

Kaip matėme, Aristotelis vaizduotės vaizdiniam priskyre tarpininkavimo tarp juslinių potyrių ir intelekto gebėjimą, kitaip sakant, nebūdami nei intelekto dalis, nei empirine realybe grįsti jusliniai potyriai, vaizduotės vaizdiniai užima tarpinę poziciją. Hume'as lakosi pozicijos, kad visi mūsų vaizdiniai, viena vertus, yra išpūdžiai, jusliniai potyriai, kita vertus, sąvokos arba idėjos. Todėl sąmonės turinį sudaro, atitinkamai, patyrimo faktai arba sąvokų santykiai (pavyzdžiui, matematiniai teiginiai).

Hume'as pažinimo teorijai suteikia empirinį pagrindą, teigdamas, kad visas mūsų žinojimas kyla iš paprastų afektų, kuriuos jis vadina *įspūdžiais* (impressions). Vis dėlto išpūdžiai yra būtina, bet nepakankama pažinimo sąlyga. Vartojant Husserlio terminologiją, galime teigti, kad šalia *dabartiškų* išpūdžių egzistuoja ir jau praėjusių išpūdžių *įdabartinimai*. Pirminiais išpūdžiais grįstus įdabartinimus Hume'as vadina „vaizdiniais“ (ideas), jiems priskirdamas visus stebinius ir mintis, kurie nėra betarpiškai sąlygojami dabartiškų išpūdžių. Šie *įdabartinti* išpūdžiai tėra atvaizdai pirminių išpūdžių, lydimi vaizdinių. Kaip galima atskirti išpūdį nuo vaizdinio? Taip pat, kur slypi galimybė, leidžianti atskirti atvaizdą nuo pirminio vaizdo?

Anot Hume'o, vaizdiniai neturi tokios „kūniškos“ duoties ir intensyvumo kaip išpūdžiai, kuriuos jie atitinka. Bet vaizdiniai Hume'ui yra ne tik silpnesni išpūdžiai. Atspindėdami atitinkamus išpūdžius, vaizdiniai yra „laisvi“ keisti pirminių išpūdžių turinius. Kaip tik todėl galima jungti skirtingus išpūdžius vieną su kitu ir tokiu būdu gauti skirtingų „turinių“ sąryšio sąlygotą žinojimą. Hume'as skiria du esminius gebėjimus, įgalinančius vaizdinių susidarymą – prisiminimą ir vaizduotę (imagination): „<...> jei koks nors išpūdis buvo pateiktas protui, jis vėl ten pasireiškia kaip idėja; ir tai gali vykti dviem skirtingais būdais: arba jis savo naujuoju pasireiškimu išlaiko didelę dalį pirminio gyvumo ir yra kažkas tarpinio tarp išpūdžio ir idėjos, arba visiškai praranda tą gyvumą ir yra tobula idėja. Gebėjimas, padedantis mums pakartoti savo išpūdžius pirmuoju būdu, vadinamas atmintimi, antruoju -

vaizduote“ (Hume’as 2007: 22). Vaizdinių kaip jau praėjusių įspūdžių įdabartinimas gali vykti dvejopai: viena vertus, išlaikant tvirtą santykį su laikiška įdabartinamų įspūdžių tvarka, kita vertus, neatsižvelgiant į laikišką tvarką. Pirmu atveju kalbame apie prisiminimą, antru – apie vaizduotę. Kai mes kažką prisimename, tai prisiminti objektai lieka tokioje pačioje laikiškoje tvarkoje, kokioje jie mums buvo duoti. Hume’as teigia, kad: „pagrindinė atminties užduotis yra išsaugoti ne paprastas idėjas, bet jų tvarką ir vietą“ (Hume’as 2007: 22). Kai prisiminimas to stokoja, mes kalbame apie atminties sutrikimą. Kai mes ką nors įsivaizduojame, tai jungiame ir skaidome vaizdinius, laisvai keisdami jų tvarką, todėl iš duotų įspūdžių vaizdinių gali kilti visiškai nauji vaizdiniai. Taigi vaizduotė yra pažinimo gebėjimas, kuris veikia šalia suvokimo ir prisiminimo, gebėjimas, galintis kurti laisvai besireiškiančius, nedabartiškus vaizdinius.

Vis dėlto tarp prisiminimo ir vaizduotės slypi esminis skirtumas. Hume’as laikosi pozicijos, kad prisiminimas vaizdinius teikia jų pirmine duotimi, t.y. tokius, kokie jie buvo suvokime, o vaizduotei negalioja jokie apibrėžtumai. Bet šis skirtumas nepakankamas, nes „neįmanoma susigrąžinti praeities įspūdžių, siekiant palyginti juos su mūsų turimais vaizdiniais“ (Hume’as 2007: 76). Kai mes ką nors prisimename, teigiame, kad kalbama apie iš tikrųjų įvykusio įspūdžio vaizdinį. Bet tai dar neįrodo, kad tas vaizdinys tiksliai atitinka buvusį įspūdį, nes pastarasis jau praėjęs ir tik įdabartinamas per vaizdinį. Iš principo yra neįmanoma įrodyti, kad prisiminimo vaizdinys yra toks pat, kaip buvęs įspūdis. Tai, kad prisiminimas išlaiko pirminę įspūdžio duotį (ar ją atkartoja), taip pat neįrodoma, todėl nebelieka pagrindo skirti prisiminimą nuo vaizduotės. Hume’as teigia: „kai prisimename kokį nors praeities įvykį, jo idėja į protą plūsta su tam tikra jėga, o vaizduotės suvokinys yra silpnas ir blankus“ (Hume’as 2007: 22). Taigi nėra jokios galimybės tapatinti pirminį suvokimą ir prisiminimą, kadangi praėjęs patyrimas nebėra dabartiškas ir gali būti įdabartintas tik prisiminime. Todėl prisiminimas gali būti pakeistas vaizduote, kuri tik regimai teišlaiko ryšį su pirminiu įspūdžiu. Čia jau nebelieka galimybės kalbėti apie realią pirminę įspūdžio struktūrą. Vis

dėlto formaliai prisiminimas nuo vaizduotės atskiriamas dėl to, kad prisiminimas yra toks vaizdinys, kuris tai, kas duota vaizdinyje, vaizduoja *tarsi* tai realiai būtų įvykę. O vaizduotė yra toks vaizdinys, kuris tai, kas duota vaizdinyje, vaizduoja *tarsi* tai būtų kita, negu tai, kas realiai būtų įvykę. Taigi tarp prisiminimo ir vaizduotės vaizdinio, anot Jano Wilbankso, nėra *esminio* skirtumo, o būtent *intensyvumo* skirtumas, taigi kiekybinis skirtumas (Wilbanksas 1968: 64-68). Vadinasi, abiejų gebėjimų neįmanoma radikaliai atskirti, kadangi prisiminimo vaizdinys ekstremaliu atveju gali būti sutapatintas su vaizduotės vaizdiniu (Hume'as 2007: 77), ir atvirkščiai.

Prisiminimo ir vaizduotės vaizdinio skirtumas fiksuojamas empiriniame lygmenyje, *a posteriori*. Prisiminimas ir vaizduotė teikia ne dvi skirtingas vaizdinio formas apskritai, bet du skirtingus reiškinius tos pačios vienos vaizdinio formos. Kitaip sakant, prisiminimas ir vaizduotė yra du skirtingi gebėjimai vaizdinius kuriančios sąmonės formos, būtent – vaizduotės.

Daugelis Hume'o tyrinėtojų (E. J. Furlongas, W. C. Gore'as, H. H. Price'as) nurodo, kad Hume'as sąvoką *imagination* (vaizduotė) vartoja bent dviem reikšmėmis: 1) specifine reikšme, kuomet laisva vaizduotės galia priešpastatoma apibrėžtiems prisiminimo įvykiams; 2) bendrąja reikšme, kuria Hume'as pažymi vaizduotės gebėjimą apskritai, kitaip sakant, gebėjimą formuoti vaizdinius (Furlongas 1961: 62-70; Gore'as 1902: 33; Price'as 1963: 15-17). Plačiau tiriama antroji vaizduotės samprata, kuomet vaizduotė, viena vertus, vaizdinius kuria remdamasi potyrių teikiama medžiaga, kita vertus, juos vieną su kitu sujungia, nepriklausomai nuo to, kad tokie vaizdiniai neturi nieko bendra su pirminiais potyriais. Vaizduotei priskyrus vaizdinių kūrimo funkciją, ji įgyja esminę reikšmę pažinimo teorijoje: vaizduotė, sujungdama vaizdinius, įgalina vaizdinių sąryšingumą. Taigi vaizduotė, pasižyminti asociacijos gebėjimu, ir, atitinkamai, būdama esmine vaizdinių sąsajos sąlyga, įgalina pažinimą. Vaizduotė tokiu būdu įgalina ir abstrakčių vaizdinių, tokių kaip tikėjimas išorinio pasaulio egzistencija atsiradimą. Visose objektų sąsajose (vaizdinių sąsajose) veikia asocijuojantys vaizduotės principai: „visas paprastas idėjas vaizduotė gali atskirti ir vėl sujungti kokia rik nori forma“

(Hume'as 2007: 23). Tokiu būdu vaizduotė, atitinkamai surikiuodama patyriminius turinius, teikia tam tikrą tikrovės vaizdą suvokimui, kuris dėl to gali būti suprantamas kaip vaizduotiškas.

1.5.3. Kantas: vaizdiniai kaip pažinimo pagrindas

Matėme, kad Aristotelis, išskirdamas vaizduotę, kurios turinį sudaro jusliniai vaizdiniai, neišreikštai numatė ir tarpinę jos poziciją tarp juslinių turinių ir intelekto. Hume'as suvokimo vaizdinių sinteze, kuri yra ne kas kita kaip vaizduotės funkcija, grindė visą galimą patyrimą. Kantas teigia, kad visas mūsų pažinimas kyla iš dviejų pagrindinių sielos šaltinių, iš kurių pirmasis yra: „sugebėjimas įgyti vaizdinius <...>, o antrasis – sugebėjimas šiais vaizdiniais pažinti objektą <...>. Vadinasi, stebiny s ir sąvokos yra kiekvieno mūsų pažinimo pradai <...>“ (Kantas 1982: 98). Stebiniu Kantas vadina vaizdinį, kuris gali būti duotas dar iki mąstymo (plačiau apie stebinių sampratą Kanto ir Husserlio filosofijoje kalbama šio darbo 2.1.1. skyriuje).

Grynojo proto kritikoje (1982) Kantas kalba apie transcendentalinę vaizduotę, kuri yra pirma konkrečios patirties: „<...> vaizduotė yra sugebėjimas a priori apibrėžti juslumą, o jos stebinių sintezė pagal kategorijas turi būti vaizduotės transcendentalinė sintezė, kuri yra intelekto poveikis juslumui ir pirmasis jo taikymas <...> mums prieinamo stebėjimo objektams“ (Kantas 1982: 144). Vaizduotės kuriamas vaizdinys Kantui yra ne kas kita kaip daikto reiškinys, kurį į atitinkamą reiškinų (vaizdinių) seką sujungia būtent vaizduotė. Vaizdiniai suprantami kaip tam tikri vidiniai sąmonės apibrėžtumai „vieno ar kito laiko santykio atžvilgiu“ (Kantas 1982: 198). Kadangi daiktas pats savaime yra nepažinus, tai mūsų pažinimo pagrindą sudaro to daikto vaizdiniai arba, husserliškais terminais kalbant, daiktas mums duotas įvairiais prasminiais niuansais vaizdiškai. Todėl visas mūsų pažinimas praktiškai yra vaizdinių, kuriais reiškiasi daiktas pats savaime ir kurio esmė niekuomet neduota vaizdiniuose, suvokimas. Kyla klausimas, kas garantuoja šių vaizdinių susidarymą ir jų vienumą sąmonėje?

Anot Kanto, vaizdiniai „nepaklūsta jokiame ryšio dėsniai, išskyrus tą, kurį nustato sugebėjimas susieti“ (Kantas 1982: 152). Būtent vaizduotė, susiedama vaizdinius, įgalina pažinimą. Kantas teigia, kad: „mūsų vaizdiniai įgauna objektyvią reikšmę tik dėl to, kad būtina tam tikra jų tvarka laiko

atžvilgiu, nes reiškinių sintezėje vaizdinių įvairovė visada nuosekli“ (Kantas 1982: 199). Būtent vaizduotė, sintetindama erdviškus ir laikiškus vaizdinius su intelekto kategorijomis, sukuria transcendentalinę apriorinę schemą, kuri teikia medžiagą suvokimui. Anot Kanto: „tik dėl to, kad duotų vaizdinių įvairovę galiu susieti *vienoje sąmonėje*, aš galiu įsivaizduoti *sąmonės tapatybę* pačiuose šiuose vaizdiniuose, t.y. percepcijos *analitinis* vienumas tegalimas, tarus esant kokį nors *sintetinį* jos vienumą“ (Kantas 1982: 134). Vadinasi, vaizduotė kaip vaizdinius produkuojanti galia, įgalina intelektą kaip pažinimo spontaniškumą. Kadangi vaizduotei priskiriamos vaizdinių kūrimo ir jungimo funkcijos, tai Kantas, priklausomai nuo šių skirtingų gebėjimų, išskiria dvi vaizduotės formas: kuriančiąją vaizduotę ir atkuriančiąją vaizduotę. Kantas šitaip formuluoja skirtumą tarp kuriančiosios, arba transcendentalinės, vaizduotės ir atkuriančiosios vaizduotės, kuri tik apjungia empirinius duomenis: „kadangi vaizduotė yra spontaniškumas, tai aš ją kartais dar vadinu *kuriančiąja* vaizduote ir skiriu ją nuo *atkuriančiosios* vaizduotės, kurios sintezė paklūsta išimtinai empiriniams dėsniams“ (Kantas 1982: 145). Būtent kuriančioji vaizduotė padeda paaiškinti apriorinio pažinimo galimybę (ne pažįstantis subjektas prisitaiko prie daikto, bet apie patį daiktą sprendžiame pagal mūsų susidarytus vaizdinius apie tą daiktą). Kuriančiosios vaizduotės spontaniškumas įveikia ir laikišką patirčių įribinimą, nes vaizduotė visiškai laisvai, neribojama laiko, kuria ir jungia vaizdinius. Vadinasi, kuriančioji vaizduotė kaip visą subjektyvumą persmelkianti galia, visuomet pasiruošusi sintetinti gaunamus vaizdinius turinius, yra pirma konkreto išgyvenimo. Šia prasme Kanto vaizduotės samprata skiriasi nuo Brentano produktyvios vaizduotės sampratos, kuomet produktyvi vaizduotė neatsiejama nuo patyrimo. Kanto vaizduotė artima Husserlio *visa-apimančios* (durch und durch) vaizduotės sampratai, nes kaip tik ši vaizduotės galia, anot Husserlio, persmelkia visą sąmonę, todėl ir eidetiškas pažinimas neįmanomas be vaizduotės.

1.5.4. Brentano: vaizduotės vaizdiniai kaip laiko sąlyga

Brentano vaizduotės vaizdinius supranta kaip pagrindinę intencionalių išgyvenimų klasę. Šioje vietoje svarbu pažymėti, kad Husserlis intencionalumo sąvoką perima iš Brentano, nors ir stipriai kritikuoja Brentano laiko teoriją, kurioje ir atsiskleidžia intencionalus vaizdinių kaip pažinimo tarpininkų pobūdis. Brentano laiko teorija Husserlio veikaluose pirmiausia aptinkama kaip kritikos objektas, o kritikuodamas Brentano laiko sampratą, Husserlis kritikuoja ir vaizduotės vaizdinių sampratą, kadangi vaizduotė, kaip matysime, Brentano'ui yra esminė laikiškumo sąlyga.

Vidinės laiko sąmonės fenomenologijoje (1966a) Husserlis pristato Brentano laiko teoriją pasitelkdamas garsųjį „melodijos“ pavyzdį. Anot Husserlio, norint girdėti skambančią melodiją, reikia gebėti išgirsti toną sąryšyje su kitais tonais, nes nepakanka vien tik girdėti vieną skambantį toną po kito tono: „kai pasigirsta naujas tonas, prieš tai skambėjęs tonas nedingsta be pėdsako, nes tokiu atveju negirdėtume melodijos tęstinumo, turėtume tik kiekvieną akimirką atskirą skambantį toną <...> nebūtų melodijos vaizdinio“ (Husserlis 1966a: 11). Kai keliamas klausimas apie tai, kaip sąmonėje buvęs vaizdinys gali išlikti, iš esmės keliamas klausimas apie vidinę laiko konstituciją. Husserlis atsakymą randa įvesdamas retencijos sąvoką, skirtingai nuo Brentano, kuris vaizdinio „užlaikymą“ sąmonėje aiškina pasitelkdamas vaizduotės modifikaciją. Anot Brentano, kiekvienas potyris turi jam identišką, bet laikiškai modifikuotą vaizdinį kaip „pirminę asociaciją“ (Husserlis 1966a: 13). Potyrius Brentano supranta kaip tam tikrą juslinį, momentinį, neišliekantį poveikį kūnui. Šie „juslinių potyrių“ turiniai sąmonėje gali išlikti tik tuo atveju, jei pats potyris sukelia atitinkamo vaizdinio asociaciją, nuo pirminio potyrio skiriasi laikišku „praities“ modusu. Šis naujas vaizdinys yra potyrio reprodukcija, kurią Brentano vadina vaizduote. Tokiu atveju trunkančio objekto laikiškumas turėtų būti ne suvokiamas, bet *įsivaizduojamas*. Konkrečiau kalbant, pagal šią teoriją laikiškumas yra vaizduotės produktas. Vaizduotė čia suprantama kaip „produktyvus“ vaizdinys, pirminė laikiškos

objekto konstitucijos sąlyga. Bet vaizduotė taip pat yra ir aktas, kuriuo gali būti įdabartinintas nesantis objektas, pavyzdžiui, tuomet, kai mes įsivaizduojame kentaurą. Brentano šios galimybės neginčija, nes vaizduotę jis priskiria vaizdinių, panašių į suvokimo vaizdinius, sričiai (Brentano 1957: 36-87). Tuomet vaizduotės įdabartinimas būtų laikiškai jau konstituotas objekto. Kaip įdabartinimas vaizduotė yra laiko objekto reprodukcija, o kaip laikiškai kuriantis (zeitschaffende) vaizdinys – to paties produkcija. Taigi turime du aktų tipus, apibrėžiamus viena vaizduotės sąvoka?

Husserlis paneigia tokią galimybę, nes patyrimo procese negali būti jokio tarpininkaujančio momento, o skirtingi išgyvenimai atitinkamai apima skirtingus intencionalius tuose išgyvenimuose duotus turinius. Jeigu šie principai būtų pažeisti, patektume į begalinį regresą. Tam tikro reiškinio įdabartinimas yra tiesiogiai išgyvento laiko lauko įdabartinimas, ir jeigu šis laukas pats kaip vaizduotės kontinuumas suprantamas, o įdabartinimas vėl kaip vaizduotė, tuomet kiekviena vaizduotė turėtų būti vaizduotės vaizduotė, kas ir veda į begalinį regresą (Husserlis 1966a: 16). Husserliui kyla klausimas, ar tiesioginis laiko stebinytis yra vaizduotės kūrinys (Geschöpf) ir kuo tuomet skiriasi ši laikiškumo vaizduotė nuo anksčiau buvusio laikiško reiškinio sąmonėje? (ibid.) Kitaip tariant, jei mes naudojame tą pačią sąvoką, kaip galime tuomet suprasti esminį skirtumą tarp laikiško objekto produkcijos ir reprodukcijos? Jeigu čia kalbama apie skirtingus fenomenus, tai skirtumas turi būti fiksuojamas ir sąvokų lygmenyje. Anot Husserlio: „atrodo, kad turime skirti *produktyvią* ir *reproduktyvią* vaizduotę, kuomet pirmoji yra artima suvokimui, produkuojanti laiko išplatėjimą, o antroji vėl įdabartina tai, kas pirmosios buvo produkuota“ (Husserlis 1966a: 409). Intencionalus aktas jokių būdu negali būti kito akto momentu, todėl ir vaizduotės sąvoka abiem atvejais nėra tapati.

Taigi Husserlis, kritikuodamas Brentano vaizduotės vaizdinių sampratą, atskiria *produktyvią* ir *reproduktyvią* vaizduotes. Husserlis pažymi, kad toks pats produktyvios-reproduktyvios vaizduotės skyrimo principas negalioja „pirminiam“ ir reproduktyviam prisiminimui. Anot Husserlio, neįmanoma

laikiškos objekto konstitucijos aiškinti per vaizduotės prizmę, nes laikiška objekto konstitucija Husserliui yra intencionalios struktūros veikimas, kuri yra nesavarankiška objekto suvokimo dalis. Šią intencionalią struktūrą galima pavadinti labai įvairiai: „pirminis prisiminimas“ arba „produktyvi vaizduotė“. Svarbu tai, kad ji yra nesavarankiška suvokimo struktūra, be kurios pats suvokimas būtų neįmanomas. Kaip tokia ši struktūra negali būti tapatinama su jokių savarankišku aktu. Husserlis kritikuoja daugiaprasmę Brentano vaizduotės sąvoką, o šią intencionalią suvokimo struktūrą įvardija „retencija“ (kaip jau matėme retencijos sąvoka yra dvireikšmė: Husserlis retenciją apibrėžia ir kaip tuščią vaizdinį).

Brentano skiria vaizdinį ir tai, kas įvaizdinta (vorgestelltes), kuomet vaizdinys suprantamas kaip aktas, o tai, kas įvaizdinta – turinys. Turinys suprantamas kaip jutiminis suvokimo turinys. Suvokimo turinys Brentano'ui yra intencionalus, „absolutus“ objektas metafizine prasme, tarsi suvokime reikštųsi potyriai, o ne fizinis objektas. Brentano vaizdinį, viena vertus, apibrėžia kaip intencionalios sąmonės aktą (vidinio patyrimo pagrindą), kita vertus, kaip supratimo esmę arba kaip suvokimo vaizdinį, neišskaidydamas paties akto vaizdinio pobūdžio. Vaizdinys suvokiamas daugiareikšmiškai dėl atitinkamų skirtingų turinių. Taigi Brentano sustiprina poziciją, kad vaizdinys yra tuščia fikcija, teikianti skirtingus turinius.

Brentano teorija dėl neišbaigtos fenomenologinės analizės susiduria su dideliais sunkumais: vaizdinys turėtų būti kažkas neskaidomo (nedalaus), tačiau jis išskaidomas pagal skirtingus turinius. Husserlis kelia klausimą, kaip tokiu atveju skirti suvokimo vaizdinį nuo vaizduotės vaizdinio? Kaip šie skirtumai gali būti redukuoti į turinio skirtumus? (Husserlis 2006: 11). Galiausiai pripažįsta, kad tokioje analizėje kažko trūksta. Ir tai yra ne kas kita kaip pirminis kokybinis skirtumas tarp nuomonės, kokybės, supratimo pobūdžio ir supratimo formos, kitaip sakant, paaiškėja, kad grynas įsivaizdavimas turi savo specifinį pobūdį ir negali būti vidujai skaidomas. Anot Husserlio, Brentano vaizdinio nelaiko intencionalių aktų, įgalinančių

supratimą, todėl jo teorijos viduje neįmanoma išspręsti santykio tarp suvokimo ir vaizduotės vaizdinių problemos.

1.6. Suvokimo ir vaizduotės vaizdinių skyrimo Husserlio filosofijoje pagrindimas

Husserlis pabrėžia, kad istoriškai susiklostė tokios aplinkybės, jog suvokimo vaizdiniais buvo skirta daugiau dėmesio lyginant su vaizduotės vaizdiniais (Husserlis 2006: 15). Dažniausiai (kaip matėme analizuodami Aristotelio vaizduotės vaizdinio sampratą), vaizduotės vaizdiniui priskiriamas sunkiai apibrėžiamas, kintantis pobūdis, tuo tarpu suvokimas trunka nekintamu intensyvumu tiek, kiek tai sąlygoja tokį suvokimą sukėlusį priešastis. Suvokimo vaizdinys Husserliui neatsiejamas nuo jį sukėlusio potyrio arba impresijos. Pirminis visuomet yra potyris, o jo vaizdas, duotas sąmonėje ir įgalinantis suvokimą yra „antrinis“, reprezentatyvus suvokimo momentas. Taigi vaizdinį konstituoja potyris ir reprezentacija.

Ankstyvajame (*Loginių tyrinėjimų*) periode Husserlis laikosi pozicijos, kad vaizdinys gali egzistuoti tik kaip regėjimo potyris, vadinasi, svarbus vizualinis aspektas. Vėlyvesnis Husserlis priartėja prie minties, kad vaizdinys yra idealus objektas, „pagaunamas“ per „esmėžiūrą“ (Wesenanschauung). *Loginiuose tyrinėjimuose* įvesta perskyra tarp suvokimo ir vaizduotės, buvusi svarbi empirinių objektų intencijai, tampa nesvarbi kategorinei intuicijai („esmėžiūrai“). Husserlis leidžia suprasti, kad tai, kas sukelia vaizdinį, niekuomet negali būti visiškai tuo vaizdiniu išreikšta.

Apskritai vaizdiniai kaip tokie duoti kaip kasdienė paprasto suvokimo galimybė. Suvokimo vaizdinys visuomet reprezentuoja:

- 1) dabartišką (aktualų);
- 2) betarpiškai duotą;
- 3) individualų objektą.

Suvokimo vaizdinys kyla iš patyriminio pasaulio, bet tai, anot Mary J. Reichling, jo nepadaro daugiau realiu už vaizdą, nepagrįstą fizikine egzistencija, pavyzdžiui, realesniu už fleita grojantį kentaurą (Reichling 1990: 285). Husserlis kritikuoja tradicines reprezentacijos teorijas, teigiančias, kad

anapus sąmonės yra daiktas pats savaime, o sąmonėje yra tik jo vaizdinys, tarnaujantis kaip to daikto reprezentacija, dėl kurios mes galime „pagauti“ patį daiktą (Husserlis 1984a: 436). Todėl transcendentinių daiktų suvokimas gali vykti tarpininkaujant vaizdiniui. Anot Husserlio: „reprezentacijoje vaizdiniais reprezentuotas objektas yra *duotas* (kursyvas mano – E. M.)“ (ibid.), todėl, akivaizdu, kad mes neintenduojame paties vaizdinio. Greičiau, nurodome į objektą, kurio vaizdinį turime sąmonėje. Kas įgalina nurodyti į objektą?

Anot Husserlio, čia galimos dvi alternatyvos:

- 1) vaizdinys yra paskesnis už daiktą (Husserlis 1984a: 436);
- 2) vaizdinys nurodo į daiktą anapus sąmonės (Husserlis 1984a: 436-437).

Husserlis atmeta pirmą alternatyvą, nes vaizdiškumas nėra vidinė objekto savybė, charakterizuojanti vaizdinį: „šis reprezentatyvus vaizdinio pobūdis nėra ‚realus predikatas‘, taip pat nėra vidinė objekto, kuris duotas kaip vaizdinys, savybė <...>“ (Husserlis 1984a: 436). Jeigu vaizdiškumas būtų vidinė objekto savybė, tai jis turėtų priklausyti vaizdiniui tokiu pat būdu kaip spalva ir forma priklauso fiziniam objektui. Anot Marko P. Drosto: „tai negali būti priešastis vaizdinio referencijos, nurodančios į daiktą paties vaizdinio prasme“ (Drosta 1990: 574). Antrąją alternatyvą, pagal kurią vaizdas nurodo į daiktą anapus sąmonės, kadangi jis panašus į patį daiktą, Husserlis taip pat atmeta: „panašumas dviejų objektų <...> nereiškia, kad vienas tampa kito vaizdiniu <...>“ (Husserlis 1984a: 436). Panašumas negali būti reprezentacijos priešastis. Vaizdų reprezentacija apima intencionalumą, o santykis tarp vaizdinio ir objekto negali būti paprasčiausiai paaiškinamas panašumo sąvoka.

Kalbant apie suvokimo vaizdinį, svarbūs yra du jį konstituojantys momentai:

- 1) perceptinė objekto intencija;
- 2) aperceptinis momentas, kuris suvoktą objektą ir „duoda“ kaip vaizdinį.

Kad būtų reprezentuotas vaizdiniu, kas nors pirmiausia turi rodytis (reikštis) ir šis rodimasis tarnauja kaip bazė kažkam kitam, kas yra intenduotas. Husserlis analizuoja nutapytą paveikslą kaip vaizdinį kažko, kas yra pavaizduota tame paveiksle. Transformacija suvokto objekto į kito objekto

vaizdinį reikalauja antro intencionalinio akto, kurį Husserlis vadina apercepcija. Objekto prezentacija per vaizdinį yra vaizdo (vaizdiškas) suvokimas, kuris yra panašumo konstituavimas. Objekto suvokimas yra būtina sąlyga kieno nors buvimo kito vaizdiniu: paveikslas iš pradžių duotas kaip perceptinis objektas, o paskui suvokiamas kaip vaizdinys. Paaiškėja, kad neperceptinis objektas yra vaizdinys vidujai sąmonės, bet jis konstituojamas kaip vaizdas tiek, kiek jis yra duotas intencionaliniame akte. Tokioje intencijoje objektas traktuojamas kaip vaizdinys kažko kito, į ką jis panašus. Suvokimo vaizdiniai neturi reprezentacinės savybės, todėl ne vaizdinys grindžia suvokimą, o suvokimas vaizdinį. Suvokimas yra grindžiantis aktas, dėl kurio fizinis objektas tampa vaizdiniu (Husserlis 1984a: 438).

Vaizduotės vaizdinio duoties būdas Husserlio apibrėžiamas kaip *nedabartiškumas*: tuo metu, kai vaizduotės vaizdiniai objektyvuojami, iš pat pradžių konstituojami jie ne kaip dabartiškai besireiškiantys vaizdiniai, bet kaip vienareikšmiškai nedabartiški (Nichtgegenwärtige) reiškiniai: „<...> pats savyje vaizduotės vaizdinys neturi jokios intencijos, įdabartinimas yra paskiausias intuityvaus vaizdinio modusus tokia pačia prasme kaip suvokimo vaizdinio modusus yra dabartiškumas“ (Husserlis 2006: 26). Tokiu būdu fiksuojamas būtinas sąryšingumas tarp intuityvių aktų, kuriais intenduojamas vaizduotės turinys (objektas) ir laiko. Eduardas Marbachas pažymi, kad iki Husserlio vaizduotės, prisiminimo, lūkesčio sąmonės analizė nebuvo iki galo išplėtotą, kadangi nebuvo analizuojama vidinės laiko sąmonės pagrindu ir atvirkščiai, laiko sąmonės analizė neįtraukė minėtų aktų (vaizduotės, prisiminimo etc. – E. M.) analizės, nors laikas juos ir sąlygoja, todėl tai reikalauja išsamios analizės (Marbachas 2006: 27). Kadangi vaizduotė plačiąja prasme apibrėžiama kaip modifikuota sąmonė, vaizduotės vaizdiniai arba vaizduotės intencionalių išgyvenimų turiniai yra: „atitinkamų patyriminių duomenų modifikatai, nes patys savaime jie nėra patyriminiai duomenys“ (Husserlis 1959: 175). Patyriminis turinys, kuris yra išgyvenamas vaizduotės sukurtame vaizdinyje ir kuris vaizduotės akte duotas kaip reprezentantas, tapatinamas su pačiu vaizduotės vaizdiniu, todėl vaizduotės vaizdiniai yra

jusliniai. Husserlis teigia, kad: „objektas gali lygiai taip pat reikštis vaizduotėje, kaip kad reikšėsi suvokime“ (Husserlis 2006: 18). Vaizduotės vaizdinys nėra tikrovėje egzistuojantis objektas, nes jis nesireiškia objektyviame sąryšingume su dabartiška tikrove, kuri aktualiaame suvokime, aktualiaame žvilgsnio lauke konstituota. Husserlis teigia, kad: „vaizduotės vaizdinys ne tik suvokimo lauke nepasirodo, bet, tiesą sakant, jis rodomi visai kitame pasaulyje, nieko bendra neturinčiame su aktualios dabarties pasauliu“ (Husserlis 2006: 60). Kadangi vaizduotės vaizdinys nesireiškia vidujai suvokimo lauko, jis nėra suvokimo fikcija, vaizduotės vaizdinys yra visiškai kitaip charakterizuojamas negu suvokimo vaizdinys (Husserlis 2006: 66). Husserlis taip pat nurodo, kad: „vaizduotės vaizdiniai yra neegzistuojantys, nėra esančių vaizduotės pasaulių <...> vaizduotės pasauliai yra galimi pasauliai“ (Husserlis 1980: 558).

Taigi vaizduotės vaizdinys dažniausiai apibrėžiamas kaip priešingas suvokimo vaizdiniui. Pavyzdžiui, Volonté teigia, kad vaizduotės vaizdiniai yra tam tikri reiškiniai, kurie perteikia daugiau ar mažiau realius įvykius, bet taip pat vaizduotės vaizdiniai gali būti ir „gryni“, neturintys jokio sąlyčio su realybe (Volonté 1997: 164). Husserlis kaip gryną vaizduotės vaizdinių pavyzdį pateikia kentaurų šalies vaizdinį (Husserlis 1976a: 49-50, 1959: 114-116). Vis dėlto vienareikšmiškai apibrėžti vaizduotės vaizdinį yra sudėtinga, nes tokiu atveju reiktų turėti vienareikšmišką vaizduotės fenomeno apibrėžimą. Edwardas S. Casey'us teigia, jog negalėjimas tiksliai apibrėžti vaizduotės vaizdinio išreiškia pačios vaizduotės interpretacijų įvairovę (Casey'us 1976: 5). Volonté net gi mano, kad viena pagrindinių „vaizduotės fenomenologijos“ problemų apima bandymus rasti vieningą vaizduotės vaizdinių sąvoką (Volonté 1997: 164). Problema itin aštri todėl, kad Husserlis taip iki galo ir neišplėtojo savo vaizduotės teorijos (Saraiva 1970: 1). Todėl neišbaigtos yra ir vaizduotės vaizdinių analizės, pasklidusios po atskirus tekstus. Vis dėlto sąmonės išgyvenimų eidetika įgalina ir vaizduotiškų išgyvenimų deskripciją.

Kadangi visi sąmonės išgyvenimai yra intencionalūs (Husserlis 1984a: 377), vadinasi, ir tai, kas išgyvenama „vaizduotiškai“, turi intencionalią

struktūrą. Intencionalių sąmonės aktų objektai tiesiogine prasme yra sąmonės turiniai, kitaip sakant, jie yra tam tikras „objektiškas“ sąmonės aktų santykis, nes, viena vertus, jie nėra „išoriškai“ sąmonės egzistuojantys objektai, kita vertus, „priklausydami“ sąmonei, jie skiriasi nuo kitų sąmonės procesų, pavyzdžiui, jausminių potyrių intendavimo. Husserliui sąmonės objektai tuo pačiu metu yra ir jos intencionalūs turiniai. Intencionalumo teorija, anot Jeano-Paulo Sartre'o: „atnaujina pačią įsivaizdavimo sąvoką“ (Sartre'as 1965: 144). Intencionalumo teorija įgalina pripažinti, kad vaizdinys nėra joks tarpinis suvokimo ar patyrimo momentas, kadangi pats patyrimas (suvokimas) ir konstituoja vaizdiškumą (Husserlis 1976a: 208, 1984a: 438). Vadinas, intencionalus sąmonės aktas negali būti grindžiamas vaizdiniais. Kai mes kažką įvaizdiname vaizduotės vaizdinyje, tai tuomet intenduojame objekto vaizdą. Todėl vaizduotės vaizdinys skiriasi nuo, pavyzdžiui, prisiminimo, nes kažką įvaizdinami prisiminime intenduojame patį objektą, o ne jo vaizdinį (Husserlis 1966a: 31-32).

Intencionalumo analizė leido Husserliui atmesti nepriimtinas vaizduotės vaizdinių sampratas:

- a) nereikia jokio vaizduotiško vaizdinio, kad paaiškintumėme objekto suvokimo reiškinį, nes suvokimas savo objektą intenduoja tiesiogiai, todėl suvokimo reiškinys nėra joks objekto vaizdinys, o pats suvokiamas objektas;
- b) taip pat nereikia jokio vaizduotės vaizdinio, kad paaiškintumėme objekto prisiminimo reiškinį, nes prisiminimas taip pat kaip ir suvokimas savo objektą intenduoja tiesiogiai, o ne tarpininkaujant vaizdiniui;
- c) taip pat vaizduotės vaizdinys nepasitarnauja aiškinant laikišką suvokiamo objekto konstituciją, nes ši konstitucija vyksta suvokimo plotmėje, grindžiamoje konkrečių laikiškų momentų sekomis.

Bet, reikia turėti galvoje, kad toks formalus vaizduotės vaizdinio atskyrimas nuo suvokimo vaizdinio būdingas statinei fenomenologijai, dar nefiksuojant visaapimančios sąmonės ir vaizduotės veikimo galios. Todėl visais anksčiau minėtais atvejais, vaizduotės vaizdinys praktiškai daro įtaką suvokimui: a) dėl „dabar“ suvokiamo objekto nustatymo sudėtingumo,

praktiškai beveik neįmanomas grynas objekto suvokimas, todėl, praktiškai, suvokiamas objektas visuomet duotas vaizduotiškai, perspektyviškai (apsuptas tuščių vaizdinių horizonto) (apie tai kalbama šio darbo **2.2.** skyriuje); b) prisiminimas praktiškai visiškai yra įtakojamas vaizduotės lauko dėl prisiminimo reiškinio duoties specifikos: prisiminimas visuomet yra tam tikras vaizdinys, todėl praktiškai sudėtinga prisiminimo vaizdinį atskirti nuo vaizduotės vaizdinio (apie tai kalbama šio darbo **2.4.** skyriuje); c) taip pat, žvelgiant iš genetinės fenomenologijos perspektyvos, ką jau matėme analizuodami laikišką vaizduotės ir suvokimo skirtumo pagrindimą, akivaizdu, kad vaizduotė tiesiogiai veikia laikišką suvokimo lauko konstituciją: pati būdama nelaikiška vaizduotė įgalina laikišką išgyvenimų konstituciją.

Jeigu nepripažįstame vaizduotės vaizdinių savarankiškumo, tuomet (kaip Brentano atveju) vaizduotė suprantama kaip nesavarankiškas patyrimo momentas, o „vaizdinio“ reikšmė tapatinama su „reiškinio“ reikšme ir, atitinkamai, vaizduotės reikšmė su vidinės laiko konstitucijos reikšme. Kaip tik todėl čia itin svarbus yra jau anksčiau minėtas fenomenologijos „principas“: joks intencionalus sąmonės aktas negali būti realiu kito sąmonės akto turiniu. Todėl ir vaizduotės vaizdiniai, būdami intencionalūs aktai, tuo pačiu metu negali būti ir realus kitų aktų turinys. Kita vertus, vaizduotė toli gražu neapsiriboja vien vaizdinių produkavimu (būdama nelaikiška, kaip matėme, ji įgalina refleksiją ir, savo ruožtu, eidetinę intuiciją). Vis dėlto, sekant Husserliu, formaliai reiktų pripažinti, kad vaizduotės vaizdiniai neprodukuoja jokio „aktualaus“ pažinimo, nes toks pažinimas galimas tik „dabartiškame“ suvokimo lauke. Vaizduotiški aktai suprantami kaip neutralizacijos, todėl ir vaizduotės vaizdiniai apibrėžiami kaip neutralizuoti vaizdiniai arba egzistuojančio objekto sąmonei neteikiantys vaizdiniai. Todėl vaizduotės vaizdinys nėra „dabartiškas“, o jo modusas yra „įdabartinimas“ arba „nesaties įstebinimas“.

Analizuojant suvokimo ir vaizduotės vaizdinių sampratas ne kartą buvo pabrėžtas vaizduotės vaizdinio „antrinis“ arba „išvestinis“ pobūdis, lyginant su suvokimo vaizdiniu. Taigi vaizduotės vaizdinys bendrąja prasme (formaliai)

suprantamas kaip suvokimo vaizdinio modifikacija. Šį suvokimo „pranašumą“ prieš vaizduotę ypač akcentuoja Markas P. Drostas, teigdamas, kad: „percepcinės sąmonės intencionalumas yra modelis kitų nepercepcinių intencionalių mentalinių aktų, tokių kaip vaizduotė“ (Drostas 1990: 569). Anot Husserlio, tiek suvokimo, tiek vaizduotės vaizdinys yra tam tikras objektas, intencionaliai duotas sąmonei: „<...> suvokime kažkas suvokiama, vaizduotėje kažkas įsivaizduojama <...>“ (Husserlis 1984a 380). Vadinasi, nepriklausomai nuo to, ar objektas suvokiamas, ar įsivaizduojamas, jie abu yra koreliuoti intencionalia forma, išreiškiančia intenduotą objektą.

Kad būtų aiškesni suvokimo ir vaizduotės vaizdinių skirtumai, grįžkime prie Husserlio sąmonės (mentalinio) akto struktūros. Anot Husserlio, mentaliniame akte visuomet struktūriškai galime skirti:

- 1) objekto intendavimo aktą;
- 2) mentalinius turinius, kurie skiriasi nuo akto;
- 3) objektą, kuris skiriasi ir nuo mentalinio turinio, ir nuo akto (Husserlis 1984a: 396-397).

Skirtumas tarp mentalinių turinių (potyrių) ir intendavimo akto iliustruojamas tokiu pavyzdžiu: kintant dėžutės matymo perspektyvai, dėžutė išlieka ta pati, vadinasi, intendavimo aktai gali skirtis nuo mentalinių turinių, nors objektas išlieka tas pats. Mentalinių (patyriminių) turinių įvairovė vienijama vienos intencijos yra būtini suvokimo komponentai. Vis dėlto perskyra tarp vaizduotės ir suvokimo negali būti supраста mentalinių turinių prasme, nes tiek suvokimo, tiek vaizduotės vaizdinys gali turėti identišką mentalinį turinį. Husserlis nurodo, kad kiekvieną juslinį potyrį atitinka juslinė potyrio fantazma (vaizduotiškas turinys). Todėl Husserlis klausia, ar kuo nors skiriasi *įsivaizduota* raudona nuo aktualiai *suvokiamos* (patiriamos) raudonos? (Husserlis 2006: 13). Skirtumas numatomas jau pačioje klausimo iškėlimo formoje, kuomet atskiriami raudonos intendavimo modusai, būtent įsivaizdavimo modusas ir aktualios patirties modusas, numatantis esmiškai kitą, priklausomai nuo intendavimo modusų, raudonos laikišką konstituciją sąmonėje. Aktualiai suvokiama (patiriama) raudona yra „dabartiškai“ duota

sąmonei, tuo tarpu įsivaizduota raudona yra „įdabartinta“ sąmonėje, taigi pastaruoju atveju turime esmiškai kitą – modifikuotą raudonos laikiškos konstitucijos formą.

Nors suvokimas ir vaizduotė yra intencionalūs sąmonės aktai, teikiantys objektą sąmonei, tačiau, kaip matome, suvokimo ir vaizduotės vaizdiniai yra skirtingi: suvokimo vaizdinys sąmonei duotas „dabartiškai“, o vaizduotės vaizdinys yra „įdabartintas“, atitinkamai, suvokimo vaizdinys visuomet duotas tiesiogiai, o vaizduotės vaizdinys duotas „tarsi“ modusu.

1.7. Vaizduotė kaip *formaliai* priešinga suvokimui

Vaizduotė apima tokią pačią bazinę intencionalinę struktūrą kaip ir suvokimas: kaip ir suvokimas, vaizduotė yra intuityvus aktas, ir intuityvus išpildymo (išgyvenimo) teikimas vaizduotėje yra orientuotas į pavyzdinį išpildymą (išgyvenimą), kuris aptinkamas suvokime. Husserlis intencionalumą supranta kaip mentalinius aktus, kurių funkcija yra objektų intendavimas. Intencionalumas konstituoja sąmonės funkcionavimą: sąmonė visuomet yra kieno nors sąmonė. Kita vertus, intencionalumas yra akivaizdi duotybė ir kituose mentaliniuose aktuose: „suvokimo metu kažkas yra suvokiama, vaizduotėje kažkas įsivaizduojama, tvirtinime kažkas tvirtinama, meilėje kažkas mylima etc.“ (Husserlis 2006: 23). Todėl, nepriklausomai nuo to, ar objektas yra suvokiamas, ar įsivaizduojamas, tie objektai koreliuoja intencionaliame santykiyje, charakterizuojančiame intenduotą objektą: „yra skirtingi intencionalūs santykiai su objektais – mūsų intencijos būdas yra specifiškai skirtingas suvokimo atveju ir tiesioginio „reproduktyvaus“ atkūrimo reprezentacijoje atveju, antra vertus, aiškinimo atveju“ (Husserlis 1984a: 315). Plėtodamas įsivaizdavimo analizę, Husserlis pasikliauja privilegijuotu santykiu tarp percepcinės intuicijos ir jos objekto kaip analogu, aiškinant santykį tarp vaizduotės ir jos objekto.

Intencionalinę vaizduotės struktūrą sudaro intencionalus aktas ir mentalinis turinys (vaizdinys). Vaizduotės objektas nėra vienas iš komponentų, duotų išgyvenimų tėkmėje, bet jis dėl to nėra mažiau realus objektas, negu intencionalus suvokimo objektas. Vaizduotės intencija kaip ir percepcinė intencija nėra jokia dalinė funkcija, nes įsivaizduotas objektas duodamas tiesiogiai. Skirtumas tarp suvokimo ir vaizduotės matomas jų objektuose ir jų intencionalinių aktų atitikime. Pavyzdžiui, kentauras nėra intenduotas kaip kažkas egzistuojantis. Jeigu vaizduotės objektas būtų traktuojamas kaip realus, jis turėtų būti suprantamas arba kaip realus daiktas pasaulyje, arba kaip realus mentalinių patirčių komponentas išgyvenimų tėkmėje. Kentauras nėra nei realus daiktas, nei mūsų individualių patirčių dalis. Husserlis turi galvoje, kad

vaizduotės objektas yra intenduotas tuo būdu, kad jis yra visiškai nepriklausomas nuo tikėjimo jo egzistavimu realybėje. Vaizduotės objektas skiriasi nuo suvokimo objekto savo modifikuotu pobūdžiu.

Suvokimo ir vaizduotės tyrimas laiko sąmonės pagrindu atskleidė, kad sąmonė gali turėti santykį ir su „nesančiu“, „nedabartišku“ objektu. Čia turimas galvoje vaizduotės reiškinys. Vaizduotę Husserlis supranta kaip formaliai priešingą suvokimui, nurodydamas konfliktą tarp dabartiškumo lauko (suvokimo lauko) ir nedabartiškumo lauko (vaizduotės lauko). Vaizduotė apibrėžiama kaip toks aktas, kuris suardo homogenišką aktualios dabarties kontinuumą. Abu laukai, anot Husserlio, nesuderinami. Pereidami iš vieno lauko į kitą, mes išgyvename diskontinuumą (Husserlis 1974: 77). Kyla klausimas, kodėl vienas laukas vadinamas suvokimu, o kitas vaizduote ir ne atvirkščiai?

Jeigu vaizduotės reiškinys būtų duotas suvokimo lauke, tai jis būtų suprantamas kaip *Niekio-sąmonė* (Nichtigkeitsbewusstsein). Todėl vaizduotės aktas negali būti įterptas į suvokimo lauką, nes jis turi savo lauką, visiškai atskirą nuo suvokimo (Husserlis 1980: 66). Žinoma, vaizduotės vaizdinys gali „įsiveržti“ į suvokimo lauką (pavyzdžiui, kai sprendami kryžiažodį įsivaizduojame be kraštę dykumą), bet tokiu atveju lieka sąmoningumas, kad šis įsivaizdavimas nepriklauso dabartiškai suvokiamai tikrovei: „įterptas vaizdas niekuomet nėra <...> suvokimo lauko dalis“ (Husserlis 1980: 76). Nes jeigu įsivaizdavimas būtų suvokimo lauko dalis, tai jis būtų ne „įsivaizdavimas“, o suvokimas. Kai įsivaizduoju be kraštę dykumą, suvokiu, kad tai yra fikcija. Marvinas Farberis teigia, kad suvokimas išsaugo pranašumą prieš vaizduotę, nes vaizduotė niekuomet neteikia objekto kaip tokio, o tik jo vaizdą (Farberis 1967: 458). Vadinasi, vaizduotė niekuomet nepagaunama jos savi-duotyje, skirtingai nuo suvokimo. Suvokimas konstituoja „aktualios dabarties reiškinį, o tai, kas tam prieštarauja, yra „nedabartiškas““ (Husserlis 1980: 67). Todėl vaizduotės reiškinys yra nedabartiškas. Kita vertus, ar praktiškai įmanoma fiksuoti suvokimo ir vaizduotės laukų ribas? Juk įsivaizduojant be kraštę dykumą, suvokimo laukas su jam būdinga logika lieka

fone. Apie įsivaizdavimo patirtį galima spręsti tik jai pasibaigus, t.y. reflektuojant. Vaizduotė, modifikuodamasi į tarsi-dabartišką objektų pagavos būdą, praktiškai gali visiškai užmaskuoti suvokimo dabartiškumą. Dabar grįžkime prie iškelto klausimo: kodėl negali vieną kartą suvokimo pasaulis, o kitą kartą vaizduotės pasaulis kaip aktuali dabartis būti suvoktas? Kodėl kontinuumo pasaulį turime priešpastatyti diskontinuumo pasauliui ir vieną suvokti kaip dabartiškumo, o kitą kaip nedabartiškumo pasaulį? Kodėl būtent vaizduotė suprantama kaip kontinuumo (suvokimo) pasaulio suardymas?

Mūsų kasdienė patirtis rodo, kad yra tai, kas patiriama, suvokiama ir iš tikrųjų egzistuoja suvokimo lauke, bet yra ir tai, kas prieštarauja tokiai patirčiai ir suprantama kaip vaizduotės pasaulis. Vadinasi, galimas patyrimas abiejų skirtingų pasaulių, nors suvokimo ir vaizduotės vaizdiniai, žvelgiant formaliai, iš esmės skiriasi. Husserlis vaizduotės kuriamą vaizdinį apibūdina kaip „tarsi-esantį“, nes jis tikrovėje ne egzistuoja, o tik „šmėsteli“. Tai yra tam tikras „tarsi-buvimo“ duoties modusas, stokojantis egzistavimo tikrovėje išraiškos. Husserlis pažymi, kad „tarsi-buvimo“ modusu teikiamas galimas objektas kaip gryna buvimo galimybė (Husserlis 1963: 66, 1980: 507, 1987: 170). Kita vertus, šis „galimas objektas“ yra „iš dalies“ tikras (Husserlis 1980: 547). Tai nėra vien tik neutraliame stebinyje duotas objektas „tarsi“ jis būtų tikras, bet tikrovėje duotas objektas, nes vaizduotės vaizdinyje jis atrodo esantis tarsi tikrovės objektas. Vaizduotė, kaip jau esame minėję, geba „neutralizuoti“ vaizdinių pretenzijas į tikrumą, todėl vaizdinių kaip „tarsi-tikrų“ statusas atveria galimybės erdvę: visi sąmonės išgyvenimai yra *galimai* tikri. Anot Husserlio, vaizduotė yra „gryna galimybė“ (Husserlis 1980: 548). Gryna vaizduotės galimybė gali būti apibūdinama taip: „gali būti, kad dalykas yra“ (ibid.). Lygiai taip pat gali būti, kad dalyko tikrovėje nėra, todėl grynios galimybės sąvoka neatsiejama nuo perspektyvos pasikeitimo sampratos: vaizduotė įgalina mūsų sąmonės vaizdinių tikrumo kriterijų patikrą, taip pat ir paties Ego savimonę. Anot Husserlio, vaizduotė turi dvigubą prasmę: kiekviename įsivaizdavime įsivaizduojantis-Aš gali būti arba vaizduotėje prarastas, arba budrus-įsivaizdavimo-Aš. Pastaruoju atveju Aš esu patiriantis

savo išgyvenimus (Husserlis 1980: 547-548). Perspektyvos pasikeitimas slypi tame, kad kai aš, pavyzdžiui, įsivaizduodamas kentaurą, šiame įsivaizdavime gyvenu, išgyvenu jį neutralumo modifikacijoje, tai reiškia, kad kentaurą patiriu kaip netikrovišką. Bet jeigu tas pats kentauras aktualiam Aš duotas kaip fikcija tikrovėje, tai aš jį suvokių kaip tikro pasaulio dalį. Vadinasi, pirmuoju atveju tas pats kentauras priklauso netikroviškam, antru atveju – tikroviškam pasauliui, arba pirmu atveju kentauras patiriamas kaip toks netikrovėje, o antru atveju kentauras-fikcija duotas tikrovėje. Jeigu kentauras kaip vaizduotiška fikcija yra duotas tikrovėje, tai jis yra galimas patyrimo objektas.

Taigi, kaip matėme, vaizduotės kaip formaliai priešingos suvokimui fiksavimas regimas jau juslinių potyrių ir fantazmų lygmenyje, vėliau pereina į suvokimo ir vaizduotės vaizdinių skyrimą, o suvokimo ir vaizduotės skirtumo pagrindimas įtvirtinamas vidinėje laiko sąmonės konstitucijoje. Vis dėlto visuose šiuose skyrimo pagrindimo etapuose regimas ne tik suvokimo ir vaizduotės laukų priešingumas vienas kitam, bet ir daug fundamentalesnis jų abiejų tarpusavio santykis, grindžiamas *panašumo* ir *abipusės priklausomybės* sąvokomis. Jeigu suvokimo ir vaizduotės panašumas gali būti paaiškinamas „išvestiniu“ vaizduotės akto pobūdžiu, turint galvoje, kad Husserlio filosofijoje suvokimo aktui formaliai skiriama dominuojanti pozicija (kaip matėme analizuodami suvokimo ir vaizduotės aktų konstituciją vidinėje laiko sąmonėje, „išvestinis“ vaizduotės statusas įtvirtintas sąvokų *Gegenwart/Vergegenwärtigung* lygmenyje), todėl visi sąmonės aktai apskritai lyginami su pavyzdiniu suvokimo aktu. Tokia formali suvokimo akto pozicija, analizuojant suvokimo ir vaizduotės aktus, praktiškai tampa abejotina, vis labiau aiškėjant, kad suvokimas, o kartu ir visas sąmonės gyvenimas praktiškai neįmanomas be vaizduotės, todėl, galime teigti, kad suvokimo ir vaizduotės formali skirtis praktiškai atveria abiejų aktų panašumą, o konkrečiau – abipusės priklausomybės santykį.

II. Suvokimas ir vaizduotė kaip *praktiškai* abipusiškai priklausomos sąmonės formos

Iš I skyriuje atlikto tyrimo gali susidaryti įspūdis, kad mes nepagrįstai suvokimą Husserlio fenomenologijoje interpretuojame kaip *praktiškai* nureikšmintą sąmonės aktą vaizduotės atžvilgiu. Vis dėlto šiame darbe mes nekeliame tikslo sugriauti transcendentalinės Husserlio fenomenologijos pamatus, todėl, sekdami Husserliu, mes teigiame, kad suvokimas ir toliau *formaliai* lieka pagrindinis pažinimo kriterijus ir tikrovės kaip prasmės vienovės konstitucijos vieta. Tačiau, *praktiškai*, kaip matėme, suvokimas kaip dabartiškos esaties pagavos momentas, yra tik žybtelėjimas, lydymas tuščių vaizdinių horizonto. Vis dėlto šis žybtelėjimas iš esmės yra racionalumo pagrindas, ant kurio Husserlis ir kloja savo transcendentalinės fenomenologijos kaip eidetinio mokslo pamatus.

Šiame skyriuje struktūriškai analizuojamos suvokimo ir vaizduotės aktų struktūros ir atskleidžiamas suvokimo ir vaizduotės abipusės priklausomybės santykis. Sąmonės aktus padalydamas į objektyvuojančius ir neobjektyvuojančius, Husserlis kitu aspektu sprendžia tikrovės galimybės sąmonėje problemą. Nors suvokimas ir vaizduotė yra objektyvuojantys sąmonės aktai, vis dėlto tikrovės vaizdas, kuris konstituoja šiuose aktuose, nėra toks pats: jeigu suvokimo lauke konstituoja dabartiška tikrovė, tai vaizduotė, priešingai, teikia įdabartintą „tarsi-tikrovės“ vaizdą. Analizuodamas objektyvuojančius sąmonės aktus, Husserlis siekia sąmonę tirti grynai fenomenologiškai, neįtraukiant jokio santykio su empirine realybe, o tai įgalina vaizduotės veikimą, nes būtent grynojoje sąmonėje vaizduotė ir atsiskleidžia visa savo galia (2.1. sk.). Pirmiausia abipusė suvokimo ir vaizduotės priklausomybė regima stebinių struktūroje. Objektyvuojantį sąmonės aktą sudaro intencija ir stebinys, tačiau, nepriklausomai nuo stebinio tipo, reikšminiai turiniai yra organizuojami vaizduotiškos intencijos, todėl jau pačiame pirminiame objektyvuojančio akto lygmenyje fiksuojama abipusė suvokimo (kaip tiesioginės stebinio pagavos) ir vaizduotės (kaip stebinį

reikšminio turinio pripildančios intencijos) priklausomybė. Vadinasi, nors suvokimas ir vaizduotė sąmonei teikia formaliai skirtingus stebinius, bet praktiškai jie yra abipusiškai priklausomi sąmonės aktai (2.1.1. sk.). Grynos intencijos atveria tuštumos horizontą, kur kiekvienas tuščias vaizdinys kaip dar „neišpildyta“ intencija motyvuoja pažintinį sąmonės procesą: suvokimas ir vaizduotė šiuo atveju suprantami kaip tuščių vaizdinių horizonto momentų įstebinimai. Patys tušti vaizdiniai kaip grynos intencijos yra vaizduotiška sąmonės galimybės sąlyga, taigi ir šioje vietoje abipusės suvokimo ir vaizduotės priklausomybės santykis yra akivaizdus (2.2. sk.). Nors *formaliai* stebiniai skiriami į tikrovėje egzistuojantį objektą sąmonei teikiančius stebinius (sudarančius suvokimo lauką) ir į neutralius stebinius (sudarančius vaizduotės lauką), *praktiškai* šie stebiniai duoti dinaminiame abipusės priklausomybės santykyje: egzistuojantį objektą teikiantis stebinyš dėl vaizduotiškos neutralumo modifikacijos poveikio, gali įgyti fiktyvų „tarsi-suvokimo“ statusą (2.3., 2.5. sk.). Suvokimo ir vaizduotės abipusės priklausomybės santykis fiksuojamas ir prisiminimo išgyvenime: prisiminimo vaizdinyje duotą išgyvenimą suvokiame „tarsi“ modusu, nes visas prisiminimo procesas yra reprodukuojanti suvokimo akto modifikacija, todėl sudėtinga nustatyti, ar įdabartintas vaizdinys yra fikcija, ar tikrai buvęs išgyvenimas (2.4. sk.). Vaizduotė kaip neutralumo modifikacija atveria grynų galimybių lauką: visi sąmonės išgyvenimai modifikuojami į neutralius pretenzijų į tikrumą atžvilgiu ir tampa „tarsi-tikrais“, vadinasi, galimais išgyvenimais. Vaizduotei suteikdamas visaapimančios modifikacijos statusą, Husserlis galutinai įtvirtina abipusę suvokimo ir vaizduotės priklausomybę: vaizduotė paveikia visus sąmonės aktus, išlaikydama nepertraukiamą santykį su suvokimu, nes būtent iš suvokimo lauko vaizduotė semiasi fantazmas, kurių pagrindu produkuoja begalines vaizduotiškas manifestacijas (2.5.1. sk.). Vis dėlto esminė suvokimo ir vaizduotės priklausomybė regima vaizdo sąmonės plotmėje. Vaizdo sąmonei būdinga tai, kad objektas, viena vertus, reiškiasi suvokimo lauke, kita vertus, išeina iš suvokimo rėmų ir įtraukia vaizduotės lauką, nes vaizdo sąmonė kaip vaizdo-daikto sąmonė yra suvokimas, o kaip vaizdo-objekto sąmonė, ji yra

vaizduotė. Todėl ir vaizdas sąmonėje konstituojasi kaip konfliktas tarp suvokimo ir vaizduotės laukų, o ši abiejų laukų įtampa suvokimą ir vaizduotę išlaiko abipusės priklausomybės santykyje (**2.6.1.**, **2.6.2.** sk.). Visa-apimančioje sąmonės tėkmėje suvokimas ir vaizduotė neduoti gryniais pavidalais, todėl ne tik suvokimas yra vaizduotiškas, bet ir vaizduotė yra percepcinė (**2.6.**, **2.6.3.** sk.).

2.1. Suvokimas ir vaizduotė kaip objektyvuojantys sąmonės aktai

Į klausimą, ar visi sąmonės aktai ir su jais koreliuojantys objektai išreiškia vienos ir tos pačios tikrovės vaizdą, ankstyvasis Husserlis atsako neigiamai, sąmonės lauke išskirdamas du sąmonės aktų regionus:

1) sąmonės aktai, kuriuose objektas konstituojasi (pažinimo plačiąja prasme klausimai);

2) sąmonės aktai, kuriuose objektas nesikonstituuoja, bet jie sudaro sąlygas objekto konstitucijai (norai, jausmai etc.).

Pirmojo tipo aktai vadinami „objektyvuojančiais aktais“, o antrojo tipo – „neobjektyvuojančiais aktais“ (Husserlis 1984a: 496, 1984b: 582). Tikrovės galimybės sąmonėje problemą Husserlis dabar sprendžia kitu aspektu, sąmonės aktus padalydamas į „pažintinius“ ir „jausminius“. Anot Husserlio: „kiekvienas intencionalus išgyvenimas yra arba objektyvuojantis aktas, arba tokį aktą turi kaip savo pagrindą“ (1984a: 514). Kai kurie Husserlio tyrinėtojai, pavyzdžiui, Saraiva, Husserlį dėl to kaltina intelektualizmu (Saraiva 1970: 187-188). Šį sąmonės aktų atskyrimą itin tiksliai savo studijoje apibūdina Ulrichas Melle, pabrėždamas, kad atskirdamas ir ieškodamas santykio tarp objektyvuojančių ir neobjektyvuojančių sąmonės aktų, Husserlis mėgino rasti vidurio kelią tarp intelektualistinių proto teorijų ir emocionalizmo (Melle 1990: 35). Galime teigti, kad šis Husserlio sąmonės aktų atskyrimas vienu žingsniu priartina prie mums aktualios suvokimo ir vaizduotės santykio problemos sprendimo, kuomet suvokimas ir vaizduotė suprantami kaip panašūs ir abipusiškai priklausomi aktai: tiek suvokimas, tiek vaizduotė yra objektyvuojantys sąmonės aktai, nes jie teikia tam tikrą objektą sąmonei. Jonkus nurodo, kad: „intencionali analizė apima *visus* (kursyvas mano – E.M.) *aktualius ir potencialius* sąmonės objektus, siejamus su atitinkamais išgyvenimais“ (Jonkus 2009: 26).

Kita vertus, tikrovės vaizdas, kuris konstituojasi objektyvuojančiuose sąmonės aktuose, nėra toks pats: jeigu suvokimo lauke konstituojasi *dabartiška* tikrovė, tai vaizduotė, priešingai, teikia *įdabartintą* „tarsi-tikrovės“ vaizdą. Tuo

tarpu neobjektyvuojantys sąmonės aktai apskritai neturi jokio santykio su realybe, tačiau tam tikru būdu dalyvauja objektyvių sąmonės aktų konstituojamame tikrovės vaizde: jie sudaro tam tikrą emocinį tikrovės pagavos foną. Kadangi neobjektyvuojantys sąmonės aktai (norai, jausmai ir kt. emociniai išgyvenimai ar emocinės sąmonės būsenos) stebėjimui neteikia jokio objekto, o tik sudaro tam tikrą „emocinį“ objektyvuojančių aktų foną, tai juos tirti būtų, švelniai tariant, sudėtinga dėl jausminių būsenų paletės platumo, įvairovės ir neapibrėžtumo, bet tai jokių būdu nereiškia, kad tam tikras emocionalumas nebūdingas suvokimo ar vaizduotės laukui. Neobjektyvuojantys sąmonės aktai, neteikdami jokio objekto sąmonei, yra neintencionalūs sąmonės aktai, tačiau jie gali tapti objektyvuojančių sąmonės aktų „objektais“ (galima suvokti baimę, skausmą, o dar tiksliau – juos įsivaizduoti. Neintencionalūs sąmonės aktai vis dėlto yra tam tikri išgyvenimai, kuriuos geriausiai perteikia būtent intersubjektyviai veikianti vaizduotė, kuomet įsivaizduojantis Ego gali „įsijausti“ į kito Ego emocinius išgyvenimus ir neverbaliai gauti supratimą apie Kitą. Apie tai plačiau kalbama šio darbo **3.2.** skyriuje).

Husserlis apskritai nepelnytai mažai kalba apie neobjektyvuojančius sąmonės aktus, nors jie ir persmelkia visą sąmonės gyvenimą, atitinkamai veikdami ir suvokimo bei vaizduotės laukus. Nuotaikų, jausmų, būsenų, afektų etc. fenomenologija reikalauja atskiro nuodugnaus tyrimo, kas pastaruoju metu iš dalies ir sudaro vadinamosios postfenomenologijos tyrimų lauką. Mes savo darbe keliame visai kitus tikslus, todėl neobjektyvuojančių sąmonės aktų atskirai neanalizuojame, tačiau teigiame, kad šie sąmonės aktai sudaro emocinį objektyvuojančių sąmonės aktų foną.

Volonté, sekdamas Husserliu, pateikia objektyvuojančių aktų schemą, į kurią taip pat neįtrauka neobjektyvuojančių sąmonės aktų (žr. **Objektyvuojančių sąmonės aktų schema**). Nors, kaip pabrėžia Volonté, bet koks schematizavimas nėra patikima priemonė perteikti tam tikras fenomenologijos teorijos vietas, vis dėlto mūsų manymu, ši schema leidžia susidaryti bendrą Husserlio atliktos objektyvuojančių sąmonės aktų analizės

vaizdą. Žinoma, schema turi ir silpnų vietų - tai mūsų jau minėtas neobjektyvuojančių aktų atmetimas, nors abu sąmonės aktų regionai tarpusavyje yra susiję. Kita vertus, analizuodamas objektyvuojančius sąmonės aktus, Husserlis siekia sąmonę tirti grynai fenomenologiškai, neįtraukiant jokio santykio su empirine realybe. O tai, kaip matysime vėliau, įgalina vaizduotės pranašumą, nes būtent grynojoje sąmonėje vaizduotė ir atsiskleidžia visa savo galia. Kitas priekaištas Husserlio objektyvuojančių aktų analizei, kurį nurodo Elliottas, yra tai, kad objektyvuojantys sąmonės aktai Husserliui yra laikiškos sąmonės funkcija, bet, anot Elliotto, vidinis sąmonės laikas yra iki-objektiškas (Elliottas 2005: 47). Tai ypač akivaizdu, turint galvoje Husserlio genetinę fenomenologiją: giliausias subjektyvumo sluoksnis, kaip matėme, yra nelaikiškas. Todėl ir šiuo atveju paliekama galimybė objektyvuojančius sąmonės aktus interpretuoti kaip vaizduotiškus, nes būtent vaizduotė, pati būdama nelaikiška, įgalina visų kitų išgyvenimų laikišką konstituciją. Kitas, mūsų nuomone, reikšmingas objektyvuojančių aktų schemas trūkumas yra tas, kad vaizduotė suprantama labai vienpusiškai, neįtraukiant jos pilno reiškimosi lauko: kaip matysime, vaizduotė ne tik teikia tam tikrą objektą sąmonei, bet ir persmelkia sąmonę kaip visaapimanti modifikacija, o taip pat ji, kaip jau minėjome, prasiskverbia į giliausią sąmonės sluoksnį ir pati būdama nelaikiška, įgalina laikišką visų sąmonės išgyvenimų konstituciją bei eidetinių išgyvenimų esmių intuiciją. Pateikdami *Volonté* schemą ir toliau objektyvuojančius sąmonės aktus tirdami remiantis tiek ankstyvoju, tiek vėlyvoju Husserliu (veikale *Pasyvių sintezių analizės* Husserlis vis dar išlaiko objektyvuojančių aktų struktūrą), mes vis dėlto siekiame supprobleminti suvokimo ir vaizduotės santykį (priežastis tam matydami Husserlio tyrime), palaipsniui atskleisdami vis didėjančią vaizduotės įtaką ne tik suvokimo laukui, bet ir sąmonei, o taip pat ir pačiam fenomenologijos metodui, kuomet vaizduotė atsiskleidžia kaip neatsiejama suvokimo ir visos sąmonės dalis.

Objektyvuojančių sąmonės aktų schema

a	Stebiniai (Anschauungen)				Tušti vaizdiniai (Leervorstellungen)				
	Egzistuojantį objektą sąmonei teikiantys stebiniai (Setzungen)				Neutralizavimai (Neutralisierungen)				
	Dabartinimas (Gegenwärtigung)	Idabartinimas (Vergegenwärtigung)			Neutralizuotas dabartinimas (Neutralisierte Gegenwärtigung)	Neutralizuotas idabartinimas (Neutralisierte Vergegenwärtigung)	Praeities (Vergangenheit)	Dabarties (Gegenwart)	Ateities (Zukunft)
	Percepcija (pirminė impresija + retencija) (Perzeption (Urimpression + Retention))	Praeities idabartinimas (Vergegenwärtigung von Vergangenheit)	Dabarties idabartinimas (Vergegenwärtigung von Gegenwart)	Ateities idabartinimas (Vergegenwärtigung von Zukunft)	Vaizdo sąmonė (Bildbewusstsein)	Vaizduotė (Phantasie)	Retencija (Retention)	Pasyvi intencija (Passive Intention)	Protekcija (Protection)
b		Prisiminimas (Wiedererinnerung)	Dabarties idabartinimas (Gegenwärt-Vergegenwärtigung)	Laukimas (Erwartung)					
c	Saviduotis (Selbstebung)	Paprasoji duotis (Einfache Gebung)			Tarsi-duotis (Quasi-Gebung)		Netiesioginė duotis (Uneigentliche Gebung)		

(Volonté 1997: 156)

Schema padalyta į laukus, žymimus raidėmis a, b, c. A lauką sudaro stebinių ir tuščių vaizdinių skyrimas. Stebiniai dar skyla į: egzistuojantį objektą sąmonei teikiančius stebinius ir į stebinius kaip neutralizavimus. Taip pat nurodomi kiekvieno iš šių stebinių tipų duoties sąmonei būdai. Egzistuojantį objektą sąmonei teikiančių stebinių egzistuojančio objekto sąmonei teikimo

būdai yra šie: dabartinimas, praeities įdabartinimas, dabartis, ateitis. Neutralizuotų stebinių duoties sąmonei būdai: neutralizuotas dabartinimas, neutralizuotas įdabartinimas. Tuščių vaizdinių duoties sąmonėje būdai: praeitis, dabartis, ateitis.

B lauką sudaro sąmonės aktai, koreliuojantys su egzistuojančio objekto sąmonei teikimo būdais: percepcija, prisiminimas, dabarties įdabartinimas, laukimas. Taip pat sąmonės aktai, koreliuojantys su neutralizuotų stebinių duoties sąmonėje būdais: vaizdo sąmonė, vaizduotė. Ir, galiausiai, modusai, koreliuojantys su tuščių vaizdinių duoties sąmonėje būdais: retencija, pasyvi intencija, protencija.

C lauką sudaro egzistuojantį objektą sąmonei teikiančių stebinių statusas vidujai sąmonės: saviduotis, paprastoji duotis. Neutralizuotų stebinių statusas vidujai sąmonės: tarsi-duotis. Tuščių vaizdinių statusas vidujai sąmonės: netiesioginė duotis.

2.1.1. Stebinių samprata

Abipusė suvokimo ir vaizduotės priklausomybė regima *stebinių* struktūroje. Vienareikšmiškai apibrėžti, kas yra *stebinys* (*Anschauung*)⁵, gana sudėtinga. Bendrąja prasme *stebinys* suprantamas kaip tam tikras sąmonės (proto) aktas, kuriame betarpiškai ir „kaip visas“ pagaunamas vienintelis dalyko turinys. Iki Kanto *stebinys* buvo suvokiamas kaip pirmoji proto tiesa arba kaip pirminė pažintinio turinio pagava. Kantas *stebiniui* priskiria jusliškumą kaip būtiną žmogiškojo pažinimo gebėjimo komponentą. Pažinime, anot Kanto, dalyvauja du dalykai: sąvoka, kuria objektas apskritai mąstomas ir *stebinys* (kursyvas mano – E. M.), kuriuo objektas pateikiamas. Kantas teigia, kad: „kiekvienas mums prieinamas stebėjimas yra juslinis <...> juslinis stebėjimas yra arba grynas stebėjimas (erdvė ir laikas), arba empirinis stebėjimas to, kas pojūčiais įsivaizduojama laike ir erdvėje betarpiškai kaip tikra“ (Kantas 1982: 144). (Vėliau Kantas padarys išvadą, kad būtent vaizduotė yra tas sugebėjimas įsivaizduoti objektą jo nestebint). Taigi Kantas pabrėžia, kad erdvė ir laikas sudaro transcendentalines *stebinio* formas. Būtent erdvė ir laikas kaip grynios juslinio stebėjimo formos sudaro ir visų stebinių pagrindą.

Husserlis nesutinka su tokia *stebinio* interpretacija, nes jis kritikuoja Kanto transcendentalinės estetikos *a priori* principą: erdvė ir laikas, anot Husserlio, yra duoti, bet ne konstituoti. Husserlis atmeta *stebinio* duoties „iki“ mąstymo galimybę, nes jis, priešingai Kantui, *stebinį* aprašo kaip kategorinę formą, susijusią su tuo, kas ir vadinama „saviduotimi“. Kaip toks *stebinys* yra

⁵ Lietuviškame fenomenologinės problematikos lauke tradiciškai išsiskiria dvi sąvokos *Anschauung* interpretacijos: 1) sąvoka *Anschauung* į lietuvių kalbą verčiama kaip *intuicija* (tokią interpretaciją palaiko Dalius Jonkus, Kristupas Sabolius. Kristupas Sabolius teigia, kad: „Anschauung“ yra pagrindinis Husserlio eidetinę išvalgą apibrėžiantis terminas, kurio prasmė išplėtojama žinojimo teorijos tyrimuose“ (Sabolius 2011: 43); 2) Romano Plečkaičio ir Tomo Sodeikos siūlomas sąvokos *Anschauung* vertimas kaip *stebinio*. Toks nevienareikšmiškas sąvokos *Anschauung* interpretavimas kyla iš paties Husserlio tekstų, kuriuose gan dažnai sąvoka *Anschauung* vartojama sinonimiškai kaip *stebinys* ir *intuicija*. Kai kurie Husserlio fenomenologinės problematikos tyrinėtojai (pavyzdžiui, Volonté, Nathanas Rotenstreichas) sąvoką *Anschauung* siūlo interpretuoti dvejopai: kaip *stebinį* ir kaip *intuiciją*, nes, anot, Rotenstreicho: „Husserliui stebinys yra gynai intuityvus, nurodantis į esmę, o ne į juslinius duomenis“ (1998: 4). Mes taip pat laikomės šios pozicijos, todėl kartais, priklausomai nuo konteksto, sąvoką *Anschauung* vartosime *stebinio* arba *intuicijos* reikšme. Vis dėlto reikia turėti galvoje, kad vokiečių filosofijos istorijoje stebinys su intuicija buvo tapatinamas iki Imanuelio Kanto: stebinys buvo suvokiamas kaip betarpiška paprasto žinojimo turinio pagava.

tapatumas tarp turinio ir to, kas yra duota. Apskritai galime teigti, kad *stebinys* Husserlio fenomenologijoje yra centrinis metodinis principas ir prasmės kriterijus. Pats sąmonės aktas yra tam tikras „išpildantis *stebinys*“, kuriame skirtingiems sprendinio reikšmės komponentams kyla atitinkami *stebiniai*. Husserlis skiria *materialius*, t. y. į objektus ir jų atributus nurodančius reikšmės momentus ir *formalius* reikšmės momentus (tokius kaip būtis, vienis etc.). Pirmieji yra išpildomi jusliniame *stebinyje*. O išpildant nematerialių, formalių reikšmės momentų aktą, Husserlis vartoja „kategorinio *stebinio*“ sąvoką, kuri ir suprantama kaip „saviduotis“. Tuo tarpu Kantas, priešingai, teigia, kad: „būdas, kuriuo pažinimas betarpiškai santykiauja su objektais ir kurio kaip priemonės siekia kiekvienas mąstymas, yra stebėjimas“ (Kantas 1982: 73). Stebėjimas gali vykti tik tuomet, kai sąmonei (protui) yra duotas objektas. Bet, skirtingai nei Husserlis, siūlantis suspenduoti bet kokio egzistavimo teigimo, taigi ir joslumo galimybę, Kantas pabrėžia, kad objektus teikia joslumas ir būtent joslumas teikia *stebinius* intelektui. Todėl, kaip teigia Kantas: „kiekvienas mąstymas galų gale turi tiesiogiai arba netiesiogiai tam tikrais požymiais sietis su *stebiniais* (kursyvas mano – E. M.), taigi mumyse – su joslumu, nes nė vienas objektas mums negali būti duotas kitu būdu“ (Kantas 1998: 73).

Paminėti pagrindiniai Kanto ir Husserlio *stebinio* sąvokos reikšmės skirtumai leidžia susidaryti bendrą vaizdą apie tai, kokia prasme abiejų filosofų tekstuose vartojama *stebinio* sąvoka. Grįžtant prie objektyvuojančių sąmonės aktų analizės, reiktų iširti Husserlio *stebinio* kaip „saviduoties“ sampratą.

Stebinys šiuo atveju yra objektyvuojantis sąmonės aktas, o šio akto „išsipildymo visuma turi identifikavimo visumos pobūdį, ir atitinkamai, siauresnį – pažinimo visumos pobūdį“ (Husserlis 1984b: 584). Vis dėlto toks *stebinys*, sąmonei teikiantis konkrečią, apibrėžtą dalykų padėtį, gali būti suprantamas dvejopai: viena vertus, *stebinyje* duotas dalykinis turinys gali būti skirtingai suvokiamas (pavyzdžiui, liūto *stebinys* gali būti apibrėžiamas kaip „geltonas žvėris“, „džiunglių karalius“, „auksakartis gyvūnas“, etc.), kita vertus, *stebinyje* visuomet išlieka viena ir ta pati dalykinio turinio reikšmė

(mūsų pavyzdžio atveju kalbame apie liūtą). Grynas *stebinys* negali perteikti jokios reikšmės, nes jo turinys, kaip teigia Volonté, yra nepažinus (Volonté 1997: 114). Todėl Husserlis objektyvuojančiame sąmonės akte skiria *intenciją* ir *gryną stebinį*. Būtent intencija perteikia reikšmę, o *stebiniai*, atitinkamai, gali būti skirtingi, bet perteikti tą pačią „intencionalią“ reikšmę. Intencija yra „esminė“ sąmonės dalis (Husserlis 1984b: 552). Dėl teikiančios reikšmę intencijos *stebinys* tampa objektyvuojančiu aktu. Intencija gali reikštis pati viena, nepriklausomai nuo *stebinių* (Husserlis 1984b: 550). Pavyzdžiui, kai kas nors sako „matau liūtą“, aktualiai aš jo nematau, bet vis dėlto galiu suprasti šį teiginį. Žinoma, mano supratimas nėra pilnas, koks būtų aktualaus suvokimo atveju, tačiau aš galiu turėti reikšmę be *stebinio*: tai reiškia, kad šiuo atveju pasitelkiu vaizduotę ir taip užpildau trūkstamą suvokimą.

Taigi objektyvuojantį aktą sudaro du esminiai momentai: intencija ir *stebinys*. *Stebinys* aktui suteikia objektišką prasmę, o intencija – *stebinį* organizuojantį pilnumą (Husserlis 1984a: 44). Kadangi intencija gali reikštis ir nepriklausomai nuo *stebinio*, vadinasi, ji iš esmės yra susijusi su vaizduote. Būtent vaizduotiška intencija ir pripildo *stebinį* reikšminio turinio. Husserlis teigia, kad: „santykis tarp intencijos ir *stebinio* (kursyvas mano – E. M.) įgalina pažinimą“ (1966b: 71). Pažinimo tikrumo laipsnis tiesiogiai priklauso nuo stebint objektą pasiekiamos evidencijos laipsnio. Todėl *stebinys* yra toks aktas, kuriame objektas duotas kaip pažinimo galimybė ir dar gi, kaip pabrėžia Husserlis, galimo pažinimo objektas duotas kaip jis pats, *kūniškai* (leibhaft) (Husserlis 1976a: 11, 1966b: 72, 83, 1984b: 597). Jeigu vaizduotiška intencija sudaro *stebinio* branduolį, tokiu atveju vaizduotė įgalina ir pažinimą. Vadinasi, nepriklausomai nuo *stebinio* tipo, reikšminiai turiniai visuomet yra organizuojami vaizduotės, todėl jau pačiame pirminiame objektyvuojančio akto lygmenyje fiksuojama abipusė suvokimo (kaip tiesioginės *stebinio* pagavos) ir vaizduotės (kaip *stebinį* reikšminio turinio pripildančios intencijos) priklausomybė. Todėl, kaip nurodo Volonté, galima sakyti, kad: „bendraja prasme *stebinys* (kursyvas mano – E. M.) yra betarpiškai kylantis vaizdinys“ (Volonté 1997: 117). Iš to seka, kad pasiekti evidenciją gali tik toks *stebinys*-

vaizdinys, kuris teikia egzistuojantį objektą sąmonei kaip esantį, nes husserliškąja prasme iš principo būtų neįmanoma mąstyti, kad koks nors galimas pažinimo objektas pasiektų evidenciją, nebūdamas. Bet, kaip matėme, tam tikrais atvejais stebinyys gali būti vaizduotiškas, t.y. vaizduotiška intuicija gali pripildyti stebinį trūkstamu reikšminiu turiniu. Dėl vidinės laiko sąmonės konstitucijos visi išgyvenimai duoti „perspektyviškai“, kitaip sakant, kokio nors išgyvenimo aktualaus suvokimo metu kylantis stebinyys apima tik tam tikrą prasminį niuansą, kai tuo tarpu kitos to išgyvenimo perspektyvos į stebinį neįeina ir suvokimui lieka nepasiekiamos. Kas tokiu atveju užtikrina stebinyje duoto išgyvenimo perspektyviškumą arba jo galimą tęstinumą erdvėje ir laike? Kitaip sakant, čia susiduriame su Hume'o keliama problema: iš kur mes žinome, kad stebinyje duotas tikrovės vaizdas turi galimybę išlikti ir vėl pasikartoti? Turime pripažinti, kad šią galimybę teikia vaizduotė. Kaip matysime, vaizduotė, generuodama laikiškas sekas, paveikia atmintį, o taip pat įgalina praeities ir ateities supratimą. Todėl mes įsivaizduojame galimas prasmines stebinyje neduotas išgyvenimo perspektyvas, kaip kad įsivaizduojame ateitį bei praeitį. Suvokimas, kaip jau matėme, yra tik dabartiškas „žybtelėjimas“, kuris iš karto apipinamas savotišku mitiniu, vaizduotišku apvalkalu ir panardinamas į begalinę sąmonės tėkmę. Husserlis teigia, kad suvokimas yra intencijų sampyna (Husserlis 1984b: 574). Kiekvienas stebinyys savyje turi ir tai, kas neįstebinta, todėl, atitinkamai ir suvokimas visuomet savyje apima ir tai, kas nesuvokiama. Kaip tik todėl ir Husserlio stebinių skyrimas į egzistuojantį objektą sąmonei teikiančius stebinius (sudarantį suvokimo lauką) ir neutralius (sudarantį vaizduotės lauką) yra formalus, nes praktiškai kiekvienas stebinyys yra vaizduotiškas. Kadangi kiekviename sąmonės akte duotas objektas, priklausomai nuo *stebinio* objekto teikimo sąmonei būdo, yra arba tikras, arba galimas, tai ir kiekvienas egzistuojantį objektą sąmonei teikiantis *stebinyys* gali „modifikuotis“ į neutralų, todėl ir pats suvokimas gali patirti modifikaciją ir tapti fikcija.

Kyla klausimas, koku būdu suvokimas ir vaizduotė, sąmonei teikdami *formaliai* skirtingus stebinius, *praktiškai* yra abipusiškai priklausomi sąmonės

aktai? Kaip matysime, atsakymas į šį klausimą iš dalies aiškėja analizuojant tuščius vaizdinius.

2.2. Tuščių vaizdinių problema

Tušti vaizdiniai (Leervorstellungen) yra savotiški „tarsi-objektyvuojantys“ sąmonės aktai, nes jie neteikia sąmonei jokio tikrovėje egzistuojančio objekto, atlikdami savotišką „palydėjimo“ funkciją bet kokio objekto teikimo sąmonei atveju. Tačiau griežta prasme negalima teigti, kad tušti vaizdiniai yra neobjektyvuojantys sąmonės aktai, kurie, kaip jau minėjome, sudaro objektyvuojančių aktų foną. Tušti vaizdiniai, skirtingai nuo neobjektyvuojančių sąmonės aktų, visuomet teikia numanomą objektą kaip tuščią projekciją, todėl kiekvienas sąmonės aktas neišvengiamai lydimas tuščių vaizdinių horizonto. Vadinasi, tas pats tuščių vaizdinių horizontas turi būti būdingas ir suvokimui, ir vaizduotei?

Anot Husserlio, suvokdami, visuomet kartu numanome ir to, kas nesuvokiama, horizontą (Husserlis 1966b: 3-7). Tai ypač akivaizdžiai matosi intencionalinėje suvokimo akto struktūroje: mes visuomet aktualiai suvokiame tik vieną objekto pusę, tuo tarpu kitos pusės lieka paslėptos ir suvokime „numanomos“ (Husserlis 1984b: 566). Husserlis teigia, kad: „tai, kas iš tiesų rodo, tik todėl yra objekto rodymasis, kad jis persmelktas intencionalaus tuštumos horizonto. Tai yra tuštuma, kuri nėra Niekas, tačiau užpildanti tuštuma, tai yra apibrėžiantis neapibrėžtumas“ (1966b: 6, 1973b: 57).

Remiantis genetinė Husserlio fenomenologija, kiekvienas suvokimas yra ne tik intuicijos ir atitinkamos intencijos tarpusavio santykis (Husserlis 1974: 315-317), bet taip pat jis yra susaistytas su tuščių vaizdinių horizontu, neatitinkančiu jokio aktualaus intuicijos momento. Pavyzdžiui, kai suvokiu į kambarį įeinančią katę, tai pirmiausia turiu intenduotą katės stebinį. Bet toks pat duotasis objektas (katė) sąmonėje galėtų būti intenduotas ir kaip „švelniakailis gyvūnas“. Šiuo atveju intencija „švelniakailis gyvūnas“ numato daugiau už stebinyje duotą intuiciją arba daugiau nei tai, kas iš tikrųjų duota stebinyje (katė). Ši intencija numato, kad ir man nematoma katės pusė taip pat yra „švelniakailė“, nors tai aktualiai stebinyje neduota. Tai yra intencija, kuri neatitinka jokio stebinio, nes kai aš suvokiu „švelniakailį gyvūną“, mano

suvokimas peržengia aktualiai duoto stebinio ribas, o intencija šiame suvokime lieka labai nutolusi nuo stebinio (Husserlis 1984b: 593). Vadinasi, kiekvienas stebinio suvokimas gali prasilenkti su intencijų horizontu. Todėl Husserlis ir nurodo, kad tuštumos horizontas nėra jokia „gryna“ tuštuma, greičiau, stebinių turinių stoka, kurių vietoje pasirodo grynos intencijos arba „tušti vaizdiniai“ (Husserlis 1966b: 71, 1985: 12). Taigi tušti vaizdiniai visuomet yra duoti kartu su suvokimu. Jie savotiškai „užtikrina“ aktualų suvokimą arba, kaip pažymi Volonté: „tušti vaizdiniai yra „išankstiniai žyminiai“ (Vorzeichnungen) tolesnio suvokimo“ (Volonté 1997: 122). Tai, kas kartu pamąstoma, nėra įstebinta duotis, tai yra kažkas nepažinaus, kas „slepiasi šešėlyje“. Tušti vaizdiniai yra suvokimo „šešėliai“ ir būtent jie garantuoja, kad suvokimas vyksta „iš tikrųjų, nes tai, kas duota suvokime, yra tikra dėl matomo šešėlio.

Volonté mano, kad tuščių vaizdinių horizonto intencionalumas arba būtina sąmonės aktus lydinčių tuščių vaizdinių struktūra gali pavirsti į „įstebintą“ (Volonté 1997: 122). Kaip matėme, aktualaus suvokimo pagrindu visuomet duoti „konkretūs“ tušti vaizdiniai (pavyzdžiui, matydami vieną katės pusę dėl tuščių vaizdinių „palydos“ galime numanyti ir kitą tos katės pusę, o ne, tarkim, krokodilą). Tai, kas numanoma tuščiuose vaizdiniuose, gali išlįsti iš šešėlio ir tapti aktuali suvokimu (pavyzdžiui, iš visų pusių apžiūrint katę). Anot Bernhardo Rango, tušti vaizdiniai yra „išrikiuoti“ pagal „suvokimo eiliškumą“ ir dėl to „neapibrėžtai duotasis“ (Vorgezeichnete) gali būti „pervestas“ į aktualią dabartį (Rangas 1990: 158). Tokiu atveju intencija ir stebinys turi sudaryti neperskiriamą dinaminę vienovę ir kaitaliois tarpusavyje. Aktualus katės suvokimas kartu numano ir jos dabar nematomą pusę, nes kiekvienas suvokimas yra apsuptas tuščių vaizdinių horizonto.

Kiekvienas tuščias vaizdinys kaip dar „neišpildyta“ intencija motyvuoja sąmonės pažintinį procesą. Aktualus suvokimas kaip ir vaizduotė gali būti apibrėžiami kaip pastovūs atskirų tuščio horizonto momentų įstebinimai. Atskiri tušti vaizdiniai stebinyje gali būti išpildomi (tuomet turime aktualaus suvokimo arba vaizduotės atvejį) arba neišpildomi ir tuomet jie lieka suvokimo

arba vaizduotės galimybėmis. Tuščio vaizdinio neapibrėžtumas nėra jokia absoliuti tuštuma, bet „neapibrėžtai duota“ tuštuma, turinti prasmę.

Šią problemą Husserlis atskirai analizuoja 1907-ųjų metų paskaitų pagrindu sudarytame veikle *Daiktas ir erdvė* (1973b). Husserlis akcentuoja, kad tuščios intencijos dažniausiai yra labai neapibrėžtos, tačiau jos gali būti ir „apibrėžtos“, nes jų neapibrėžtumas nėra absoliutus. Tuščia intencija turi neapibrėžtumo galimybę, bet, anot Husserlio: „šio neapibrėžtumo esmei priklauso apibrėžtumas <...> tai yra suvokimo aktų formos apibrėžtumas, kurie vietoj neapibrėžtų intencijų įgyja apibrėžtas“ (Husserlis 1973b: 58-59). Taigi atskiri tušti vaizdiniai iš dalies gali būti išpildomi, taip pat kartais gali įvykti jų modifikacija į kitus tuščius vaizdinius. Pastaruoju atveju vėl kyla naujus stebinius motyvuojančios intencijos. Kitaip sakant, kiekvienas naujas įstebinimas suteikia kitokį tuščių vaizdinių horizonto išsidėstymą, kurio pagrindu konstituojasi ir naujas pasaulio supratimas bei „iki-supratimas“ to, kas šiuo metu nėra duota stebinyje, o tik numanyta. Šis procesas yra nenutrūkstamas kaip ir pati sąmonės veikla, grindžiama begaline dinamika tarp intencijos ir stebinio.

Saraiva pabrėžia, kad intencija arba stebinys patys savaime nėra joks prioritetas. Esminis yra hermeneutinis judėjimas, kuris konstituuoja prasmę nuolatos vykstant intencijos ir stebinio kaitai (Saraiva 1970: 68). Būtent begalinėje jų kaitoje konstituojasi pažinimas, o stebinyje galimà ir evidencija. Kaip tik todėl stebinys yra visuomet „pranašesnis“ už tuščią vaizdinį, nes tuščiam horizonte tai, kas grynai „pamąstyta“, „numanoma“, nepasirodo. Apie tai mes, anot Husserlio: „negalime nieko pasakyti, nes neturime to, kas duota tuščiam vaizdinyje, prieš akis, negalime stebėti, nes tik pasirodantis yra „įstebintas“, „intuityviai duotas““ (Husserlis 1973b: 50). Todėl silpnas stebinys visuomet yra „pilnesnis“ turinio, „intuityvesnis“ negu tuščias vaizdinys, nes kiekvienas silpnas stebinys gali būti nuolat papildomas, paremiamas tuščių vaizdinių horizontu, kas negalioja pačiam tuščiam vaizdiniui. Husserlis teigia, kad ne visi tušti vaizdiniai yra tos pačios rūšies ir turi tą pačią funkciją (Husserlis 1966b: 73).

Loginiuose tyrinėjimuose tuščių vaizdinių klasę Husserlis dalija į: 1) signityvias intencijas ir 2) vaizduotiškas intencijas. Pirmosios yra intencijos per „gretimumą“, kitos – per „analogiją“. Vadinasi, intencija gali būti išpildyta arba per gretimumą, arba per analogiją su stebiniu. Šis skyrimas nėra iki galo išbaigtas. Iš pradžių Husserlis neskiria stebinio ir tuščio vaizdinio. Vėliau, susitelkęs į rašytinio teksto problemą, pastebi skirtumą tarp intencijos išpildymo vaizdo suvokimo atveju ir intencijos išpildymo ženklo (parašyto žodžio) suvokimo pagrindu (Husserlis 1984b: 586-588). Čia Husserlis įsivelia į vaizdo (Bild) ir ženklo (Zeichen) skyrimo aiškinimą, priartėdamas prie vaizdo suvokimo analizės, bet dar neišplėtoja vaizdo sąmonės teorijos (apskritai *Loginiai tyrinėjimai* labiau skirti vystyti loginę teoriją ir išraiškų analitiką, o ne bendrą pažinimo teoriją). Todėl vaizdo ir ženklo supriešinimas neturi didesnės reikšmės intencijų išpildymo teorijai. Galiausiai Husserlis signityvias intencijas apibrėžia kaip „tuščius vaizdinius, reikalaujančius išpildymo“ (Husserlis 1984b: 607), kaip kartu pamąstomus suvokimo komponentus, kurie nepatenka į stebinio turinį (ibid., 610).

Veikale *Pasyvių sintezių analizės* (1966b) Husserlis pateikia tuščių vaizdinių sampratą pirminės laiko sąmonės konstitucijos pagrindu arba transcendentaliniu pagrindu: laiko sąmonės konstitucija įgalina tuščių vaizdinių duoties sąmonėje būdus – praeitį, dabartį ir ateitį (Husserlis 1966b: 72). Atitinkamai, ir tuščių vaizdinių klasė išskaidoma pagal tris laiko dimensijas: praeitį, dabartį ir ateitį. Kaip matėme, tos pačios laiko dimensijos konstitutyviai sudaro ir suvokimo lauko pagrindą. Šis suvokimo lauko „sutapimas“ su tuščių vaizdinių duoties sąmonėje būdais yra savaimė suprantamas, turint galvoje, kad kiekvieną suvokimą lydi tuščių vaizdinių horizontas. Liangkang Ni pabrėžia, kad tušti vaizdiniai visuomet duoti kartu su pirminiu įspūdžiu (Liangkang Ni 2005: 19). Vadinasi, „dabar“, kai vyksta aktualus suvokimas, kai prisimenama arba kai laukiama ateityje būsiančio – visus šiuos laikiškus modusus lydi atitinkami tušti vaizdiniai. Todėl tušti vaizdiniai kaip tai, kas aktualiame suvokime neduota tiesiogiai, o tik „numanyta“ arba „kartu pamąstyta“, savo duotumo sąmonei tikrumą apskritai

įgyja per laikiškai konstituentus modusus. Būtent dėl nenutrūkstamos, laikiškos tuščių vaizdinių sekos galimas ir sąmonės išgyvenimų sąryšingumas, nes tušti vaizdiniai praeityje, dabartyje ir ateityje įtvirtina duoto sąmonei objekto tapatumą, stabilų jo duoties būdą (duotį suvokime ar vaizduotėje etc.). Vadinasi, tušti vaizdiniai yra stebinio galimybės sąlyga.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tušti vaizdiniai yra ne kas kita kaip *retencija*, *pasyvi intencija* ar *protencija*. Kai mūsų sąmonės aktas yra nukreiptas į stebinyje duotos intencijos išpildymo procesą, turime ateities momentą. Pavyzdžiui, kai aš suvoku katę, tai visuomet ją matau iš kurios nors vienos pusės. Nematomos katės vietos yra tušti vaizdiniai. Intencijos išpildymo procese aš „einu“ aplink katę, kad „pamatyčiau“ ją visą. Anot Husserlio: „tušti vaizdiniai įstebinami per atitinkamus intencijos ‚išpildymus‘ arba ‚neišpildymus‘ (Enttäuschungen). Šiame procese kiekvienas tuščias vaizdinys pažymimas kaip protencija“ (Husserlis 1966b: 73), kitaip sakant, kaip ateities horizontas, kuris siekia būti įstebintas. Taigi tušti vaizdiniai „protenduoja“ į ateitį. Šalia protencijos Husserlis įveda į dabartį orientuotą „pasyvią intenciją“ (Husserlis 1966b: 76). *Pasyvi intencija* yra toks tuščias vaizdinys, kuris aktualiai duotam stebiniui suteikia viltį, kad tai, kas stebinyje yra numanoma (tuščias vaizdinys), ateityje bus įstebinta. Tušti vaizdiniai „intenduoja“ dabartyje, bet „pasyviai“, nevystydami sąmoningo akto. Taip pat akivaizdu, kad stebinyje nedingsta po jo pasirodymo. Tai, kas buvo stebima, „neįstebintu būdu lieka ‚dar‘ sąmoninga“ (ibid.). Tokiu būdu atveriamas praeities horizontas, kuriame tai, kas buvo, dar intenduojama, bet daugiau nebeįstebinama. Tušti vaizdiniai „retenduoja“ praėjusį neįstebintą „dar-sąmonėje“, todėl retencija, anot Liangkang Ni, yra pirminio išpūdžio modifikacija (Liangkang Ni 2005: 20). Vadinasi, tuščių vaizdinių horizontas iš esmės modifikuoja pirminio išpūdžio arba ryškiausio suvokimo momento savi-duotį, todėl reflektuojant neįmanoma „pagauti“ pirminio suvokimo, nes jis visuomet duotas kaip vaizduotiškai modifikuotas.

Taigi *protencija*, *pasyvi intencija* ir *retencija* yra trys tuščio vaizdinio formos. Tuščias horizontas yra sudarytas iš intencijų, kurios turi praeities,

dabarties ir ateities modusus ir kurių skyrimas grindžiamas laiko dimensijomis. Husserlis nurodo, kad *retencija* skiriasi nuo kitų tuščių vaizdinių. *Pasyvi intencija* ir *protencija* yra „intenduojančios“ tušti vaizdiniai (nukreipti į objektą), o *retencija* šiuo aspektu lieka tuščia, nes ji, anot Husserlio, neturi intencionalaus charakterio (Husserlis 1966b: 77). *Retencijoje* nėra nukreiptumo į objektą: tik kai įvyksta pasikeitimas į *pasyvią intenciją* ar *protenciją*, gali vykti intendavimas. Todėl *retencija* yra tuščias vaizdinys, kuris negali išsipildyti be perėjimo į atitinkamą *pasyvią intenciją* arba *protenciją*.

Kaip matėme, Husserlis objektyvuojančius stebinius skiria į dvi grupes pagal jų duoties būdą:

1) stebiniai, kurių duotis sąmonėje apibrėžiama kaip „saviduotis“ ir „paprastoji duotis“ (suvokimo lauką sudarantys stebiniai);

2) stebiniai, kurių duotis sąmonėje apibrėžiama kaip „tarsi-duotis“ (vaizduotės lauką sudarantys stebiniai) ir „netiesioginė duotis“ (tuščių vaizdinių klasė) (Husserlis 1974: 167).

Tušti vaizdiniai savo „numanomą“ objektą sąmonei teikia „netiesiogiai“, nes jie patys yra suvokimą lydintis tuščių intencijų horizontas. Vis dėlto kiekviena tuščia intencija, kaip jau matėme, nėra absoliučiai tuščia, ji visuomet yra kokio nors objekto vaizdinys, nes ji „numano“ objektą, vadinasi, netiesioginiu būdu jį duoda sąmonei. Kadangi kiekvienas sąmonei duotas stebinys yra lydimas tuščių vaizdinių horizonto, tai ir „netiesioginė“ duotis visuomet lydi stebinio tiesioginę „saviduotį“. Vadinasi, kiekviena tiesioginė duotis yra duota *santykije* su *netiesiogine duotimi*: abu duoties būdai yra galimi tik abipusėje priklausomybėje. Kitaip sakant, suvokimas ir vaizduotė yra abipusiškai priklausomi aktai, nes tušti vaizdiniai kaip viena iš vaizduotės raiškos formų, visuomet lydi kiekvieno suvokimo „saviduotį“.

2.3. Suvokimo specifika: tikrovėje egzistuojantį objektą teikiančių stebinių reikšmė

*Egzistuojantį objektą sąmonei teikiančių stebinių (Setzungen) pagrindu*⁶ sąmonėje konstituoja objektiška prasmė, kuri įgalina pažinimą. Aktualiai kažką suvokti galime tik tada, kai objektas suvokiančiam Ego yra „pateiktas“ kaip egzistuojantis. Evidenciją pasiekiantis santykis tarp intencijos ir egzistuojantį objektą sąmonei teikiančio stebinio ir sudaro suvokimo esmę. Statinės fenomenologijos kūrybos laikotarpiu šį suvokimą apibrėžiantį santykį tarp intencijos ir stebinio Husserlis supranta kaip *atitikimą*. Vėliau, genetinės fenomenologijos laikotarpiu, šį santykį jis suvokia kaip *dinaminį*, tad intencija ir stebinys evidenciją pasiekia jau ne grynai atitinkdami vienas kitam, bet per intencijoje duotos reikšmės „išpildymą“. Husserlis teigia, kad: „kai kas nors įvyksta, tai mes išgyvename išsipildymo sąmonę: grynos reikšmės aktas savo intenciją išpildo įstebintame (veranschaulichenden) akte“ (Husserlis 1984b: 566). Vadinasi, genetiškai pažinime vyksta „įstebinimas“, t. y. stebimas pilnatvės pasiekimas to, kas intencijoje jau buvo duota. Todėl, kaip pabrėžia Volonté, pažinimas yra ne kas kita kaip „išsipildymo dinamika“ (Volonté 1997: 119). Husserlis jau *Loginiuose tyrinėjimuose* prieina išvados, kad: „objekto pažinimas ir reikšmės intencijos išpildymas <...> išreiškia tą pačią dalykų padėtį“ (Husserlis 1984b: 567). Bet būtent egzistuojantį objektą teikiantys stebiniai ir sudaro suvokimo lauką. Ir, atitinkamai, suvokime įstebintas objektas teikiamas kaip *iš tikrųjų esantis*. Vadinasi, peršasi išvada, kad objektas yra toks, kaip jis mums duotas stebinyje. Šituo, anot Husserlio, mes esame įsitikinę pasyviai, t.y. mums nėra reikalo spręsti, ar tokiam stebinyje duotas objektas vis dėlto yra iš tikrųjų egzistuojantis, ar pramanytas

⁶ Sąvoka *Setzung* tikslaus atitiktens vertime į lietuvių kalbą neturi. Tomo Sodeikos „Karteziškųjų meditacijų“ vertime į lietuvių kalbą siūlomi tokie šaknį *-setz-* turinčių sąvokų vertimai: *setzen (nustatyti)* (Husserlis 2005: 34), *setzbar (teigiamas)* (Husserlis 2005: 40). Turint galvoje Husserlio filosofijos kontekstą, sąvoka *Setzung* turbūt tiksliausią reikšmę turėtų verčiant į lietuvių kalbą kaip *steigtis* (Arūno Sverdiolo filosofinėje kalboje įtvirtinta filosofema), *teikimas, teigimas, tvirtinimas*. *Steigimas (teikimas)* čia turimas galvoje bendraja prasme: *teikimas* kažko kaip egzistuojančio, tarsi savotiškas „pašaukimas“ iš nebūties į būtį, numatant taip pat ir aktyvią sąmonės veiklą. Būtent sąmonė ir *teigia* kažką (objektą) kaip egzistuojantį.

(Husserlis 1976a: 238-240, 1966b: 65). Nes, kaip jau buvo minėta, po transcendentalinės redukcijos realus objektas suspenduojamas, kad būtų galima susitelkti į jo pažinimo aktą. O kadangi egzistuojantį objektą sąmonei teikiantys stebiniai formuoja aktualaus suvokimo lauką, vadinasi, galima susitelkti į patį suvokimą ir į būdus, kuriais egzistuojantis objektas teikiamas sąmonei.

Kyla klausimas, ar objekto kaip tokio, pavyzdžiui, kaip liūto, namo etc., suvokimas priklauso nuo sąmonės ir jos aktų, ar nuo paties objekto duoties specifikos? Iš Husserlio tekstų peršasi išvada, kad aktyvioje sąmonės konstitucijoje suvokimo aktai grindžiami empiriniais faktais. Pastarieji suprantami ne noetiškai-funkcionaliai kaip pojūčiai arba išgyvenimai, kurie duoti vidiniame suvokime, bet noemiškai-deskriptyviai kaip turiniai, kurie konstituojami asociatyvaus panašumo pagrindu. Šie turiniai nėra nei beformiai, nei imanentiški – jie priklauso suvokimo laukui. Husserlis teigia, kad: „kiekvienas objektas <...> yra kas jis yra, nepriklausomai nuo to, ar jis yra patiriamas, ar ne <...> bet kaip galimo pažinimo objektas jis yra iš principo pažinus, taip pat ir tuo atveju, kai jis faktiškai nėra ir negali būti patiriamas“ (Husserlis 1973a: 25). Vadinasi, objektas, kuris faktiškai nėra suvokiama duotybė, negali būti suvokiamas ir pažįstamas, bet jis gali būti iš tikrųjų, kai jis yra pažinus iš principo, t.y. kai jis yra galimo, aktualiai motyvuoto suvokimo objektas, nes objektas, kuris iš principo negali būti suvokiama duotybė, yra nonsensas. Realus objektas iš esmės yra tik „numanomas“, taip pat ir tuo atveju, kai jis faktiškai nesuvokiamas, „jis yra čia“ kaip esmiškai galimų aktualiai motyvuotų, bet faktiškai nerealizuojamų suvokimų objektas. Kad būtų realus, objektas turi būti realiame erdvėlaikyje, vadinasi, vidujai subjekto patyriminio lauko. Husserlis teigia, kad: „kiekvienas aktualus suvokimo laukas <...> yra idealus suvokimo laukų kontinuumo narys <...> (suvokimo lauke – E. M.) objektas gali būti aktualiai patiriamas <...>. Ne kiekvienas realus objektas gali būti aktualiai patiriamas. Bet kai aš tvirtinu, kad jis egzistuoja, vadinasi, jis turi būti mano galimo patyrimo lauke <...>. Galimo patyrimo sąryšingumas egzistuoja kartu su mano aktuali patyrimu tuo būdu, kad aš galiu iš principo

turėti galimybę šiame sąryšingume fiksuoti nepažinto objekto būtį“ (Husserlis 1984a: 115). Nėra jokio kito tikrovės egzistavimo pagrindo nei tas, kurį teikia pats patyrimas, vadinasi, ir tikrovė konstituotis gali tik patyrimo. Suvokimas yra savotiškas tikrumo garantas, nes būtent suvokime objektas „teikiamas“ kaip esantis. Vis dėlto ne kiekvienas suvokimas objektą teikia kaip aktualiai esantį. Vidujai egzistuojantį objektą teikiančio stebinio gali įvykti kokybinė „modifikacija“, kuomet yra įmanomas mąstymas be „įstebinimo“. Ši modifikacija vadinama „neutralumo“ modifikacija, kai nebelieka objekto kaip tikro teikimo sąmonei būtinybės. Anot Husserlio, tai, kas lieka sąmonėje po redukcijos, atmetus patyriminę tikrovę, turi modifikuotą fikcijos išraišką (Husserlis 1976a: 247-248, 1985: 361-362). Per neutralumo modifikaciją įmanomas toks sąmonės veikimas, kuomet objektas gali pasirodyti „įstebintas“ tik kaip fikcija. Tokiu atveju turime visiškai skirtingą neutralizuotų stebinių tipą, kurį vėliau atskirai aptarsime (žr. šio darbo 2.5. skyrių). Dabar grįžkime prie egzistuojantį objektą teikiančių stebinių, kurie, kaip paaiškėjo, sudaro suvokimo lauką, kad išsiaiškintume, kokiais būdais egzistuojantis objektas yra teikiamas sąmonei.

Sąmonės aktų koreliavimo su šiais stebiniais principas yra laiko sąmonės konstitucija. Egzistuojantį objektą sąmonei teikiančių stebinių „teikiamas“ objektas gali būti laikiškai skirtingai „įstebintas“. Aktualaus suvokimo atveju objektas yra arba „dabar“ dabartinamas, arba įdabartinamas kaip buvęs arba kaip dar nesantis. Husserlis teigia, kad: „suvokimas perteikia dabartiškos tikrovės vaizdą“ (Husserlis 2006: 48). Kadangi egzistuojantį objektą sąmonei teikiantys stebiniai sudaro suvokimo lauką, tai sąmonės aktai, koreliuojantys su egzistuojančio objekto teikimo sąmonei būdais yra konstitutyvios suvokimo lauko dalys (šiuos sąmonės aktus aptarėme analizuodami suvokimo lauką).

Vienas iš pagrindinių fenomenologijos principų nurodo, kad sąmonė visuomet intencionaliai nukreipta į objektą, kuris jai duotas. Egzistuojantį objektą sąmonei teikiančių stebinių atveju objekto *saviduotis* yra esminis aspektas, sąlygojantis „dabartišką“ sąmonės aktyvumą. Dabartiškai pagaunama

objekto *saviduotis*, išreiškianti suvokimo, prisiminimo, laukimo aktų esmę, kartu juos priartina prie siekiamos pažinimo evidencijos: „dabartiškais“ sąmonės aktais objektas „pagaunamas“ toks, koks jis yra, t. y. maksimaliai išsaugojęs savo pirmapradišką duotį. Nors, kaip matėme, praktiškai tai lieka tik siekiamybe dėl suvokimą, prisiminimą ir laukimą persmelkiančios vaizduotės veikimo (ypač tai akivaizdu analizuojant atminties sampratą: žr. šio darbo 2.4. skyrių). Bet tam, kad betarpiškame stebėjime patys objektai išlaikytų tiesioginės duoties modusą, jų pačių *saviduotis* turi būti įstebinta. Būtent suvokime galime fiksuoti objektų *saviduotį*, kuomet pats suvokimas suprantamas kaip paprastoji duotis. Tai, anot Husserlio, veda prie stebinių skyrimo į dvi pagrindines grupes pagal jų statusą vidujai sąmonės:

1) stebiniai, kurių duotis sąmonėje apibūdinama kaip „saviduotis“ (suvokimo laukas) ir jie sąlygoja sąmonės orientaciją „į pačius daiktus“ (Husserlis 1974: 167);

2) visi kiti stebiniai, kurie bendrai apibūdinami kaip netiesioginiu būdu objektą sąmonei teikiantys aktai (neutralizuoti stebiniai, tušti vaizdiniai) (Husserlis, *ibid.*).

Vis dėlto tokia pozicija dėl evidencijos, kuri tik suvokime gali išsipildyti, kaip ir stebinių skirstymas pagal jų evidentiškumo laipsnį, būdinga statinei fenomenologijai. Genetinės fenomenologijos laikotarpiu, kaip matėme, pabrėžiama, kad kiekvienas stebinys yra lydymas tuščių vaizdinių horizonto ir tokiam stebinyje duoto objekto *saviduoties* įstebinimas gali pasiekti evidenciją. Husserlis šiuo metu kalba apie dinamišką sąmonės išgyvenimų konstituciją begalinėje sąmonės tėkmėje, kur nė vienas stebinys nėra duotas kaip visiškai pilnas ir tobulas. Kaip tik todėl ir kiekvienas aiškus prisiminimas ar net vaizduotės kuriamas vaizdinys gali būti evidentiškas: prisimintos praeities *saviduotis*, kaip ir vaizduotės objekto „tarsi-duotis“ evidenciją pasiekia dėl eidetinės intuicijos, kuri, savo ruožtu, gali apimti visus sąmonės išgyvenimus. Tokiu atveju ir egzistuojantį objektą sąmonei teikiantys stebiniai praktiškai praranda savo „absolūtumą“ evidentiško žinojimo atžvilgiu: ne tik dėl to, kad ir kitais sąmonės aktais, pavyzdžiui, vaizduotiškais, koreliuoti

išgyvenimai gali pretenduoti į evidenciją, bet ir todėl, kad patys egzistuojantį objektą teikiantys stebiniai nėra duoti „grynu“ pavidalu (objektas šiuose stebiniuose teikiamas kartu su tuščių vaizdinių horizontu, perspektyviškai, kita vertus, kaip matėme, pati *dabartiškos saviuoties* galimybė praktiškai yra labai abejotina dėl jos idealizuoto statuso, o kuo labiau saviuotis grimzta į praeitį, tuo apskritai sunkiau ją atskirti nuo vaizduotiškos „tarsi-duoties“).

2.4. Prisiminimo ir vaizduotės santykis

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad Husserlis prisiminimą tapatina su vaizduote. Prisiminimo kaip ir vaizduotės duoties būdas sąmonėje yra vaizdinys, kuris tiek ką nors prisimenant, tiek įsivaizduojant, duotas įdabartinimo modusu. Prisiminimas ir vaizduotė įdabartina išgyvenimą, sąmonėje sukurdami jo vaizdinį. Husserlis teigia, kad: „tobulai gyvybiška vaizduotė praktiškai yra tas pats, kas aiškaus prisiminimo iškilimas“ (Husserlis 2006: 34). Prisiminimo ir vaizduotės vaizdinius į dabartišką sąmonę integruoja vaizdo sąmonė. Anot Husserlio: „vaizduotės vaizdiniai kaip ir prisiminimo vaizdiniai dažnai neturi jokios prasmingos sekos ir tokiu būdu atveria gryną vaizdiškumo sąmonę“ (Husserlis 2006: 35). Vis dėlto čia svarbus vienas aspektas: prisiminimas atveria buvusio suvokimo lauką, įdabartindamas *tikrai* buvusį išgyvenimą, tuo tarpu vaizduotės vaizdinys nieko bendra neturi su *tikrai* buvusiu išgyvenimu, nes bene pagrindinis vaizduotės vaizdinio esmę apibrėžiantis modusas yra „tarsi“. Vadinasi, vaizduotė įdabartina ne buvusį suvokimą, o buvusį išgyvenimą „tarsi“ modusu, pavyzdžiui, „tarsi-suvokimą“, kai tuo tarpu prisiminimas lieka susaistytas su suvokimo lauku. Kita vertus, dabartinis prisiminimo suvokimas nėra „tobula“ buvusio išgyvenimo pagava, greičiau, „tarsi-suvokimas“ to, kas buvo. Atminties sąmonėje nugrimzdęs buvusio išgyvenimo vaizdinys nebeturi dabartiško išgyvenimo aiškumo ir akivaizdumo. Kaip tik todėl prisiminimo vaizdinių detalės gali persipinti su vaizduotės veikimo lauko dalimis, kuomet vaizduotė papildo išblukusius praeities vaizdinius, sukurdamą savotišką vaizdinį-naujadarą arba vaizdinį, sudarytą iš prisiminimo (kaip buvusio išgyvenimo suvokimo) ir vaizduotės detalių. Bet tokiu atveju būtų neįmanoma prisiminimo vaizdinio atskirti nuo vaizduotės vaizdinio, o tai reikštų, kad nebeliktų pagrindo skirti tikrus išgyvenimus nuo fiktyvių. Husserlis teigia, kad: „kai aš ką nors prisimenu, tai vaizdinys iškyla vaizduotėje ir tik *tikėjimas* (kursyvas mano – E. M.) buvusiu prisimenamu išgyvenimu nepaverčia jo vaizduotės vaizdiniu“ (Husserlis 2006:

127). Kaip išlaikomas šis tikėjimas, kurio pagrindu vaizduotės vaizdinį įmanoma atskirti nuo prisiminimo vaizdinio?

Tikėjimo sąmonė, kaip jau matėme anksčiau, atveria galimybių sąmonę. Todėl, kai aš teigiu, kad kažką prisimenu, iš esmės išreiškiu savo *tikėjimą*, kad tas prisimenamas kažkas buvo įsisąmonintas kaip dabar mano prisimenamas kažkas. Kitaip sakant, tikėjimas, kad prisiminimo vaizdinys įdabartina buvusį išgyvenimą, numato vieną laimėjusią (konkretaus prisiminimo) galimybę, atmetant aibę kitų galimybių (taip pat ir galimybę, kad prisimenamas išgyvenimas yra gryna fikcija). Tikėjimas prisiminimo išgyvenimo tikrumu pirmiausia grindžiamas reprodukuojančia sąmonės galia. Prisimindami prisiminimo vaizdinyje duotą išgyvenimą mes suvokiame „tarsi“ modusu, nes visas prisiminimo procesas šiuo atveju yra reprodukuojanti percepcijos akto modifikacija. Prisiminimas, lyginant su pirminiu išgyvenimo suvokimu, nėra griežtai susaistytas laiko sąmonės, nes, prisimenant, yra *atkuriamas* ir pati prisimenamo išgyvenimo laiko sąmonė, kaip tik todėl mes galime laisvai varijuoti prisimenamą išgyvenimą (pavyzdžiui, susitelkti į tam tikrus išgyvenimo momentus, nuolat grįžti prie tam tikrų išgyvenimo momentų etc.). Tokia laisva variacija kartu atveria ir klaidos galimybę: galiu netiksliai prisiminti, iškraipyti ar net sukurti papildomą prisiminimo vaizdinį. Taigi, išskyrus tikėjimą, iš esmės daugiau niekas ir nesuteikia pagrindo prisiminimo ir vaizduotės vaizdinio skyrimui. Vis dėlto dabartiškai suvokianti sąmonė gali atskirti prisiminimo vaizdinį nuo: 1) dabartinio suvokimo išgyvenimo; 2) vaizduotės vaizdinio. Pirmu atveju skyrimo pagrindas gali būti tai, kad dabartiškai suvokianti sąmonė geba suvokti ir prisiminimo vaizdinio „nerealumą“ (tai, kas prisimenama, nėra dabartiškame suvokimo lauke, grindžiamame pirmiausiai juslinių potyrių duomenimis, vadinasi, nėra „realiai“ duota), tuo tarpu, kaip skirti prisiminimo vaizdinį nuo vaizduotės vaizdinio, regisi, sudėtinga. Juk ir vaizduotės vaizdinys nėra duotas „realiai“, todėl, žvelgiant iš dabartiškos sąmonės perspektyvos, įdabartinti prisiminimo ir vaizduotės vaizdiniai atrodo turintys vienodą statusą. Vis dėlto, svarbu pažymėti, kad vaizduotės vaizdinys apskritai niekada nebuvo duotas „realiai“

(t. y. nebuvo suvokimo išgyvenimas), tuo tarpu prisimenamo išgyvenimo vaizdinys nurodo kažkada anksčiau išgyventą dalyką. Husserlis teigia, kad: „tai, kas priklauso prisiminimo ir vaizduotės lauko vienovei, vaizduotės lauko atveju neturi sąryšio su suvokimo lauku“ (Husserlis 2006: 71). Jonkus, analizuodamas atminties ir vaizduotės santykį, nurodo, kad: „atmintis nėra percepcija todėl, kad, suvokdamas atminties vaizdinius, aš suprantu jų nerealumą. Kita vertus, atmintis nėra vaizduotė, nes jos vaizdiniai, net ir būdami nerealūs kaip ir vaizduotės vaizdiniai, vis dėlto nurodo tai, ką jie atvaizduoja“ (Jonkus 2010: 13). Bet tai nepanaikina prisiminimo vaizdinio santykio su originalu problemos: prisiminimo vaizdinio nuoroda į dalyką, kurį jis atvaizduoja, gali būti tokia miglota, kad praktiškai būtų neįmanoma nustatyti, ar prisimenamas dalykas buvo *iš tikrųjų*, ar tai mano vaizduotės kuriamas vaizdinys. Matome, kad daug lengviau pripažinti faktą, jog vaizduotė „papildo“ prisiminimo vaizdinį, negu tai, kad iš esmės nėra skirtumo tarp prisiminimo ir vaizduotės, nes dabartiška sąmonė negali radikaliai atskirti prisiminimo vaizdinio nuo vaizduotės vaizdinio. Tad tenka pripažinti, kad tik tikėjimas Ego sąmonėje įgalina prisiminimo ir vaizduotės vaizdinių skirtį. Kita vertus, jeigu dabartiškoje sąmonėje konstituoja įsitikinimas prisiminto išgyvenimo *tikrumu*, ar verta ieškoti papildomo radikalaus skirtumo tarp prisiminimo ir vaizduotės vaizdinio?

Turint galvoje vėlyvąją Husserlio fenomenologiją, ypač *Pasyvių sintezių analizių* (1966b) laikotarpį, tokio skirtumo ieškojimas nebetenka prasmės. Husserlis šiuo laikotarpiu sąmonę aptinka kaip absoliučią tėkmę, parodydamas, kad giliausias sąmonės sluoksnis lieka pasyvus, nes išgyvenimų konstitucija tirama kaip pasyvių sintezių sritis, aprėpanti refleksijai praktiškai neprieinamus laiko modusus. Kiekvienas išgyvenimas nurodo kitus galimai susijusius išgyvenimus, taip pat ir visą tų išgyvenimų kontekstą, kaip ir tai, kad iš esmės neįmanoma tobulai „pagauti“ kokį nors išgyvenimą. Husserlis pažymi, kad suvokimo aktą sudaro tai, kas žinoma, ir kas nežinoma mišinys (Husserlis 1966b: 11). Vadinasi, jau pačiame dabartiško suvokimo branduolyje slypi tai, kas nesuvokiama, kas nepažinu, nes suvokiamas dalykas niekuomet

neduotas tobulai, todėl jo neįmanoma visiškai pilnai išreikšti suvokimo sąmonės aktu. Kaip tik todėl prisimintas išgyvenimas gali dar labiau nutolinti nuo buvusio pirminio suvokimo (žinoma, gali ir priartinti). Kadangi pati sąmonė suprantamas kaip begalinė išgyvenimų tėkmė, visi sąmonės aktai yra vienaip ar kitaip susiję tarpusavyje, todėl visiškai įmanoma, kad suvokimą keičia prisiminimas, o pastarąjį uždengia vaizduotės žaismas, galiausiai pats Ego prisiminimo vaizdinį gali papildyti fiktyviais elementais, taip suteikdamas pačiam Ego svarbią prasmę.

2.5. Vaizduotės lauko analizė: neutralumo reikšmė

Nuodugni sąmonės struktūros analizė, taip pat ir to, kas suvokiama, noetinių noematinių koreliacijų tyrimas (detaliai atliekamas *Idėjose*) skatina Husserlį aprašyti tokią suvokimo formą, kurią jis vadina „neutralia“. Kritikuojant transcendentalizmą, būtent ji išskyla kaip pagrindinis ir ribinis refleksyvumo variantas, nes per neutralizuotą sąmonę gali pasireikšti vaizduotė kaip nepaprastai svarbi sąmonės modifikacija. Neutralios sąmonės bendriausia prasmė – tai sąmonės nukreiptumas į save pačią, į savo pačios veiklą, į savo intencionalių turinių atskleidimą, kitaip sakant, tai yra supratimas, kad sąmonė yra refleksyvi. Galima sakyti, kad neutrali sąmonė visiškai apsiriboja „transcendentalinės iliuzijos“ sritimi, nes jai visiškai nerūpi jos objekto sąsajos su galimais jo egzistencijos koreliatais. Tiksliau, neutrali sąmonė turi tik vieną - „numanomo sąmonėje“ koreliatą. Į neutralizuotos sąmonės apibūdinimą Husserlis įtraukia ne tik tam tikrą sąmonės „spontaniško refleksyvumo“ sritį, bet ir patobulina antrame *Loginių tyrinėjimų* tome jo paties pateiktą intencionalumo kaip sąmonės refleksyvaus pripildymo interpretaciją. Neutralioje sąmonėje vaizduotės sukeliama vaizdiniai neatskiriami nuo kitų sąmonės duočių būtent todėl, kad jie tapatinami su tokiais vaizdiniais, kurie, sekant Kantu, yra produktyvus sintetinis gebėjimas susieti jutiminius turinius kaip bendriausias sąmonės veiklos būdas.

Neutralūs stebiniai, sudarantys vaizduotės lauką, neteikia sąmonei jokio egzistuojančio objekto. Kaip tik todėl jie neįeina į aktualaus suvokimo lauką. Neutralizuotame stebinyje nėra apibrėžtos objekto buvimo duoties. Vis dėlto, kadangi neutralizuoti stebiniai priklauso objektyvuojančių sąmonės aktų kategorijai, juose turi būti duotas objektas. Dėl neutralaus (neaktualaus) stebinio, kuriame duotas objektas pobūdžio, pats objektas yra „neutralizuotas“, neturintis patyriminės tikrovės pagrindo, vadinasi, jis duotas tik būties neutralumo modifikacijoje kaip galimas objektas arba kaip galimai tikras. Husserlis teigia, kad: „kiekvienam egzistuojantį objektą sąmonei teikiančiam stebiniui priklauso galimas egzistuojančio objekto neteikiantis aktas, ir

atvirkščiai (Husserlis 1984a: 483). Tokia akto modifikacija vadinama neutralumo modifikacija. Vadinasi, kiekvienas suvokimas gali tapti modifikuotu suvokimu arba tarsi-suvokimu, nes neutralūs stebiniai savo objektą „teikia“ *tarsi* būdu, lyginant su aktuali suvokimu. *Tarsi-buvimo* modusą labiausiai atitinka vaizduotės vaizdinys, nes jis yra ne kas kita kaip neutralumo modifikacija, vadinasi, suvokimas dėl neutralumo modifikacijos tampa „neutralizuotu“ ir „tarsi tikrovėje egzistuojantį objektą sąmonei teikiančiu stebiniu“, kitaip sakant, „tarsi-tikru“, galimu. Šia prasme vaizduotė kaip neutralumo modifikacija atveria grynų galimybių erdvę: visi sąmonės išgyvenimai, patyrę neutralumo modifikaciją, tampa „tarsi-tikrais“, vadinasi, galimais išgyvenimais, kita vertus, būdami „tarsi-tikri“ išgyvenimai, jie yra vaizduotiški. Kaip tik todėl praktiškai transcendentalinėje sąmonėje tikrovės problema yra visiškai nureikšmintą, nes reikalą turime su gynomis galimybėmis arba su pačiais dalykiniais turiniais, kurie yra tam tikros prasmės sąmonei. Taigi, galima sakyti, neutralumo modifikacija įgalina prasių konstituciją, nes paaiškėja, kad prasmingi gali būti bet kokie išgyvenimai, priklausomai nuo skirtingų Ego patirtis ir jų prasminį supratimą įgalinančių aplinkybių. Ar tokiu atveju pati transcendentalinė fenomenologija netampa solipsistiniu idealizmu, nes gali atrodyti, kad prasmę teikia tik mano subjektyvūs vaizdiniai ir unikalios patirtys? Iš esmės Husserlis visą fenomenologijos projekto kūrybos laiką ieško aplinkelių, vedančių iš solipsizmo, išeities tašku matydamas juslinių potyrių kaip pasaulio egzistavimo objektyvumą grindžiančių intersubjektyvių patirčių bazę. Vis dėlto, jeigu vaizduotei priskiriame vien tik subjektyvų gebėjimą, tuomet turime pripažinti ir transcendentalinės fenomenologijos subjektyvumą dėl konstitutyvios vaizduotės funkcijos neutralizuojant išgyvenimų pretenzijas į tikrumą ir atveriant grynų galimybių erdvę. Mes laikomės pozicijos, kad vaizduotė įgalina ir intersubjektyvias patirtis, savotiškai „išeidama“ iš subjektyvumo rėmų ir įsijausdama į kitų Ego vaizduotiškus išgyvenimus (žr. šio darbo 3.2. skyrių). Grįžtant prie vaizduotės kaip neutralumo modifikacijos, reikia pažymėti, kad Husserlis dažniausiai kalba apie kelis modifikacijos atvejus.

Pirmoje *Grynosios fenomenologijos ir fenomenologinės filosofijos idėjų* (1976a) knygoje Husserlis atmintį ir vaizduotę vadina suvokimo modifikacijomis (Husserlis 1976a: 234), kurios suprantamos kaip patyrimo tikrumo modifikacijos (1976a: 240). Bet koks teiginys gali būti paneigtas, o tai reiškia, kad jis gali tapti modifikuotu, nes neigimas nurodo į pirminį nepaneigtą teigimą. Taigi modifikacija yra savotiškas antrinis pirminės duoties „iškraipymas“ ir pavertimas neutralia, nebeturinčia pirminės, aktualios duoties sąmonei pobūdžio. Neutralumas, kaip nurodo Christianas Ferenzas-Flatzas, yra „priešingas bet kokiai produktyviai sąmonės formai, nes ji (sąmonė – E. M.) neutralizuotas patirtis išima iš reikšmės lauko“ (Flatzas 2009a: 479). Pagrindinės neutralių stebinių formos yra vaizduotė ir vaizdo sąmonė (pastarąją sąmonės formą atskirai analizuojame skyriuose **2.6.1.** ir **2.6.2.**). Remiantis intencionalumo teorija, reikia pripažinti, kad pažinimo (sąmonės) aktai turi betarpišką santykį su jų objektais ir juos tiesiogiai „vaizduoja“ sąmonėje. Šios teorijos pritaikymą Husserlis regi vaizdo sąmonės struktūroje (Husserlis 1976a: 112, 1973b: 42-45, 1984a: 399). Kai sąmonė turi santykį su „nesančiu objektu“, turime vaizduotės reiškinių. Bet, kaip matysime, Husserlis labai nevienareikšmiškai supranta šiuos sąmonės aktus, santykyje su neutralumo modusu: vaizduotė ir vaizdo sąmonė dažnai tapatinamos su neutralumo modifikacija, bet kartu bandoma fiksuoti skirtumus tarp neutralumo ir minėtų sąmonės aktų. Nors įsivaizdavimas dažnai apibūdinamas kaip neutralizuotas aktas, vis dėlto, griežta prasme, vaizduotė negali būti tapatinama su neutralizavimu, nes neutralumas yra platesnė sąvoka, apimanti patirtis, kurios nėra vien įsivaizdavimai: „mes negalime sakyti, kad visi egzistuojančio objekto neteikiantys aktai yra vaizduotiški, o priešingi jiems – nevaizduotiški“ (Husserlis 1984a: 510-511).

Toliau trumpai aptarsime skirtingas Husserlio neutralumo sampratas, aptinkamas trijuose fenomenologijos kūrybos etapuose, atsižvelgiant į santykį su vaizduote ir vaizdo sąmone.

1) *Loginiuose tyrinėjimuose* neutralumo sąvoka vadinama „kokybine modifikacija“, ją siekiant atskirti nuo vaizduotės, nes, anot Husserlio, neutralūs

stebiniai (egzistuojančio objekto neteikiantys sąmonei) apima įsivaizdavimą, o egzistuojantį objektą teikiantys stebiniai – neapima (Husserlis 1984a: 511). Taigi, viena vertus, turime neaktuales stebinius, kurie suprantami kaip vaizduotės vaizdiniai, kita vertus, vaizdinys gali rodytis tiesiogiai (pavyzdžiui, fotografijoje) ir tuomet mes kalbame apie vaizdo sąmonę. Pagrindinė vaizduotės ir neutralumo skyrimo *Loginiuose tyrinėjimuose* priežastis ta, kad vaizduotė šiuo laikotarpiu Husserlio suvokiama kaip intuicija, apimanti realių vaizdinių patirtį, tuo tarpu neutralumas, priešingai, neturi nieko bendra su realiais vaizdiniais.

2) *Idėjose apie grynąją fenomenologiją ir fenomenologinę filosofiją* ši pozicija visiškai pasikeičia. Šiame veikle Husserlis tapatina vaizduotę ir neutralumo modifikaciją: viena vertus, vaizduotė pati yra neutralumo modifikacija, kita vertus, vaizduotė taip pat kaip ir neutralumas gali būti „visa apimanti“ ta prasme, kad ji gali į savo veikimo lauką įtraukti visas patirtis. Vis dėlto čia dar išlieka Husserlio pastanga įrodyti, kad ne kiekviena neutrali patirtis yra vaizduotė, o neutralumas apibrėžiamas kaip „reproduktyvus aktualumas“. Vadinasi, vaizduotė, būdama be galo įvairiapusiška ir veikianti visus patirties tipus, į savo veikimo lauką įtraukia ir reproduktyvų aktualumą arba atmintį. Taigi kalbėdami apie neutralų patirties reproduktivumą, turime galvoje būtent vaizduotę. Husserlis nurodo, kad būtent nereproduktyvi arba tiesioginė, aktuali patirtis sąlygoja vaizduotės ir neutralumo skyrimą. Šioje vietoje vėl pasirodo vaizdo sąmonė, nes ji yra ne kas kita kaip neutraliai modifikuotas suvokimas. Apibendrinant galime teigti, kad šiuo laikotarpiu Husserlis formaliai tapatina vaizduotę su neutralumo modifikacija dėl reproduktyvaus moduso, tačiau, praktiškai, skirtumas tarp vaizduotės ir neutralumo slypi tame, kad vaizduotė tėra viena iš daugelio neutralumo formų. Vaizdo sąmonė taip pat suprantama kaip neutrali patirtis, kuri nėra tapatinama su „reproduktyvia“ vaizduote.

3) Galiausiai trumpame tekste „Fantazijos neutralumas“ (1920/24), kuris publikuojamas veikle *Fantazija, vaizdo sąmonė, prisiminimas* (1980) Husserlis vėl grįžta prie ankstesnių svarstymų. Husserlis pabrėžia, kad

vaizduotės ir neutralumo skyrimas pirmiausia kyla iš dviprasmiškai vartojamos vaizduotės sąvokos, nes vaizduotė suprantama kaip apimanti visą reproduktyvią patirtį (vadinasi, ir atmintis priklauso vaizduotės laukui), taip pat vaizduotė suprantama ir kaip patirties modifikacija, kuomet atmintis pašalinama iš vaizduotės lauko, bet įtraukiama vaizdo sąmonė. Taigi Husserlis galiausiai apsisprendžia ir vaizduotę sutapatina su neutralumu. Kalbėdamas apie vaizduotę ir neutralumą, Husserlis įveda „motyvacijos“ aspektą. Anot Christiano Flatzo, plačiąja prasme Husserlis vaizduotę tapatina su neutralumu (Flatzas 2009b: 482). Bet, anot Flatzo, neutralizacija gali turėti skirtingus motyvus, todėl visuomet, kalbant apie vaizduotę kaip neutralumą, tuos motyvus reikia nurodyti (Flatzas 2009b: 482). Vaizduotės neutralumas pirmiausia pasireiškia tuo, kad vaizduotė „susilaiko“ nuo tiesioginių interesų produkavimo. Anot Husserlio, radikalus skirtumas tarp vaizduotės ir neutralumo modifikacijos slypi tame, kad vaizduotė kaip įdabartinimas gali būti pakartojama (įmanoma įsivaizduoti įsivaizdavimą), tuo tarpu neutralizavimo aktas yra vienkartinis ir nepakartojamas (Husserlis 1973a: 227). Todėl vaizduotė turi daugiau motyvų: ji ne tik neutralizuoja sąmonės išgyvenimus, bet ir įgalina neutralizuotų išgyvenimų kaip grynų galimybių refleksiją, vadinasi, praktiškai grindžia visą transcendentalinę fenomenologiją. Galima teigti, kad tam tikra motyvacinė neutralumo konstitucija numato specifinę neutralumo formą, kuri ne visuomet sutampa su vartojama vaizduotės sąvoka, nes pastaroji yra kur kas platesnė. Taigi išlaikomas tik formalus skirtumas tarp vaizduotės ir neutralumo. Vaizduotė bendrąja prasme šiame tekste apibrėžiama kaip „reprodukcija“, o skirtumas tarp vaizduotės ir neutralumo slypi tame, kad neutralumas apima tokias patirtis, kurios nėra tapatinamos su fikcijomis. Vaizdo sąmonė čia iš pradžių apibrėžiama kaip „neutralizuota percepcija“, bet vėliau Husserlis iš naujo apmąsto šią sąvoką ir galiausiai vaizdo sąmonės apibrėžimas pakoreguojamas į „percepcinės vaizduotės“ sąvoką (Husserlis 1980: 585). Šis svyravimas tarp vaizdo sąmonės kaip „neutralizuotos percepcijos“ ir „percepcinės vaizduotės“ sąvokų

daugiausiai priklauso nuo vaizdo struktūros interpretacijos (apie tai plačiau kalbama 2.6. skyriuje).

Prie vaizdo sąmonės analizės netrukus prieisime, o kol kas galime apibendrinti, kad neutralumo modifikacija kaip neutralių stebinių išraiškos forma visų pirma radikaliai skiriasi nuo suvokimo, todėl ir sąmonės aktai, koreliuojantys su neutralių stebinių duoties sąmonėje būdais – vaizdo sąmone ir vaizduote – skiriasi nuo sąmonės aktų, koreliuojančių su egzistuojančio objekto teikimo sąmonei būdais – suvokimu, prisiminimu, laukimu etc. Mes jau minėjome, kad neutralizuotų stebinių duoties sąmonėje būdai, priklausomai nuo laiko sąmonės konstitucijos, yra neutralizuotas dabartinimas ir neutralizuotas įdabartinimas. Kokia reikšmė skiriama šiems laiko modusams?

Dabarties įdabartinimas (Gegenwarts-Vergegenwärtigung) numato įterpimą į dabarties lauką, nes tai, kas *įdabartinta*, dabartyje yra „įstebinta“. Husserlis nurodo dvi priežastis, sąlygojančias skirtumą tarp *dabartinimo* ir *įdabartinimo*:

1) *dabartinimas* susijęs su „saviduotimi“, o *įdabartinimas* apibūdina tai, kas „nestovi priešais akis“;

2) *įdabartinimą* Husserlis apibrėžia kaip reprodukciją, vadinasi, *įdabartinimas* visuomet suprantamas kaip pakartotinas objekto įstebinimas. Abiem atvejais *įdabartinime* objektai regisi duoti sąmonei kaip nesantys, bet kartu tampa galimas nedabartiškų objektų *įdabartinimas* kaip *įtraukimas į esatį*. Anot Husserlio, *įdabartinimą* reikėtų suprasti kaip suvokimo „modifikaciją“ arba reprodukciją: „įdabartinimas nurodo į suvokimą“ (Husserlis 1976a: 233).

Kyla klausimas, kaip reiktų suprasti *dabarties įdabartinimą* kaip reprodukciją? Kas reprodukuojama šiuo aktu? Gal to paties objekto buvęs suvokimas? Bet tuomet, anot Volonté, kalbame apie prisiminimą, o jeigu reprodukuojamas aktualiai galimas suvokimas, tuomet negali būti kalbos apie

tiesioginę akto reprodukciją⁷ (Volonté 1997: 143). Husserlis pastebi, kad prisiminimas taip pat yra suvokimo *įdabartinimas* (Husserlis 1980: 305-306). Todėl: „ne visoms reprodukcijoms taikytinas įdabartinimas <...> ar reprodukcija įdabartina ir patį suvokimą?“ (Husserlis 1980: 306). Husserlis teigia, kad: „kiekvienam suvokimui duotos atitinkamos reproduktyvios modifikacijos, kurių įdabartinimai atskleidžia jų objektą“ (Husserlis 1980: 306). *Įdabartinimo* kaip prisiminimo samprata netinka kitiems stebinių tipams, kurie neintenduoja tiesiogiai, aktualiai duoto objekto. Todėl Husserlis pats prieštarauja *įdabartinimo* kaip reprodukcijos suvokimui, nes yra teigęs, kad prisiminimas kaip ir suvokimas gali būti save teikianti sąmonė (Husserlis 1966b: 365-383). Tik vėliau Husserlis tvirtina, kad: „kiekvienas prisiminimas yra laikiško objekto suvokimas kaip pirminis suvokimas to paties jo esamajame laike“ (Husserlis 1980: 557). Bet, kaip matėme, šitai gali įvykti tik idealiu atveju, kai suvokimo „dabar“ visiškai tiksliai reprodukuojamas prisiminimo „dabar“. Taigi *įdabartinimas* plačiaja prasme yra suvokimo modifikacija, o *dabarties įdabartinimas* suprantamas kaip reproduktyvi suvokimo modifikacija.

Tirdamas neutralizuotų stebinių duoties sąmonėje būdus Husserlis naudoja tą patį vidinės laiko sąmonės konstitucijos principą kaip ir suvokimo lauko atveju. Kadangi neutralizuoti stebiniai yra priešinami egzistuojantį objektą sąmonei teikiantiems stebiniams, sudarantiems suvokimo lauką, atitinkamai priešingi yra ir abiejų stebinių grupių duoties sąmonėje būdai: *neutralizuotas dabartinimas* priešingas *dabartinimui* (suvokimui), *neutralizuotas įdabartinimas* priešingas *praeities įdabartinimui* (prisiminimui). Anot Husserlio, kiekvienas egzistuojantį objektą sąmonei teikiantis aktas gali būti pakeistas į neutralų (Husserlis 2006: 240), kitaip sakant, tai, kas buvo aktualiai *dabartinama* suvokime gali patirti neutralumo modifikaciją ir pasikeisti į *neutralizuotą dabartinimą*. Iš anksto reikia pažymėti, kad Husserlis

⁷ Šį keblumą pastebėjo Husserlis, pateikdamas formalizuotą išraišką: $Va = R(Wa)$, kuomet V – žymi įdabartinimą, R – reprodukciją, W – suvokimą, o a – bet koki kintamąjį (objektą, įvykį, reiškinį etc.). Įdabartinimas kokio nors objekto yra to objekto suvokimo reprodukcija.

neutralizuotą dabartinimą supranta kaip vaizdo sąmonę, o *neutralizuotą įdabartinimą* kaip vaizduotę (Husserlis 1980: 474-475).

Apie *neutralizuotą dabartinimą* Husserlis kalba analizuodamas vaizdo sąmonę, o konkrečiau – įsivaizduoto objekto struktūrą. Anot Husserlio, tokio vaizdo objekto reiškinys duotas kaip nesantis (Husserlis 1980: 66). Ši vaizdo objekto „neduotis“ suprantama kaip objekto „nebuvimas“ dabartišku, kitaip sakant, nepriklausymas suvokimo laukui. Vaizdo objektas todėl nėra suprantamas kaip egzistuojantį objektą sąmonei teikiančių stebinių objektas. Vaizdo objekto aktas yra neutralizuotas, vadinasi, šiame sąmonės akte objektas neturi patyriminio pagrindo kaip suvokimo atveju. Husserlis teigia, kad: „vaizdo objekto reiškinys nėra suvokimo reiškinys, nes jam trūksta tikrovės moduso“ (Husserlis 1976a: 247-248, 1980: 508). Pirmame *Idėjų* tome Husserlis pabrėžia, kad: „šis vaizdo objektas yra nei esantis, nei nesantis, nei kokiam kitame duoties modalume; <...> jis yra duotas sąmonei kaip esantis, bet esantis būties neutralumo modifikacijoje“ (Husserlis 1976a: 252). Taigi vaizdo objektas yra „dabar“, bet ne kaip „dabar esantis“. Viena vertus, jis yra dabartiškas objektas, kita vertus, dabartiškume duotas kaip nesantis. Kaip tik todėl vaizdo sąmonė apibrėžiama kaip *neutralizuotas dabartinimas*. Visuomet, kai kalbame apie vaizdiškai duotą objektą, šio objekto suvokimas keičiamas į *neutralizuotą dabartinimą*, atveriantį vaizdo-objekto sąmonės galimybę. Anot Volonté: „vaizdo sąmonė kaip dabartinimas turi perceptinį aspektą, o kaip neutralizavimas ji yra vaizduotė“ (Volonté 1997: 204). Taigi kai vaizdo sąmonė vaizduose įdabartina nedabartišką objektą, ji apibrėžiama kaip vaizduotė ir suprantama kaip *neutralizuotas įdabartinimas* (Husserlis 1980: 474-475).

Kaip matėme, Husserlis, remdamasis vidinės laiko sąmonės konstitucijos principu, vaizdo sąmonę supranta kaip *neutralizuotą dabartinimą*, o vaizduotę kaip *neutralizuotą įdabartinimą*. Kadangi Husserlio fenomenologijoje suvokimo laukui skiriama ypatinga reikšmė, nes būtent jame gali įvykti pavyzdinis evidencijos išsipildymas, taigi ir akivaizdžiausias betarpiškas objekto pažinimas, tai natūralu, kad visus sąmonės aktus Husserlis

lygina su suvokimo lauke vykstančiais aktais ir atitinkamai pagal artimumą suvokimo laukui arba pagal galimybę pasiekti evidenciją šie aktai yra išrikiuojami.

Vaizdo sąmonės, taip pat ir vaizduotės laikiška konstitucija pirmiausia lyginama su suvokimo aktų laikiška konstitucija. Husserlis teigia, kad: „suvokimą apibrėžiame kaip aktą, kuriame pats objektas reiškiasi dabartiškai. Vaizduotės objektas reiškiasi pats toks, koks yra, bet jis pasirodo ne kaip dabartiškas, jis yra *įdabartintas*, jis yra toks, tarsi būtų čia, bet duotas mums vaizdiškai“ (Husserlis 1980: 16). Vadinasi, jeigu suvokimas yra objekto *dabartinimas*, tai vaizduotė yra *įdabartinimas*. Ji teikia sąmonei objektą *tarsi* jis būtų *dabartiškas* ir jį *įdabartina* būtent per vaizdus. Tad vaizduotė pagal šį apibrėžimą yra „įvaizdinimo“ (Verbildlichung) aktas ir skiriasi nuo suvokimo būtent savo *įdabartinimo* modusu. Bet vaizduotės objekto kaip „įvaizdinimo“ vaizduose samprata, anot Volonté, neleidžia Husserliui atsiriboti nuo vaizdo sąmonės, nes vaizduotei nepriskiriamas joks tiesioginis įstebinimas. Vaizduotėje besireiškiantis objektas įvaizdina ne pats save, bet savo vaizdo objektą, todėl nebelieka erdvės „grynai“ fantazijai (Volonté 1997: 208). Šią problemą, kaip matysime vėliau, Husserlis stengiasi įveikti. Vaizdo sąmonė suprantama kaip neutralumo modifikacija, kuri vyksta vidujai suvokimo lauko, tuo tarpu vaizduotė pasižymi visiškai laisva variacija, nes ji, anot Husserlio, „turi savo nuosavą lauką, visiškai nepriklausomą nuo suvokimo“ (Husserlis 1980: 66). Žinoma, tai nereiškia, kad vaizduotė negali įsiterpti į suvokimo lauką, priešingai, viena iš pagrindinių jos raiškos formų ir yra spontaniškas suvokimo lauko kontinuumo suardymas, bet ji, skirtingai nei vaizdo sąmonė, nėra priklausoma nuo suvokimo lauko. Sekant Husserliu, reiktų tvirtinti, kad suvokimas ir vaizduotė formaliai yra visiškai skirtingi aktai ir negali vykti tuo pačiu metu tame pačiame lauke (t.y. vykstant suvokimo aktui, negali tuo pačiu metu vykti įsivaizdavimo aktas, ir atvirkščiai), bet praktiškai labai sunku fiksuoti suvokimo ir vaizduotės laukų laiką, nes, kaip matėme, idealusis suvokimo „dabar“ momentas yra tik siekiamybė arba, geriausiu atveju, tik

žybtelėjimas, kuris iškart pagaunamas ir nuplukdomas vaizduotiškos sąmonės srovės.

Saraiva teigia, kad suvokimo pasaulis turi absoliutų vieningumą, grindžiamą laiko forma: visi jo objektai turi konkrečią, pastovią vietą vidiniame sąmonės laike, kas negalioja vaizduotės pasauliui (Saraiva 1970: 223). Kadangi suvokimas konstituoja aktualiai *dabartišką* objektą, vadinasi, tai, kas tokiai konstitucijai yra priešinga, būtent vaizduotės objektas, reiškiasi kaip *nedabartiškas*. Saraiva pabrėžia, kad Husserlio objektyvuojančių sąmonės aktų eidetikoje vaizduotė apibrėžiama kaip nedabartiško objekto *įdabartinimas* (Saraiva 1970: 130-133). Dabartišką, bet realiai nesantį objektą dabartinti reiškia „nesantį įstebinti“. Šia prasme *įdabartinimas* suprantamas kaip „neutralizuotas“ ir todėl nėra jokia „vaizdo sąmonė“ (ką anksčiau teigė Husserlis), nes vaizdo sąmonė objektą reprezentuoja per vaizdą, vadinasi, objektą teikia kaip esantį, tuo tarpu vaizduotė savo objektą *įdabartina* kaip nesantį.

Priskirdamas vaizduotei *įdabartinimo* modusą, Husserlis „Žiemos semestro paskaitose apie vaizduotę“ (1904/05) ją susieja su prisiminimu, kuriam taip pat būdingas *įdabartinimo* modusas (Husserlis 1980: 191). Vėlesni tyrimai, publikuojami pirmoje *Idejų* knygoje aiškiai parodo, kad nors prisiminimas ir vaizduotė yra esmiškai skirtingi intencionalumo tipai kaip kad prisiminimas ir suvokimas arba vaizduotė ir suvokimas, vis dėlto vaizduotė yra „prisiminimo modifikacija“. Prisiminimas turi *įdabartinimo* modusą, tačiau jis suprantamas kaip realiai egzistavęs praeityje. Jis yra suvokimo lauke kaip neaktualiai esantis, „nugrimzdęs“, egzistuojantį objektą sąmonei teikiantis stebiny. Tuo tarpu vaizduotės objektas nepriklauso suvokimo pasauliui. Vaizduotės objekto duotis sąmonei yra *neutralizuota*. Vaizduotė kaip *neutralizuotas įdabartinimas*, anot Husserlio, nuo vaizdo sąmonės kaip *neutralizuoto dabartinimo* skiriasi tuo, kad vaizduotės objektas nėra vaizdiškai duoto objekto reprezentantas. Todėl vaizduotė ir apibrėžiama kaip *neutralizuotas įdabartinimas* (Husserlis 1976a: 250, 1959: 112-113, 1980: 322, Saraiva 1970: 204-216).

Neutralizuoti stebiniai, skirtingai nuo egzistuojantį objektą sąmonei teikiančių stebinių, savo objektą teikia „tarsi“ modusu. „Tarsi-duotis“ (quasi-Gebung) stokoja buvimo tikrovėje moduso, todėl objektai, sąmonei teikiami „tarsi-duoties“ modusu yra fiktyvūs, priešingi suvokimo laukui. „Tarsi-duoties“ modusu konstitutas objektas yra „tarsi konstitutas objektas“, t.y. toks, kurio pretenzija į egzistavimą neutralizuojama. Būtent neutralizuoti stebiniai „įstebina“ vaizdo sąmonės ir vaizduotės teikiamą objektą „tarsi-duoties“ modusu. Kaip matėme, vaizdo sąmonės ir vaizduotės objektai duoti nedabartiškai, skirtingai nuo stebinių, kurių duotis sąmonėje apibūdinama kaip „saviduotis“ (tokie stebiniai sudaro suvokimo lauką). Tuo tarpu neutralizuoti stebiniai suprantami kaip ne tiesioginiu būdu, o per neutralizaciją sąmonei objektą teikiantys aktai. Būtent tai ir lemia neutralizuotų stebinių fiktyvų pobūdį ir jų „tarsi-duoties“ statusą vidujai sąmonės.

2.5.1. Vaizduotės modusai: vaizduotė kaip „nesaties įdabartinimas“, „quasi-suvokimas“ („als-ob-suvokimas“), „neutralumo modifikacija“, „visa-apimanti-modifikacija“

Vaizduotės veikimo laukas yra be galo platus, galintis prasiskverbti ir į suvokimo lauką, jį iš esmės modifikuodamas. Dėl begalinės vaizduotės tėkmės (jos, skirtingai nei suvokimo, praktiškai neriboja jusliniai duomenys) jos duoties sąmonėje modusai aiškiausiai apibrėžiami, lyginant su suvokimo modusais. Vadinasi, tik per formalų skirtumo santykį su suvokimo modusais bent iš dalies gali būti išskiriami ir apibrėžiami vaizduotės modusai.

Laikiškas vaizduotės konstitucijos pagrindimas parodė, kad vienas pagrindinių vaizduotės modusų yra *nesaties įdabartinimas*. Toks vaizduotės apibrėžimas dominuoja Husserlio 1905-ųjų metų paskaitose apie vaizduotę, kur Husserlis atskiria vaizduotę nuo vaizdo sąmonės kaip *neutralizuoto dabartinimo* ir nuo suvokimo kaip *aktualaus dabartinimo*. Kita vertus, šiuose tekstuose vaizduotė kaip „įdabartinimo“ modusas atrodo esanti panaši į prisiminimą, kurio laikiška konstitucija duoda tą patį „įdabartinimo“ modusą. Šio laikotarpio paskaitose Husserlis vaizduotę ir prisiminimą laiko tarpusavyje susijusiais aktais (Husserlis 1980: 191). Nepaisant to, kad vaizduotė ir prisiminimas turi tą patį „įdabartinimo“ modusą, vis dėlto abu aktai skiriasi savo „neaktualumu“: prisiminimas yra „nedabartiškas“ kaip praeityje egzistavęs ir kaip toks jis priklauso suvokimo laukui, tuo tarpu vaizduotė prieštarauja suvokimo pasauliui, nes tai, kas įsivaizduota, priklauso visai kitam pasauliui, nieko bendra neturinčiam su „aktualaus dabartiškumo“ arba suvokimo pasauliu. Vaizduotės objekto buvimas yra neutralizuotas, o jo „nedabartiškumas“ reiškia taip pat ir jo nepažinumą (Nichtgewissheit). Pavyzdžiui, Husserlio mėgstamo mintinio eksperimento – įsivaizduoto kentauro atveju kentauras nėra „dabartiškai“ patiriamas, taip pat jis nepatiriamas kaip kūniškai esantis mano suvokimo lauke, nes tokiu atveju turėtume ne įsivaizdavimą, o prisiminimą apie egzistavusį kentaurą. Todėl vaizduotė yra *neutralizuotas įdabartinimas* (Husserlis 1976a: 250, 1959: 112-

113). Saraiva taip pat nurodo, kad vaizduotė yra „ne kas kita kaip neutralizuotas įdabartinimas“ (Saraiva 1970: 204). Kaip tik todėl vaizduotė, anot Husserlio, negali būti pakeista „neutralumo modifikacija“ (Husserlis 1976a: 250).

Vis dėlto *neutralumo modifikacija* dažnai tapatinama su vaizduote. Čia norima pabrėžti, kad nors vaizduotė ir yra „neutralumo modifikacija“, ji „neišnaudoja“ visų neutralizavimo galimybių (neutralumo modifikacija taip pat gali būti ir vaizdo sąmonė): „vaizduotė pati savo veikime yra neutralumo modifikacija ir turi būti atskirta nuo kitų neutralumo modifikacijos formų“ (pavyzdžiui, vaizdo sąmonės)“ (Husserlis 1976a: 250). Taigi nors vaizduotė ir gali būti apibrėžiama kaip *įdabartinimo neutralizavimas*, bet neutralumas nėra vaizduotės sinonimas. Vis dėlto pirmoje *Idėjų* knygoje vaizduotė praktiškai sutapatinama su „neutralumo modifikacija“, kita vertus, vaizduotė kaip „neutralumo modifikacija“ atskiriama nuo vaizdo sąmonės kaip neutraliai modifikuotos percepcijos. Todėl faktiškai vaizduotė išlieka viena iš neutralumo formų.

Kalbėdamas apie vaizduotės aktus, Husserlis juos apibūdina kaip „*tarsi-aktus*“ (*als-ob*) arba „*quasi-pozicionalius*“ (*tarsi-suvokimo*) *aktus* (Husserlis 1980: 591). Šis vaizduotės modusas vėl gi gaunamas lyginant ją su suvokimu ir apmąstant neutralumo modifikacijos modusą. Vaizduotėje kaip neutralumo modifikacijoje *įsivaizduojantis-Aš* esu „prarastas“, „nupuolęs“ į vaizduotės vaizdinių lauką, kita vertus, su refleksijos judesiu vaizduotės lauke gali būti įsteigtas *pozicionalus-Aš*, kuris „tarsi-mato“, „tarsi-suvokia“, „tarsi-patiria“ ir t.t. Kitaip sakant, pastaruoju atveju dėl refleksijos judesio priartėjus suvokimo laukui, vaizduotės veikimo laukas „zonduojamas“ iš suvokimo perspektyvos, todėl ir įsteigiama „tarsi“ struktūra, kuri numato nuolatinę vaizduotės ir suvokimo laukuose vykstančių reiškinių lyginamąją analizę, privilegijuotą statusą teikiant suvokimui, o vaizduotės reiškiniams, atitinkamai, priskiriant „tarsi“ modusą. Vaizduotės išgyvenimas „tarsi“ modusu duoda tam tikrą neutralumo formą. Husserlis teigia, kad: „<...> vaizduotėje save praradęs-Aš įsivaizduoja ‚tarsi‘ modusu, quasi-intenduoja <...>“ (Husserlis 1980: 573).

Taigi plačiąja prasme „tarsi“ moduso struktūra yra ne kas kita kaip neutralumo modifikacijos forma, priešinga aktualiai vykstančiai percepcijai. Šį skirtumą gerai iliustruoja Wiesingo televizoriaus ir teleskopo palyginimas (Wiesingas 2005: 99-106): matymas vaizdo per televizorių ir per teleskopą yra visiškai skirtingas. Teleskopas mums pateikia padidintą jusliškai pagaunamą objektą. Kryptis, kurioje duotas objektas ir atstumas iki objekto lieka duotybėmis, nors teleskopas būtent ir panaikina objektyviai duotą atstumą, priartindamas prie paties objekto. Tuo tarpu televizoriui atstumas neturi jokio reikšmės: jis ne tik kad nepanaikina intencionalaus atstumo tarp jo ir rodomo objekto, bet leidžia per vaizdus mums matyti taip, „tarsi mes ten būtume“. Žiūrėdami į televizorių, skirtingai nei į teleskopą, mes nematome „toli“, bet „tarsi ten“. Taip pat ir sena fotografija ar video įrašas rodo mums kažką praėjusio „tarsi“ mes dabar į tą „tada“ persikeltume. Anot Flatzo: „šis ‚tarsi-suvokimas‘ siejasi tik su vaizdo siužetu, nes naivus vaizdo stebėjimas yra būtent netiesioginė vaizdo-siužeto ‚tarsi-sąmonė‘“ (Flatzas 2009a: 247). Tuo tarpu pats vaizdo objektas negali būti suvokiamas kaip „tarsi-esantis“ „tarsi-modifikacijos“ modusu, nes tokiu atveju neturėtume jokių vaizdų (ibid.). „Tarsi“ modusas čia suprantamas kaip perspektyvos kitimas, kuriam vykstant prarandame patyriminį pagrindą ir atsiduriame vaizduotės pasaulyje.

Vėlyvasis Husserlis genetinės fenomenologijos kūrybos laikotarpiu, remdamasis sąmonės išgyvenimų koreliacijos principu, siekia visiems sąmonės išgyvenimams suteikti „vienumą“ laikiškos, begalinės konstitucijos pagrindu. Šiuo laikotarpiu pasirodo vaizduotės kaip „visa-apimančios modifikacijos“ (durch und durch Modifikation) samprata. Pastaroji vaizduotės samprata pasirodo kartu su sąmonės kaip „visa-apimančios“ (durch und durch) samprata, kuomet, anot Husserlio, „potyris kaip ir fantazma yra ‚sąmonė‘“ (Husserlis 2006: 135). Todėl sąmonė visuomet yra „kieno nors“ sąmonė. Suvokimo lauke nepertraukiamai konstituoja objektiška prasmė, nes kiekvieną akimirką sąmonėje vyksta objekto intendavimas. Lygiai taip pat kiekvieną suvokimo akto konstituciją laikiškoje sąmonėje lydi ir vaizduotė kaip visa-apimanti modifikacija. Vaizduotei suteikdamas visa-apimančios modifikacijos statusą,

Husserlis praktiškai pripažįsta jos unikalią reikšmę sąmonės gyvenimui: kiekvienas sąmonės išgyvenimas, vadinasi, ir pati sąmonė yra vaizduotiški. Vaizduotė kaip esminė sąmonės forma, apima visą suvokimo lauką, viena vertus, jį iš esmės modifikuodama, kita vertus, įgalindama suvokimo lauko veikimą. Reikia pastebėti, kad Husserlis nekalba apie visa-apimančią suvokimą, todėl galima teigti, kad vaizduotė esmiškai apima ir suvokimo lauką, jį modifikuodama ir jo pagrindu kurdama galimus begalinių tikrovių kaip prasminių sutelkčių vaizdinius. Priskirdamas vaizduotei „visa-apimančios“ modifikacijos statusą, Husserlis praktiškai fiksuoja vaizduotės beribiškumą, kitaip sakant, vaizduotė veikia kartu su gyvybiška sąmone, būdama, galima sakyti, esmine sąmonės forma: mes jau minėjome, kad vaizduotė nėra saistoma griežtos laikiškų modusų tvarkos, o visa, kas patenka į jos veikimo lauką, įgyja „tarsi dabartiškos esaties“ modusą, todėl atveriamą išgyvenimų kaip tikrovės galimybių erdvė, kuri, savo ruožtu įgalina eidetinę-vaizduotišką grynų galimybių kaip grynų esmių intuiciją. Kaip tik todėl Husserlis ir teigia, kad intencionali sąmonė iš esmės reikalą turi su dalykiniais turiniais – gynomis esmėmis, todėl visiškai nesvarbu, ar koks nors dalykas realybėje egzistuoja, ar ne. Svarbi yra to dalyko noema arba prasmė, kuri konstituoja sąmonėje ir kurios konstituciją įgalina būtent vaizduotė kaip „visa-apimanti“ sąmonės forma, ir, dar daugiau, pačios sąmonės veikimo sąlyga. Tokiu atveju gali susidaryti įspūdis, kad suvokimas Husserlio fenomenologijoje apskritai yra nureikšmintas ir praktiškai „antrarūšė“ sąmonės forma. Šito mes neteigiame, tvirtindami, kad formaliai suvokimas ir toliau lieka pagrindinis pažinimo kriterijus ir tikrovės esaties kaip prasmės vienovės konstitucijos vieta, nors pats dabartiškas esaties pagavos momentas kaip ryškiausias suvokimo branduolį sudarantis taškas, kaip matėme, yra tik žybtelėjimas, lydymas tuščių vaizdinių horizonto, vis dėlto šis prasminis žybtelėjimas iš esmės yra racionalumo pagrindas, ant kurio Husserlis ir kloja savo fenomenologijos kaip eidetinio mokslo pamatus. Vaizduotės kaip „visa-apimančios“ sąmonės modifikacijos samprata atskleidžia tokio sumanymo rizikingumą: suvokimas kaip racionalumo esmė gali tapti vaizduotišku, o tai reiškia, kad ir visa

transcendentalinė fenomenologija praktiškai *galima* kaip vaizduotškas mokslas. Nors Husserlis formaliai tokios galios vaizduotei ir nesuteikia, vis dėlto vaizduotės kaip „visa-apimančios“ modifikacijos samprata leidžia į Husserlio fenomenologijos projektą pažvelgti ir mūsų aptariamam rakursu, o tai iš esmės keičia ir mūsų gyvenamo pasaulio (Lebenswelt) supratimą. Jeigu vaizduotė generuoja prasmes, tai visas mums prieinamas prasmių pasaulis tokiu atveju yra vaizduotiškas, o tai reiškia efemeriškas, nepastovus? Kaip tuomet pagrįsti kultūrą kaip tradiciškai nusistovėjusių prasmių sutelktį ir moralę kaip prasminį veikimo kodą? Dabartinė Vakarų filosofija jau priėjo (gal net ir peržengė) šią kritinę ribą, kai bet koks pagrindimas yra tiek pat galimas, kiek ir negalimas, o tokia pozicija jau pati savaime artimesnė vaizduotiškam pasaulio supratimui, nureikšminant racionalumo tradiciją. Taigi Husserlis vaizduotės kaip „visa-apimančios“ sąmonės modifikacijos samprata implicitiškai suteikia pagrindą vaizduotės „visagalybei“ sąmonėje konstituojuant tikrovės supratimą.

2.6. Suvokimo vaizduotiškumas vs. percepcinė vaizduotė

Ligšiolinė analizė parodė, kad suvokimo santykį su vaizduote bene geriausiai išreiškia *panašumo* sąvoka. Tiek objekto teikimo sąmonei būdais, tiek stebinių statusu vidujai sąmonės, vaizduotė yra panaši į suvokimą. Esminė šių mentalinių gebėjimų sąsaja fiksuojama pirmiausia vaizdiškumo plotmėje, kur vaizduotė, vaizdo sąmonė ir suvokimas savaip įvaizdina intenduotą objektą, todėl Husserlis formaliai vaizduotę atskiria ir nuo suvokimo, ir nuo vaizdo sąmonės, nors praktiškai šie aktai yra tarpusavyje susiję.

Husserlio įsivaizdavimo analizė nukreipta į sąmonės aktus, kuriuose fiksuojamas reprezentatyvus vaizdavimo būdas. Įsivaizdavimu charakterizuojami du skirtingi vaizdiškumo tipai:

1) vaizdo sąmonė (*Bildbewusstsein*), kurioje kažkas, t. y. vaizdinys, tarnauja kaip reprezentacija kažko kito, kuris yra į jį panašus;

2) vaizduotės aktas, kuriame intencionalus objektas yra intenduotas tiesiogiai, bet kaip toks neegzistuoja.

Antras vaizdiškumo tipas dar kitaip apibrėžiamas kaip vaizduotė (vaizduotė gali būti suvokiama kaip „tiesioginis įsivaizdavimas“, „nepercepcinis įsivaizdavimas“). Vaizduotės sąvoka, kaip matėme, pirmą kartą įvedama veikale *Loginiai tyrinėjimai* ir toliau vartojama būtent šia prasme. Anot Husserlio, galimos dvi labai skirtingos situacijos, kuriose kalbama apie vaizdinį: pirmuoju atveju suvokiamas fizinis objektas (pavyzdžiui, paveikslas ar nuotrauka); antruoju atveju mentalinis turinys (vaizdinys) yra intencionalus objektas. Pirmasis vaizduotės tipas apima du intencionalius aktus: percepcinę objekto intenciją ir apercepcinį momentą, kuris suvoktą objektą teikia kaip vaizdinį. Kažką reprezentuoti vaizdiniu, reiškia, turėti intenduotą objektą. Pavyzdžiui, Husserlis analizuoja paveikslą kaip vaizdinį kažko kito, kas yra pavaizduota paveiksle. Transformacija suvokto objekto kito objekto vaizdinyje reikalauja antro intencionalaus akto, kurį Husserlis vadina „percepcija“. Vieno objekto prezentacija per vaizdinį yra tam tikra vaizduotės funkcija, panaši į konstituavimą. Vieno objekto suvokimas (arba ir objektų, t. y. paveikslo ir

pavaizduoto objekto) yra būtina sąlyga kito vaizdinio buvimui: paveikslas pirma turi reikštis kaip suvokimo objektas iki tol, kol jis vėliau bus suvokiamas kaip vaizdinys. Ši analizė parodo, kad objektas, kuris nėra tematizuotas sąmonėje kaip vidinis perceptinis vaizdinys, konstituojasi kaip vaizdinys tik intencionaliniame vaizduotės akte. Tokioje intencijoje vienas objektas funkcionuoja kaip vaizdinys kažko kito, į ką jis panašus. Tiesioginė prezentacija jau yra suponuota vaizduotėje. Husserlis nurodo, kad mentalinis vaizdinys (suvokimo ir vaizduotės) neturi vidinės reprezentatyvios savybės. Todėl mes negalime remtis vaizduote (arba mūsų mentalinių turinių vaizdiniu, arba suvokimo objektu, tarnaujančiu kaip vaizdinys) kaip grindžiančia suvokimą. Husserlis laikosi pozicijos, kad įsivaizdavimas yra logiškai priklausomas nuo suvokimo (mes matėme, kad vaizduotė turinius savo manifestacijoms skolinasi iš suvokimo lauko).

Logiškai būtina suvokti objektą, jeigu objektas yra duotas kaip vaizdinys kažko kito. Suvokimas yra funduojantis aktas, per kurį fizinis objektas reiškiasi kaip vaizdinys. Vaizdo sąmonė yra toks sąmonės aktas, kuris, viena vertus, priklausomas nuo suvokimo, kita vertus, išlaiko savo nuo suvokiančios sąmonės nepriklausomą – vaizduotišką - dalį. Taigi vaizduotė šia prasme priklauso nuo suvokimo specifikos: vaizdinio suvokimas yra priklausomas nuo objekto suvokimo.

Kaip anksčiau paaikšėjo, santykis tarp vaizdinio ir jo objekto negali būti suprantamas kaip panašumo santykis, kuris įmanomas tarp bet kokių dviejų objektų. Panašumo santykis šiuo atveju reikalingas palengvinant suvokimą tarp intenduojamų objektų. Husserlis atmeta pažiūrą, kad vaizduotės objektas (pavyzdžiui, įsivaizduotas kentauras) iš tikrųjų egzistuoja sąmonėje. Nepaisant to, vaizduotė apima tokią pačią bazinę intencionalinę struktūrą kaip ir perceptinė sąmonė. Vaizduotės objektas nėra vienas iš komponentų, duotų išgyvenimų tėkmėje, bet jis dėl to nėra mažiau intencionalus objektas, negu intencionalinis suvokimo objektas. Vaizduotės intencija kaip ir suvokimo intencija nėra sudedamoji dalis ar dalinė funkcija, nes įsivaizduotas objektas duodamas tiesiogiai. Skirtumas tarp vaizduotės ir suvokimo matomas jų

objektuose ir jų intencionalių aktų atitikime. Pavyzdžiui, kentauras nėra intenduotas kaip kažkas egzistuojantis. Jeigu vaizduotės objektas būtų traktuojamas kaip realus, jis turėtų būti suprantamas arba kaip realus daiktas pasaulyje, arba kaip realus mentalinių patirčių komponentas išgyvenimų tėkmėje. Kentauras nėra nei realus daiktas, nei mūsų individualių patirčių dalis. Husserlis turi galvoje, kad vaizduotės objektas yra intenduotas tuo būdu, kad jis yra visiškai nepriklausomas nuo tikėjimo jo egzistavimu realybėje. Vaizduotės objektas skiriasi nuo suvokimo objekto savo modifikuotu pobūdžiu. Husserlis remiasi pavyzdžiais, kuriuose nementalinės reprezentacijos (pavyzdžiui, paveikslas, skulptūra, nuotrauka) yra analogiškos mentaliniams vaizdiniais. Nementalinė reprezentacija yra vaizdinys tik tuo atveju, kuomet jos funkcijos apibrėžiamos kaip tarpininko intenduojant kažką kitą, kas yra aiškinama aiškiu panašumu. Vaizduotės aktas, kuriame mentalinis turinys (vaizdinys) yra tarpininkas objekto intencijoje, struktūriškai panašus į vaizdo sąmonės aktą, kuriame suvoktas fizinis objektas yra vaizdinys kito suvokto objekto, į kurį jis panašus. Tačiau čia jau fiksuojami skirtumai tarp abiejų vaizdiškumo atvejų. Objekto suvokimas yra būtina sąlyga objekto vaizdiniui. Mentalinių vaizdinių atveju intenduojantis vaizduotės aktas tiesiogiai konstituoja įsivaizduotą objektą, kuris tuo pačiu metu negali būti mąstomas. Husserlis šiuo požiūriu, anot Marko P. Drosto yra „imaginacinis dualistas“ (Drost 1990: 112), teigdamas, kad mentalinis vaizdinys ir įsivaizduotas objektas yra skirtingi, bet, priešingai epistemologiniam dualizmui, Husserlio dualizmas reikalauja, kad objekto įsivaizdavime vaizdiniai būtų objektai, tarpininkaujant vaizdo sąmonei.

Suvokimo pirmumas prieš įsivaizdavimą nesąlygoja to, kad suvokimas yra psichologiškai pirmesnis (svarbesnis) aktualių mentalinių vaizdinių įsivaizdavimo atveju. Todėl, net jeigu vaizduotė grindžiama suvokimu ir iš dalies yra „percepcinė“, ji nėra priklausoma nuo suvokimo įprasta prasme. Galima sakyti, kad privilegijuotas santykis tarp percepcinės intuicijos ir jos objekto yra tariamas, sekant Husserlio vaizdo sąmonės analize. Husserlio požiūriu, neįmanoma suvokti vaizdinio, nesuvokiant objekto. Visais

įsivaizdavimo atvejais negali būti sąmoningo vaizdinio, nesant įsisąmoninto objekto. Vaizdinio suvokimas apskritai yra tam tikras objekto suvokimo duoties būdas, o mentalinio vaizdinio suvokimas yra priklausomas nuo įsivaizduoto objekto intendavimo.

Percepcinės sąmonės intencionalumas, anot Husserlio, yra modelis kitų nepercepcinių intencionalių mentalinių aktų, tokių, kaip vaizduotė. Percepcinės sąmonės intencionalumas veikale *Loginiai tyrinėjimai* duotas kaip vaizduotės aktų supratimo modelis.

Husserlis, kaip matėme, išskiria dvi skirtingas situacijas, kuriose kalbama apie vaizdinį:

- 1) tai yra vaizdo sąmonės aktas, kuriame suvokiamas objektas yra vaizdinys kito suvokto objekto;
- 2) pats vaizduotės aktas, kuriame tarpininkauja mentalinis turinys kaip intenduojamas objektas.

Husserlis tvirtina, kad: „tyrimas kažko kaip vaizdinio suponuoja objektą, kuris yra intencionaliai duotas sąmonei“ (Husserlis 2006: 105). Tokiu atveju, išskiriant du vaizdiškumo tipus, vienas yra logiškai priklausomas nuo percepcinės intencijos, o kitas yra paaiškinamas percepcinės intencijos išraiškomis, tiksliau, vaizdo sąmonės reprezentacijos išraiškomis. Nementaliniai vaizdiniai negali būti paradigma, suprantant vaizdinį kaip mentalinį įvykį, todėl vaizduotės vaizdinys negali būti percepcinių aktų pagrindu. Kadangi Husserlis neteigia, jog mentaliniai vaizdiniai yra sąmonės objektų reprezentantai, vadinasi, suponuojamas savotiškas vaizduotės vaizdinių arbitralumas.

Skirtumas tarp įsivaizdavimo ir suvokimo nepaaiškina nei suvokiamų ir įsivaizduojamų objektų egzistavimo, nei skirtumo tarp jų mentalinių turinių, bet yra suprantamas kaip jų intencionalių aktų skirtumas. Akivaizdu, kad Husserlis nemano, jog suvokimas neatsiejamas nuo pojūčių turėjimo, arba kad įsivaizdavimas neatsiejamas nuo jutiminių turinių kaip išblukusių kopijų arba atvaizdų turėjimo sąmonėje. Perskyra tarp vaizduotės ir suvokimo negali būti suprantama mentalinių turinių prasme. Koks bebūtų turinio pobūdis,

suvokimas ir vaizduotė yra du skirtingi aktai, todėl jie yra du skirtingi sąmonės funkcionavimo būdai, turintys dvi skirtingas rūšis intencionalių aktų struktūrų, priklausomai nuo to, kuri konkrečiu atveju yra aktualizuojama. Vis dėlto nepaisant intencionalių aktų skirtumo, Husserlis iš dalies pagrindžia tezę, kad įsivaizdavimas yra priklausomas nuo suvokimo, ypač apmąstant juslinių turinių ir fantazmų santykį. Vis dėlto, praktiškai, visa-apimančioje sąmonės tėkmėje suvokimas ir vaizduotė neduoti gryniais pavidalais, todėl ne tik suvokimas yra vaizduotiškas, bet ir pati vaizduotė yra percepcinė. Turimas galvoje ne tik tas aspektas, kad percepcinės vaizduotės sąvoka Husserlio vartojama sinonimiškai su vaizdo sąmonės sąvoka, nors vėliau Husserlis ir atskyrė vaizduotę nuo vaizdo sąmonės, pastarąją palikdamas suvokimo lauko dalimi, tuo atpalaiduodamas vaizduotę ir suteikdamas jai kur kas didesnę, nei vien tik „vaizdavimo“ ar „atvaizdavimo“ galią. Percepcinės vaizduotės veikimo laukas aiškiai fiksuojamas ir įsivaizduojančiam Ego reflektuojant arba ką nors suvokiant vaizduotės lauke: ar toks suvokimas bus vaizduotiškas ar įsivaizduotas suvokimas? Jeigu įsivaizduojantis Ego yra visiškai pasinėręs į vaizduotės kuriamą pasaulį, tai dar nereiškia, kad tokiu atveju reikalą turime tik su chimeromis ir kentaurais, priešingai, vaizduotėje gali būti modeliuojamos ir, tarkim, šiuolaikinės fizikos tiriamos fraktalų struktūros ir gaunamos logiškos išvados. Ar tokiu atveju svarbus tų išvadų statusas, t.y., ar jos yra tik iš dalies vaizduotiškos, ar visiškai įsivaizduotos? Priešingai, visai nesvarbu, kaip gautas koks nors teiginys, nes jis apdorojamas įsijungus jau visai kitiems verifikavimo ir falsifikavimo mechanizmams. Todėl praktiškai visa-apimančioje sąmonėje suvokimas visuomet yra vaizduotiškas, o vaizduotė „percepciška“. Tai iliustruoja Marco Richiro teatro pavyzdys: teatras paremtas percepcinės fikcijos principu, nes aš suvokiui, kad prieš mane stovi Hamletas, taip pat ir tai, kad Hamletą įkūnija konkretus aktorius (Richiras 2008: 249). Vadinasi, aktoriaus suvokimą lydi jo kaip Hamleto (fiktyvus) suvokimas. Kaip matome, percepcinė fikcija duota „tarsi“ modusu dinaminiam suvokimo ir vaizduotės santykiuje.

2.6.1. Vaizdo sąmonės samprata

Husserlis vaizdo sąmonės analizę pradeda vaizdo ir jo objekto santykio problemos aiškinimu. „Vaizdas“ suprantamas kaip tai, kas nurodo į kitą, panašų, kitaip sakant, vaizdas yra savotiškas realaus objekto atspindys. Santykis tarp vaizdo ir jo objekto grindžiamas panašumu. Vaizdas vaizduoja objektą, jis yra jo „paveikslas“ sąmonėje. Anot Husserlio, vaizdiškumas apskritai nėra pačių dalykų vidinė charakteristika, o vaizdiškas santykis tarp dviejų dalykų, pagal kurį vienas yra kito vaizdas – tai pačios sąmonės priskirtas atributas, nes pati sąmonė fiksuoja galimą panašumą ir konstituoja jį kaip vaizdiškumą (Husserlis 1984a: 436). Bet vien tik panašumas nepadarо vieno dalyko kito vaizdu, nes tam reikalingas konkretus vaizdinys, kuris intenduoja panašumą kaip „vaizdišką“. Volontė pažymi, kad šioje vietoje ir slypi vaizdo teorijos klaida, nes ji nepripažįsta, kad visa vaizdo sąmonė pirmiausia yra pačių daiktų sąmonė (Volontė 1997: 171). Bendrąja prasme, kaip pažymi Volontė, vaizdo sąmonės teorija suprantama kaip ir „per ‚išorinės‘ realybės reprodukciją sąmonėje“ vystoma pažinimo teorija (Volontė 1997: 168). Husserlis, pristatydamas kritikuojamas reprezentacijos vaizdais teorijas, nurodo pačią jų esmę: „išorėje“ yra <...> pats daiktas, sąmonėje kaip jo atstovas (Stellvertreter) yra vaizdas“ (Husserlis 1984a: 436). Filosofijos istorijoje klasikinis šios problemos sprendimas yra aiškinimas, kad „išorinis“ pasaulis yra priešingas sąmonei, kurioje duotas tik to „išorinio“ pasaulio vaizdas. Jeigu tokia nuostata priimama, tai vaizdo teorija neatlaiko prieštaravimų: jeigu sąmonėje duoti objektai aiškinami kaip „vaizdiški atstovai“, tai visa teorija patenka į vidinį prieštaravimą, kurį ir pastebi Husserlis: „jeigu suvokimas kaip vaizdas sąmonėje yra pirmiau, nei sąmonei intencionaliai duotas objektas, tai šitokia dalykų padėtis veda į begalinį regresą – tą patį objektą reikia vis iš naujo per vaizdą konstituoti“ (Husserlis 1984a: 437). Vadinasi, išeitų, kad vaizdo suvokimas yra vaizdas, o šito vaizdo suvokimas vėl yra vaizdas ir t.t. Todėl jeigu vaizdo sąmonė yra būtent sąmonė, o ne joks realus daiktų predikatas, tai tokiu atveju sąmonė negali būti

suvokiama kaip vaizdas. Tai vestų į ydingą ratą: jeigu vaizdas pirmiausia sąmonės pagrindu konstituoja, tai sąmonė negali atsirasti vaizdo dėka. Vaizdo teorija tik tuomet yra neprieštaringa, kai atmetama ankstesnė vaizdo sąmonės samprata.

Išplėtojus intencionalumo teoriją, panašu, kad pamažu įveikiama ir vaizdo teorija. Intencionalumo teorija įgalina pripažinti, kad vaizdas nėra joks įtarpintas patyrimo (suvokimo) momentas (Husserlis 1976a: 208), kadangi patyrimas visų pirma grindžia patį vaizdiškumą (Husserlis 1984a: 438). Vadinasi, kai mes kažką „įvaizdiname, tai intenduojame objekto vaizdą, o kai mes kažką įvaizdiname prisiminime, tai intenduojame ne vaizdą, o patį objektą“ (Husserlis 1966a: 31-32). Intencionalumas gali įgauti skirtingas formas. Jeigu vaizdo sąmonė yra intencionalinis aktas, o ne joks tarpininkaujantis patyrimo momentas, tai ji yra taip pat ir aktas, kuris savo objektą duoda įprastu būdu ir kurio intencionalumas skiriasi nuo kitų sąmonės aktų (pavyzdžiui, prisiminimo). Vaizdo sąmonė šiame kontekste visų pirma suprantama kaip tam tikras neutralizuotas stebinys, kaip neutralizuotas dabartinimas. Vaizdo sąmonė, kaip matėme, yra priešinga suvokimui dėl neutralaus laikinės konstitucijos moduso. Bendraja prasme vaizdo sąmonė Husserlio suprantama kaip vaizdais duotų objektų reprezentantų veikimo laukas.

2.6.2. Vaizdo sąmonės struktūra

Vaizdo sąmonė, kaip matėme, apima du momentus – suvokimo ir vaizduotišką. Husserlis vaizdo sąmonę supranta kaip savotišką sąmonės „terpę“, kurioje objektas yra duotas ne tiesiogiai, bet „vaizduojamas per vaizdiškus reprezentantus“. Pavyzdžiui, kai žvelgiame į fotografiją, tai joje pavaizduoti žmonės mums nėra duoti aktualiai, „kūniškai“, bet būtent tarpiškai, per vaizdą. Objektas suvokiamas ne „tiesiogiai“, bet kaip reprezentantas kito kartu intenduoto objekto (Husserlis 1976a: 90). Rezentuojantis objektas šiuo atveju gali būti ir realus, ir fikcija. Pavyzdžiui, aš negaliu suvokti Kleopatros kaip jos pačios, nes ji nėra „duota“ dabartiškai, bet aš ją galiu įdabartinti per fizinius reprezentantus, pavyzdžiui, per statulą. Tokiu atveju statula man yra Kleopatros vaizdas. Anot Husserlio: „vaizdas yra savyje konstituotas objektas“ (Husserlis 1980: 161), o koks nors reiškinys yra objekto konstitucijos priemonė. Jeigu vaizdas yra konstituotas objektas, tai jis yra analogiškas kitam objektui, kuris būtent per vaizdą yra konstituotas. Kleopatros statula yra konstituotas objektas, o per ją Kleopatra kaip sąmonės objektas konstituojamas. Taigi vaizdo sąmonei charakteringa tai, kad joje kartu konstituojausi du objektai, atitinkamai, du suvokimai egzistuoja kartu ir vienas kitą remia. Kaip galimas šis dvigubas objektiškumas vaizdo sąmonėje?

Husserlis tai aiškina trijų struktūrinių elementų tarpusavio veikimu vaizdo sąmonėje. Vaizdo sąmonė ką nors vaizduoja vaizdu. Tai, kas vaizduojama, yra „atspindėtas“ dalykas, t.y. tai, kieno vaizdas yra šis atvaizdas sąmonėje. Jeigu vaizdas vaizduoja žmogų, tai atvaizduotas dalykas yra intenduotas žmogus. Husserlis tai vadina vaizdo siužetu (Bildsujet). Pats vaizdas duotas „dvigubai“: vaizdas yra „fizinis“ (materialus), t.y. objektas, kuris duotas vaizdo suvokime, prisiminime arba vaizduotės vaizdinyje – nutapyta drobė, marmuro luitas etc. Kaip toks šis fizinis daiktas dar nėra intenduoto objekto atvaizdas. Tad šalia fizinio vaizdo, yra vaizdo objektas, kuris suprantamas kaip tiesioginis vaizdo siužeto reprezentantas. Vaizdo objektas yra konstituotas objektas, suvokiamas kaip kito vaizdas.

Taigi, anot Husserlio, vaizdo sąmonėje turime tris struktūrinius elementus:

- 1) fizinį vaizdą arba vaizdo-daiktą (Bildding) (daiktas iš drobės, marmuro etc.);
- 2) reprezentuojantį objektą arba vaizdo-objektą (Bildobjekt);
- 3) reprezentuotą objektą arba vaizdo-siužetą (Bildsujet) (Husserlis 1980: 19).

Žinoma, fenomenologiškai žvelgiant, vaizdo sąmonėje „nėra“ jokio fizinio daikto „kaip tokio“, o ir pats vaizdo-siužetas negali būti suprantamas kaip „realus objektas“, bet tik kaip vaizdo objekto prasmės momentas, kaip intencionalus objektas. Fenomenologinėje nuostatoje mes neturime jokio „realaus“ objekto, nes yra tik sąmonė su jos išgyvenimais. Taigi šiuo atveju sąmonėje yra toks išgyvenimas, kuriame du objektai intenduojami kartu, kuomet vienas suvokiamas kaip dabartiškas, o kitas – kaip įdabartintas per pirmąjį objektą. Šį išgyvenimą Husserlis iš pradžių grindžia konflikto (Widerstreit) sąmone (Husserlis 1980: 152).

Konflikto sąmonė reiškia, kad ta pati hyletinė pirminių išpūdžių konsteliacija gali sąlygoti skirtingus suvokimus (pavyzdžiui, galiu matyti medį arba – dėl jo kamieno ir šakų sampynos – žmogų; arba kaip kad garsiajame Husserlio panoptikumo pavyzdyje, galiu matyti vaškinę lėlę arba žmogų). Vaizdo sąmonėje atsiranda konfliktas tarp priešingų suvokimų (Husserlis 1980: 40). Jau anksčiau Husserlis nurodo, kad motyvacijų konfliktas yra modalizavimo pagrindas, kuris galimas visuose sąmonės aktuose (Husserlis 1966b: 25). Modalizavimas yra ne kas kita kaip modifikacija. Konfliktas tuomet yra toks motyvacijų „ginčas“, kuris vidujai kokio nors išgyvenimo duoties būdo atveria modalizavimo galimybę. Todėl ir vaizdo sąmonėje konfliktuoja du suvokimai, o ne, pavyzdžiui, prisiminimo suvokimas su vaizduotės vaizdinio suvokimu. Taigi ne pats konfliktas turi lemiamos reikšmės vaizdo sąmonei, bet pačioje vaizdo sąmonėje slypi konflikto galimybė. Tad galime teigti, kad tarp fizinio vaizdo ir vaizdo objekto nėra jokio duoties būdo keitimosi, todėl, žvelgiant iš šios perspektyvos, vaizdo sąmonė suprantama kaip tam tikras suvokimo atvejis.

Vaizdo-objektas kaip ir vaizdo-daiktas suvokiamas tos pačios hyletinės konsteliacijos pagrindu: jie abu yra dabartiški. Taigi vaizdo-objektas pasižymi tuo, kad nurodo į kažką kita. Savaiame suprantama, kad be vaizdo-objekto nebūtų ir vaizdo sąmonės (Husserlis 1980: 141). Vaizdo sąmonė atsiranda tuomet, kai suvokimo objektas, tarpininkaujant konfliktui, nurodo į kažką kita. Bet, kaip pažymi Husserlis, ne kiekvienas nurodymo į kitą objektą santykis būdingas vaizdo sąmonei. Jeigu tarp vaizdo-objekto ir vaizdo-siužeto nėra jokio panašumo, tai pats aktas nėra joks vaizdo vaizdinys, bet ženklo vaizdinys (Husserlis 1976a: 90, 1984b: 586-588).

Husserlis kelia klausimą: ką reiškia „vaizde turėti įdabartintą dalyką?“ (Husserlis 1980: 141). Ir iškart atsako: „panašumo sąmonėje gyventi“ (ibid.). Objekto vaizdinys yra „į jį panašaus išpildymas panašiu“ (Husserlis 1984b: 588). Ką reiškia šis panašumas? Panašumas, anot Husserlio apima du momentus:

- 1) vidujai vaizdo įdabartintas buvimas, atsižvelgiant į analogiškus momentus;
- 2) nuoroda anapus vaizdo per neanaloginius momentus (Husserlis 1980: 141).

Panašumas kaip nurodymas vaizde už jo paties įgalina panašumo santykį tarp vaizdo-objekto ir vaizdo-siužeto, kitaip sakant, vaizdo-objektas įstebina į jį panašų. Jeigu vaizdo-objektas būtų visiškai panašus į vaizdo-siužetą, tai turėtume normalų, „nekonfliktišką“ suvokimą, o vaizdo-siužetą tokiu atveju suvoktume tiesiogiai, užuot įdabartinę per vaizdą. Bet tokiu atveju čia būtų ne vaizdo sąmonės laukas, o suvokimo laukas. Kaip tik todėl svarbu, kad šalia analogiškų momentų egzistuoja ir neanalogiški, nes pats panašumas kyla iš tapatumo ir skirties. Panašumas įgalina vaizdo-objekto konstituciją, bet, kaip matėme, ne kiekvienas panašumas „sužadina“ vaizdo sąmonę. Pats vienas panašumas nesukuria jokio vaizdiškumo. Vaizdiškumas kaip toks arba vaizdo-objektas, anot Husserlio, duotas suvokime (Husserlis 1980: 47). Vaizdo objekto reiškinyje skiriasi nuo normalaus suvokimo reiškinių esminiu aspektu, dėl kurio mes negalime jo apibrėžti kaip suvokimo reiškinių: jis savyje neša tam tikrą netikrumą – konfliktą su aktualia dabartimi (Husserlis 1980: 47). Vaizdo sąmonė todėl apibūdinama kaip „reikimasis ne-dabar-dabartyje“

(ibid., 47). Vaizdo sąmonei būdinga tai, kad objektas kartu reiškiasi ir suvokimo lauke, ir taip pat išeina iš suvokimo lauko rėmų: suvokimo laukas atitinkamai susikerta su įdabartinimo lauku. Čia regimas konfliktas su aktualia dabartimi, pavyzdžiui, kai aš, žvelgdama į debesis, suvokiu drakoną, tai patiriu konfliktą tarp drakono reiškinių ir jo aplinkos (duoties sąlygų). Šis konfliktas išsprendžiamas per netikrumo modifikaciją: sąmonė suvokia drakoną kaip nedabartišką, ji turi „netikrumo“ charakterį, kuris vyksta kartu su kitu suvokimo lauku. Čia drakonas nepretenduoja būti dabartiškas, nes jis duotas „vaizde“, vadinasi, per tai, kas priklauso aktualiam suvokimo laukui. Šis nevieningumas (Unstimmigkeit) vidujai suvokimo lauko galiausiai sukuria vaizdiškumą kaip vienintelę sprendimo priemonę. Vaizdo sąmonėje duotas vaizdas konfliktuoja su dabartimi.

Iš ligšiolinės vaizdo sąmonės analizės peršasi išvada, kad vaizdo objekto reiškinys yra perceptinis, bet, kita vertus, jis nėra joks suvokimo reiškinys tiesiogine prasme, nes, kaip matėme, jis „konfliktuoja“ su suvokimo reiškiniais. Vaizdo objekto reiškinys mums duotas kaip nesantis (Husserlis 1980: 66). Tiksliau, kai Husserlis teigia, kad stokojama „buvimo sąmonės“, tai turima galvoje, kad čia trūksta buvimo duoties. Tai reiškia, kad vaizdo sąmonė yra neutralus stebinys, o vaizdo objekto reiškinys nėra joks suvokimo reiškinys, nes jame trūksta tikrovės charakterio (Husserlis 1976a: 247-248, 1980: 508). Taigi vaizdo objekto reiškinys yra neutralizuotas. Todėl, kaip minėjome, vaizdo objektas yra dabartiškas objektas, bet dabartyje duotas kaip nesantis. Vaizdo sąmonė, atitinkamai, yra neutralizuotas dabartinimas. Vadinasi, vaizdo sąmonė kaip vaizdo-daikto sąmonė yra grynas suvokimas, o kaip vaizdo-objekto sąmonė – vaizduotė. Jeigu daiktas duotas kaip vaizdas, tai suvokimas keičiasi į neutralizuotą dabartinimą, kuris atveria vaizdo-objekto sąmonę. Kaip jau minėjome, vaizdo sąmonė kaip dabartinimas turi perceptinį charakterį, o kaip neutralizavimas ji yra vaizduotė (tuomet vaizdo sąmonė vaizduose įdabartina nedabartišką objektą). Kaip vaizdo-siužetas sąmonė yra neutralizuotas įdabartinimas (Husserlis 1980: 474-475). Todėl tiesioginis suvokimo ir vaizduotės santykis fiksuojamas būtent vaizdo sąmonėje, kuri yra

ir percepcinė, ir vaizduotiška. Toliau aptarsime vaizdo sąmonės reikšmę suvokimo ir vaizduotės santykiui.

2.6.3. Vaizdo sąmonės reikšmė suvokimo ir vaizduotės santykiui

Vaizdo sąmonės sąvoka pati savaime nurodo į du struktūrinius momentus, būtent:

- 1) vaizdas yra duotas sąmonei, vadinasi, jis yra „sąmoningas“: numatomas suvokimo lauko veikimas;
- 2) vaizdas kaip toks, koncentruojantis ties jo objektiška puse, numato ir vaizduotišką momentą arba tai, kas vaizduojama sąmonei.

Christianas Lotzas taip pat teigia, kad: „vaizdo sąmonės analizė apima suvokimo ir vaizduotės teorijas“ (Lotzas 2007: 173). Vaizdas sąmonėje konstituoja kaip konfliktas tarp percepcinio vaizdo-daikto ir vaizduotės vaizdo-objekto. Kaip matėme, suvokimo ir vaizduotės vaizdiniai bei jų objektai tam tikrais atvejais gali būti labai panašūs ar net tapatūs (pavyzdžiui, įsivaizduotos katės ir aktualiai matomos katės vaizdiniai sąmonėje skiriasi tik laikiškos konstitucijos modusu, nes pats abiejų vaizdinių objektas – katė – gali būti tas pats, tik įsivaizduojant ji pasirodo kaip „tarsi“ tikra katė). Broughas dėl to iškelia idėją, kad Husserlio vaizdo sąmonės analizė juda nuo autentiško vaizdo suvokimo lauke teorijos prie vaizduotės teorijos (Broughas 1992: 9). Vėliau Husserlis apskritai atsisakė vaizdo sąmonės teorijos dėl gana siauro jos taikymo arba veikimo lauko (Husserlis vaizdo sąmonės veikimo principu tiria tik keletą objektų: fotografiją, statulą, nutapytą drobę, pjesę etc., nors tai, mūsų manymu, neišsemia vaizdo sąmonės funkcionavimo galimybių), pereidamas į tiesioginę vaizduotės lauko analizę. Tačiau būtent vaizdo sąmonėje fiksuojamas tiesioginis suvokimo ir vaizduotės susidūrimas bei problemiškas abiejų sąmonės formų santykis. Pats vaizdo sąmonės veikimo principas (mūsų akcentuota plačiąja prasme) apskritai yra esminė sąmonės funkcionavimo sąlyga: kasdienės mūsų patirtys savotiškai konstituoja vaizdais mūsų vidiniame „įvaizdinančiame“ sąmonės ekrane (tokiu būdu dar kartą atiduodama duoklė bene svarbiausiam Vakarų filosofijoje – vizualumo aspektui). Bet dabar grįžkime prie paminėto suvokimo ir vaizduotės konflikto vidujai vaizdo sąmonės.

Husserlis nurodo, kad vaizdai konstituoja kaip percepcinės sąmonės neigimas ir kaip konfliktas tarp suvokimo ir vaizduotės (Husserlis 1980: 23, 46). Taigi Husserlio vaizdo sąmonės samprata grindžiama suvokimo ir vaizduotės elementų mišiniu. Pirmiausia vaizdas negali būti atsietas nuo jusliškai pagaunamo pasaulio, todėl šiuo aspektu jis visuomet yra suvokimo lauko dalis. Vaizdo sąmonės specifiškumas, anot Husserlio, yra tai, kad ji: „įvaizdina (verbildlicht) ką nors, kas yra „nepercepcinis“ (Husserlis 1980: 26). Nepercepcinis vaizdas nėra tam tikras refleksijos rezultatas, nes pats vaizdo objektas reiškiasi kartu su percepcine sąmone. Lotzas laikosi pozicijos, kad Husserliui vaizdai pirmiausia yra reprezentacijos, turinčios ontologinį statusą: vaizdai reprezentuoja tai, kad esmiškai jie nėra nei grynai mūsų sąmonėje, nei jos išorėje (Lotzas 2007: 174). Kita vertus, anot Husserlio, vaizduose visas pasaulis gali būti duotas objektiškai (Husserlis 1980: 465). Savo idealia forma vaizdai konstituoja kaip konfliktuojanti dviguba percepcija (Husserlis 1980: 488, 511). Todėl vaizdo sąmonė, net jei ir nėra refleksijos rezultatas, grindžiama suvokimo ir vaizduotiškais elementais, nes jeigu mes netenkame konflikto tarp suvokimo ir įsivaizdavimo momentų, tai tuomet grįžtame arba į gryną suvokimą, arba į fikciją.

Husserlis, analizuodamas vaizdo sąmonę ir vaizdą kaip tokį, įveda „percepcinės fikcijos“ sąvoką (1980: 515), siekdamas pabrėžti, kad vaizdas yra „tarsi-suvokimas“. Tokiu būdu įsivaizduoto vaizdo objektas „uždengia“ suvokimą ir mes vienu metu visuomet turime „vaizdo-daiktą“ ir „vaizdo-objektą“, kurie yra būtini vaizdo sąmonės komponentai. Taigi vaizdo sąmonė yra tam tikras suvokimo ir vaizduotės aktų konflikto rezultatas. Vaizdų kaip „percepcinių fikcijų“ samprata buvo bandymas „sujungti“ abu aktus viename, pašalinant konfliktą, bet tokiu atveju prarandama vaizdo sąmonės esmė ir tuomet turime arba suvokimą, arba vaizduotę.

Vaizdo sąmonė Husserlio suprantama kaip neutralizuotas dabartinimas, nes vaizdo-objektas yra dabartiškas, bet dabartyje duotas kaip nesantis, todėl vaizdo objektas nepriklauso grynai suvokimo laukui <...>“ (Husserlis 1980: 508). Vadinasi, tuomet, kai objektas duotas kaip vaizdas, objekto suvokimas

keičiamas neutralizuotu dabartiniu, įgalinančiu vaizdo-objekto sąmonės veikimą. Vaizdo sąmonė kaip dabartinimas priklauso suvokimo laukui, o kaip įdabartinimas – vaizduotės laukui. Vaizdo sąmonės perėjimas į vaizduotės lauką fiksuojamas tuomet, kai vaizdo sąmonė vaizduose įdabartina nedabartišką objektą. Anot Husserlio, vaizdo-siužeto sąmonė yra neutralizuotas įdabartinimas (Husserlis 1980: 474-475). Vaizdo objektas Husserlio vaizdo sąmonės analizėje suprantamas prieštarigai: viena vertus, vaizdo objekto reiškinys priklauso suvokimo laukui, kita vertus, jis konfliktuoja su suvokimo lauku dėl savo „nedabartiško“ charakterio, nes, anot Husserlio, vaizdo objekto reiškinys mums duotas kaip nesantis (Husserlis 1980: 66). Dėl savo neutralaus duoties būdo vaizdo objekto reiškinys priklauso vaizduotės laukui. Vaizdo sąmonė pagal fenomenologinę deskripciją yra neutralizuotas dabartinimas, o vaizduotė neutralizuotas įdabartinimas. Iš pradžių Husserlis vaizduotę apibrėžia kaip tam tikrą „vaizdinių grupę“, kuri, atitinkamai, skaidoma į „vidinius“ (vaizduotės) ir „išorinius“ (vaizdo sąmonės) vaizdinius (Husserlis 1980: 17). Ankstyvajai Husserlio vaizduotės sampratai būdingas glaudus santykis su vaizdo sąmone, kuomet vaizduotė netiesiogiai „išvedama“ iš vaizdo sąmonės. Bet kol siekiama išlaikyti šį vaizduotės priklausomybės nuo vaizdo sąmonės santykį, tol pačios vaizduotės samprata ir apibrėžimas yra problemiški, nes apibrėždami vaizduotę, susiduriame su dviem objektais, konstitutyviai priklausančiais vaizduotei: vaizduotės vaizdiniu ir tame vaizdinyje vaizdiškai duotu objektu (Husserlis 1980: 24). Pastarasis vaizdiškai duotas objektas yra specifinis vaizdo sąmonės atvejis. Pavyzdžiui, kai mes įsivaizduojame Gedimino pilį, tai turime Gedimino pilies vaizdo vaizdinį vaizduotėje, nes arba esame buvę ir patys matę pilį, kuri realiai egzistuoja, arba matėme pilies fotografijas, piešinius etc., todėl turime susidarę tam tikrą pilies vaizdą.

Husserlis siekia įveikti šį vaizdo sąmonės „šleifą“ ir „įvaizdinti“ netikrovišką objektą. Būtent šis siekis ir tampa vėlesnių vaizduotės tyrimų branduoliu ir savotišku vaizdo sąmonės „įveikimu“. Bet pirmieji žingsniai, vedantys prie vaizdo sąmonės „šleifo“ nutraukimo, dar yra labai sunkūs, nes

Husserlis laikosi pozicijos, kad vaizduotė savo objektą kaip vaizdą ar „atstovą“ kito, į jį panašaus objekto, įvaizdina (Husserlis 1980: 24). Taigi, kaip matome, kol kas išlaikoma vaizdo kaip reprezentanto samprata, kurią Husserlis siekė įveikti dar *Loginiuose tyrinėjimuose*. Kaip tik todėl vaizduotė neturi tiesioginio įstebinimo galios ir jokios galimybės įvaizdinti patį objektą be suvokimo tarpininkavimo. Vaizduotėje besireiškiantis objektas įvaizdina ne save, bet savo vaizdo objektą, todėl nepaliekama erdvės „grynai“ vaizduotės raiškai.

Vis dėlto galiausiai Husserlis padaro išvadą, kad „vaizduotės vaizdinys“ nėra joks vaizdas ta pačia prasme kaip kad objekto vaizdo vaizdinys, nes jis nėra suvokimo lauke konstituotas objektas. Vaizduotės vaizdinys nėra duotas „aktualioje dabarties-tikrovėje“ (Husserlis 1980: 54). Tuo tarpu vaizdo sąmonės objektas išlaiko santykį su suvokimo lauku, nes pats laikiškas vaizdo sąmonės duoties modusas yra „dabartinimas“. Vaizduotė, skirtingai nei vaizdo sąmonė, neturi ir konfliktiškos įtampos tarp vaizduotės ir suvokimo laukų. Taip pat skirtingai nei vaizdo sąmonėje, vaizduotėje intencija yra tiesiogiai nukreipta į objektą. Anot Husserlio: „vaizdinys duotas kaip savyje konstituotas objektas“ (Husserlis 1980: 161). Tokiu atveju vaizduotės vaizdiniui, o kartu ir pačiai vaizduotei pripažįstama autonomija, nes bandymas vaizduotę išvesti iš vaizdiškumo sąmonės parodo, jog vaizduotės reiškinys nėra suvokimo lauko dalis. Vaizdo sąmonė kaip neutralumo modifikacija vyksta vidujai suvokimo lauko, į kurį redukavus vaizduotės reiškinį, turėtume Niekio-sąmonę (*Nichtigkeitsbewusstsein*), nes, anot Husserlio, vaizduotė turi savo nuosavą lauką, „visiškai atskirą nuo suvokimo“ (Husserlis 1980: 66). Todėl galime padaryti išvadą, kad ankstyvojo Husserlio bandymai vaizduotę išvesti iš vaizdo sąmonės vėlesniuose tyrimuose tampa aiškiai formuluojamu rezultatu, bylojančiu apie vaizdo sąmonės ir vaizduotės skirtumus.

Ankstyvoji vaizdo sąmonės ir vaizduotės analizė parodo, kad vaizdo sąmonė greičiau yra „įrankis“, skirtas paaiškinti pačios vaizduotės struktūrą ir veikimo principą, taip pat tai, kad vaizduotė negali būti išvedama iš vaizdo sąmonės, nes pastaroji išlaiko santykį su suvokimo lauku. Dėl neutralumo modifikacijos vaizdo sąmonė ir vaizduotė suvienodėja – tuomet vaizdo sąmonė

vaizduose įdabartina nedabartišką objektą. Taip pat ir kaip vaizdo-siužetas sąmonė yra neutralizuotas įdabartinimas (Husserlis 1980: 474-475). Vaizdo sąmonė ir vaizduotė dėl neutralumo modifikacijos veikimo skiriasi nuo suvokimo lauko. Suvokimas, kaip matėme, yra objekto dabartinimas, o vaizduotė – įdabartinimas. Vaizduotė savo objektą duoda „tarsi“ jis būtų dabartiškas ir jį įdabartina per vaizdą. Todėl vaizduotė yra tam tikras „įvaizdinimo“ (Verbildlichung) aktas (Husserlis 1980: 16) ir skiriasi nuo suvokimo būtent įdabartinimo modusu. Vis dėlto praktiškai vaizdo sąmonės „ekrane“ suvokimas ir vaizduotė visuomet yra neatskiriamai susipynę, o tai leidžia daryti išvadą, kad ir visi mūsų mentalinio gyvenimo įvykiai tiek, kiek jie yra vaizdiški, lygiai taip pat yra ir vaizduotiški.

III. Suvokimo ir vaizduotės santykio probleminiai aspektai

Iš I ir II skyrių analizės paaiškėjo, kad nors suvokimas ir vaizduotė yra *formaliai* skirtingi sąmonės aktai (formalus skyrimas fiksuojamas juslinių turinių ir fantazmų santykio lygmenyje, vėliau įtvirtinamas vidinėje laiko sąmonėje sąvokų *Gegenwart/Vergegenwärtigung* lygmenyje ir pereina į formalų suvokimo ir vaizduotės vaizdinių skyrimą), vis dėlto *praktiškai* abu sąmonės aktai yra abipusiškai priklausomi, todėl vaizduotė neįmanoma be suvokimo ir, atvirkščiai, suvokimas neįmanomas be vaizduotės. Abipusė suvokimo ir vaizduotės priklausomybė ypač aiškiai atsiskleidžia sistemiškai analizuojant abiejų aktų struktūras. Vis dėlto, fiksuojant abiejų sąmonės aktų priklausomybę, buvo laikomasi pozicijos, kad: 1) visais atvejais *formaliai* galima atskirti suvokimo reiškinių nuo įsivaizdavimo; 2) suvokimas *formaliai* yra privileijuotas sąmonės aktas, siekiant pažinimo evidencijos.

Šiame skyriuje tirdami ribinius suvokimo ir vaizduotės santykio atvejus, matysime, kad praktiškai esama ir tokių sąmonės patirčių, kur neįmanoma nustatyti, ar tos patirtys percepcinės, ar vaizduotiškos. Toks problemiškas suvokimo ir vaizduotės santykis fiksuojamas iliuzijų ir haliucinacijų atvejais (3.1. sk.). Norint nustatyti pastarųjų patirčių statusą vidiniame sąmonės gyvenime, jau neužtenka vien refleksijos, todėl būtina įvesti kitą arbitralumo kriterijų – intersubjektyvumą. Vadinasi, sudėtingais sąmonės išgyvenimų atvejais, kai pats Ego nesugeba nustatyti tų išgyvenimų duoties būdo ir statuso, priimamas intersubjektyviai galiojantis sprendimas, bet čia iškyla kita problema: ar gali kitas Ego spręsti apie manojų Ego vaizduotiškas patirtis ir, atvirkščiai? Kaip matysime, būtent vaizduotė ir įgalina intersubjektyvumą: praktiškai visas manojų Ego supratimas apie kito Ego patirtis yra vaizduotiškas. Kadangi fantazmos yra visiems Ego bendro patyriminio pasaulio juslinių turinių modifikacijos, tai praktiškai intersubjektyvios vaizduotės galimybė regima bendro patyriminio pasaulio pagrindu (3.2. sk.). Taip pat vaizduotė, kaip matėme, neutralizuoja išgyvenimų pretenzijas į tikrumą, atverdama grynų galimybių arba grynų esmių erdvę, o tai, atitinkamai,

įgalina ir eidetinę intuiciją. Vadinasi, vaizduotiška-eidetinė intuicija teikia pažinimą, o taip pat ir tam tikrą supatimą apie tikrovės vaizdą, kitaip sakant, paaiškėja, kad prieiga prie tikrovės pažinimo yra vaizduotiška, todėl ir pats mums prieinamos tikrovės supratimas yra vaizduotiškas (3.3. sk.). Vaizduotė, įgalindama evidenciją, įtakoja ir visą fenomenologijos metodą apskritai: vaizduotė kaip visa-apimanti sąmonės modifikacija refleksijai gali pateikti bet kokius sąmonės išgyvenimus, o kadangi tie sąmonės išgyvenimai yra neutralūs pretenzijų į tikrovę atžvilgiu, tai, atitinkamai, refleksijai garantuojamas objektyvumas. „Vaizduotiško“ Husserlio fenomenologijos metodo pranašumas paaiškėja analizuojant vaizduotės reikšmę autofenomenologijoje ir heterofenomenologijoje (3.4. sk.).

3.1. Suvokimo ir vaizduotės ribų problema: iliuzijos, haliucinacijos

Ligšiolinė vaizduotės objekto ir veikimo lauko analizė parodė, kad nors formaliai vaizduotės veikimo laukas egzistuoja nepriklausomai nuo suvokimo lauko, vis dėlto, praktiškai, abu laukai yra susipynę tarpusavyje, todėl problemiška atskiria fiksuoti abiejų laukų veikimo ribas. Laikas, atlikdamas sąmonės išgyvenimų ir vaizduotės kuriamų vaizdinių kontinuumo sintetinę funkciją, suteikia objektyvų pagrindą įdabartinant vaizduotės vaizdinius. Dėl sintetinančios laiko funkcijos, vaizduotės veikimo lauko praktiškai neįmanoma atskirti nuo aktualios „dabartiškos“ suvokimo veiklos. Vykstant vaizduotės vaizdinio įdabartinimo aktui, vaizduotės veikimo laukas persismelkia į suvokimo veikimo lauką ir tampa „įdabartintu“, analogišku „dabartiško“ suvokimo veikimo laukui. Tokiu atveju vaizduotės lauką apibrėžia „nedabartiškumo“ modusas.

Svarbus momentas yra tas, kad vaizduotės veikimo lauko ribų fiksavimas galimas tik reflektuojant, t. y. tik tuomet, kai įsivaizdavimas jau pasibaigęs, o sąmonė aktualizuoja buvusį įsivaizdavimo aktą. Kaip tik todėl „vaizduotė yra modifikuota sąmonė“ (Husserlis 1966a: 546). Praktiškai ką nors įsivaizduojant aktualus įsivaizduojamų turinių (vaizdinių) tematizavimas (kas yra sąmonės funkcija) yra neįmanomas, nes, anot Husserlio: „visas ‚grynos vaizduotės‘ pasaulis, kuriame aš gyvenu, yra begalinis erdvės pasaulis, pakylėtas virš fone liekančio tikrojo pasaulio“ (Husserlis 1966a: 484). Todėl įsivaizduojant neegzistuoja vaizduotės ribos. Vaizduotės ribos fiksuojamos tik santykiyje su suvokimu, t. y. vykstant įdabartinimo aktui.

Analizuodami vaizduotės vaizdinius ir suvokimo vaizdinius matėme, kad abi vaizdinių grupės yra intencionalūs aktai, kurie skiriasi daugeliu aspektų (laikiškos konstitucijos, vaizdinio objekto intendavimo ir kitais aspektais). Kyla klausimas, ar pačių vaizduotės vaizdinių statusas yra vienodas? Vaizduotė, kaip matėme, formaliai priešinga suvokimui, o jeigu koks nors reiškinys suvokimui nepriešinamas, vadinasi, jis priklauso suvokimo laukui. Visi vaizduotiški vaizdiniai apibūdinami arba kaip neutralizuoti dabartinimai,

arba kaip neutralizuoti įdabartinimai. Jeigu vaizdiniui negalime priskirti vienos iš šių charakteristikų, vadinasi, turime suvokimo reiškinių. Anot Husserlio: „būtent šių charakteristikų nerandame haliucinacijų ir iliuzijų reiškinių atveju“ (Husserlis 1980: 5). Koks tuomet šių reiškinių statusas? Ar jie priskirtini vaizduotės, ar suvokimo laukui?

Iliuzijos. Normaliame patyrimo tai, kas patiriama, suvokiama kaip tikra, nesuprobleminant pačios tikrovės klausimo (Husserlis 1985: 359-360). Kasdienybėje, esant įprastai nuostatai aplinkinio pasaulio atžvilgiu, pasaulis man yra „savai suprantamas“, „tikras“, „čia ir dabar“ esantis. Vis dėlto bet kurią akimirką šis patyrimo „tikrumas“ gali būti sugriautas – būtent tuomet, kai kas nors ima prieštarauti įprastinei nuostatai pasaulio atžvilgiu (Husserlis 1974: 242). Dažniausiai prieštaravimas kyla iš skirtingų tų pačių empirinių faktų suvokimo (Husserlis 1966b: 34). Pasitelkus Husserlio pavyzdį, turime pripažinti, kad objektas, kurį aš dabar matau, kartais atrodo kaip žmogus, o kartais kaip vaškinė lėlė. Šiuo atveju objekto kaip žmogaus suvokimas prieštarauja objekto kaip vaškinės lėlės suvokimui. Vienas iš suvokimų paprastai turi stipresnę motyvaciją, todėl prieštaravimas dažniausiai būna įveikiamas, o „pralaimėjęs“ suvokimas suprantamas kaip iliuzija (pavyzdžiui, paaiškėjus, kad mano matomas objektas yra vaškinė lėlė, jos kaip žmogaus suvokimas „pralaimi“ ir turi būti suprantamas kaip iliuzija). Visas pažinimas grindžiamas tokiu motyvacijų konfliktu, kuomet iš pažinimo proceso „pašalinamos“ trukdančios dalys ir perkeliamos į iliuzijų pasaulį (Husserlis 1980: 48). Motyvacijų konfliktas taip pat iš dalies paaiškina mūsų pasaulio patyrimo „lankstumą“, gebėjimą skirtingose situacijose sąmonei pateikti neprieštarinę pasaulio vaizdą (pavyzdžiui, hyletinė empirinių faktų konsteliacija „žmogus arba lėlė“ gali būti suvokiama kaip žmogus, kai ji yra miesto gatvėje, o kai stovi panoptikume, tuomet suvokiama kaip lėlė). Visuomet pažinimo procese ieškome paaiškinimo, kuris galėtų išspręsti motyvacijų konfliktą, kitaip pats pažinimas būtų konfliktiškas. Vis dėlto, anot Husserlio, motyvacijų konflikto arba prieštaravimo vidujai suvokimo lauko iki galo neįveikiame ir nepasiekiamo absoliutaus aiškumo, nes visuomet išlieka

abejonės „laimėjusia“ motyvacija galimybė (pavyzdžiui, išlieka abejonė, kad gal vis dėlto tai buvo ne vaškinė lėlė, o žmogus?) (Husserlis 1980: 77). Taigi kas yra iliuzija?

Galime sakyti, kad iliuzija yra tam tikras „nusivylimas“ (Täuschung), nes koks nors objektas ar reiškinys priimamas kaip tikras ir manoma, kad jis yra tikras. Paaiškėjus, kad jis nėra toks, koks iš pradžių regisi esąs, patiriamas nusivylimas. Iliuzija kaip nusivylimas yra egzistuojantį objektą sąmonei teikiantis stebiny, artimas suvokimui. Koks tuomet skirtumas tarp suvokimo ir iliuzijos? Skirtumas slypi tame, kad iliuzijos atveju objektas nėra „čia“: vykstant iliuzijai, aš matau žmogų ir esu tikras, kad tai žmogus, o ne lėlė. Vadinasi, lygiai taip pat kaip ir suvokimo atveju, iliuzijoje „dabartiškai“ teikiu sąmonei egzistuojantį objektą. Iliuzijos aktas šia prasme yra tapatus suvokimui ir visiškai skiriasi nuo vaizduotės vaizdinio. Žinoma, šis teiginys negalioja tuo atveju, kai Husserlis iliuzijos galimybę priskiria ir neutralizuotiems sąmonės aktams (Husserlis 1966b: 103, 1984a: 483). Kita vertus, pats suvokimas nėra joks savaiminis objekto egzistavimo užtikrinimas. Būtent tai ir pabrėžia iliuzijos galimybė: kiekvienas suvokimas gali būti duotas per prieštaravimą kaip iliuzija. Todėl tik dėl refleksijos galime atskirti iliuziją nuo suvokimo. Anot Husserlio: „<...> iliuzijos yra patiriamos, jos rodosi kaip tikri reiškiniai <...> refleksijos procese šis įsitikinimas yra sugriaunamas <...> iliuzija įima „Niekio“ šmėsčiojimo formą“ (Husserlis 1987: 148). Toks iliuzijos kaip „Niekio“ šmėsčiojimas neužgožia viso suvokimo, greičiau jau aktualų tikėjimą bet kokių suvokimu, o pati iliuzija nuo suvokimo atskiriama refleksijos judesiu. Kaip sąmonės aktas, iliuzija yra ne kas kita kaip suvokimas. O kaip refleksijos objektas šis „suvokimas“ pasirodo esąs iliuzinis. Galime teigti, kad, žvelgiant iš fenomenologinės perspektyvos, iliuzijos fenomenas turi būti aiškinamas kaip specifinis suvokimo atvejis.

Haliucinacijos. Kaip matėme, iliuzija Husserlio suvokiama kaip suvokimo „klaida“, kaip „nusivylimas“, kai su refleksijos judesiu paaiškėja, kad tai, kas buvo laikoma „tikra“ ir duota suvokimo lauke, iš tiesų tėra regimybė, klaida arba iliuzija. Transcendentalinė fenomenologija visuomet

išsaugo šią „klaidos“ galimybę, nes tai, kas suvokiama, visuomet gali būti regimybė, o pats suvokimas – iliuzija. Husserlis šią dalykų padėtį grindžia tuo, kad suvokimas visada yra tik pretenzija arba viena iš pretenzijų, sąmonei teikiančių supratimą ir prasmę (Husserlis 1976b: 498-499, 1966b: 3). Todėl visi suvokimai gali būti realybės iliuzijos (Husserlis 1973b: 287-291), haliucinacijos. Kas yra haliucinacija?

Haliucinacija suprantama kaip tokia sąmonės būseną, kuriai esant kaip tikra priimu tai, kas „iš tiesų“ neegzistuoja (neegzistuoja kitiems žmonėms). Žvelgiant fenomenologiškai, toks dalykas kaip haliucinacija nėra duotas patyrimo. Bet kai mes akimirksniai iš fenomenologinės nuostatos grįžtame į natūralią, haliucinacija tampa galima kaip empirinės psichologijos reiškinys, t.y. kaip fenomenas, kuris „duotas“ intersubjektyviai: atskiro Ego suvokimo procesas apibūdinamas kaip haliucinacija tuomet, kai visi kiti žmonės jį laiko iliuziniu, nors pats tiriamas Ego ir yra įsitikinęs, kad tai ne iliuzija, o suvokimas. Kadangi Husserlio fenomenologijos projekte Kito išgyvenimų „pažinimas“ negali pasiekti evidencijos (Husserlis 1976a: 11), vadinasi, žvelgiant iš fenomenologinės perspektyvos, haliucinacija sąmonei visuomet duota kaip suvokimas, taigi kaip „normalus“ suvokimo stebinys. Dabartiškai duoto reiškinio objektas gali būti dabartiškas arba įdabartintas, o tai reiškia, kad noematinė prasmė lieka ta pati, nepriklausomai nuo to, ar objektas konstituojamas haliucinacijoje, ar suvokime. Todėl pasitelkus fenomenologinę noematinės prasmės deskripciją, lieka neaišku, ar „manomas“ suvokimas yra tikras, ar haliucinacija. Vis dėlto net jeigu fenomenologiškai haliucinacija ir suvokimas nesiskiria, haliucinacija yra priešinga vaizduotei, nes haliucinacijos suvokimo lauke dalyvauja „nekonfliktiškai“, jos regisi esančios percepcijos, tuo tarpu vaizduotės vaizdiniai suprantami kaip priešingi suvokimui, nedabartiškai duoti stebiniai. Husserlis teigia, kad: „jeigu kas nors yra įsivaizduotas, tai jis nėra haliucinacijos objektas“ (Husserlis 1980: 58).

Tiek iliuzijos, tiek haliucinacijos iliustruoja „klaidingus“ suvokimo ir vaizduotės santykio aspektus: abiem atvejais klaidos fiksuojamos suvokimo plotmėje, tik iliuziją apčiuopti gali pats reflektuojantis Ego, tuo tarpu

haliucinacija nustatoma intersubjektyviai (nepakanka vien Ego refleksijos, nes haliucinacija reflektuojant regima kaip suvokimas). Kadangi iliuzijos ir haliucinacijos pačios savaime yra iškreiptos vaizduotės formos, duotos kaip „tarsi-suvokimai“, reikia aptarti minėtą intersubjektyvumo kaip klaidingo vaizduotiškų patirčių santykio su suvokimu nustatymo aspektą. Koks vaidmuo, turint galvoje vaizduotiškas patirtis, tenka intersubjektyvumui?

3.2. Intersubjektyvios vaizduotės galimybė

Pagrindinis klausimas, kalbant apie intersubjektyvios vaizduotės galimybę, skamba taip: ar gali Ego *įsijausti* į kito Ego įsivaizdavimą? Svarbus akcentas čia skiriamas būtent *įsijautimo* aktui, nes nors ir įmanoma *įsivaizduoti* kito Ego įsivaizdavimą, vis dėlto būtų problemiška atskirti, ar tai kito Ego įsivaizdavimas, ar mano Ego įsivaizdavimas apie įsivaizduojantį kitą Ego. Taip pat problemiška skirti būtų, jei *įsijautimo* aktą pakeistume *suvokimo* aktu ir klaustume: ar gali Ego *suvokti* kito Ego įsivaizdavimą? Nes, kaip jau minėjome, suvoktas įsivaizdavimas jau yra suvokimo lauko dalis, todėl lygiai taip pat sudėtinga būtų atskirti, kas kito Ego buvo suvokta, o kas įsivaizduota. Bet ar įsijautimo aktas šioje situacijoje bent kiek gelbsti? Juo labiau, kad Husserlis, plėtodamas intersubjektyvumo teoriją, niekur neužsimena apie intersubjektyvios vaizduotės galimybę. Tai neturėtų stebinti, kadangi, kaip žinome, jo vaizduotės teorija apskritai yra neišbaigta, todėl natūralu, kad lieka daug atvirų problemiškų vietų. Vis dėlto, eidami Husserlio pramintu taku, galime tikėtis pasiekti didesnę aiškumą, tiriant ir šią problemą.

Iš pirmo žvilgsnio klausimas apie intersubjektyvios vaizduotės galimybę, kaip ir apskritai priegios prie kitų Ego galimybę, atrodo abejotinas: „ar kaip fenomenologai galime padaryti ką nors daugiau, kaip tik, eidami jo nurodytu keliu, sakyti, jog manajame Ego imanentiškai konstituota gamta ir pasaulis apskritai yra tik *mano vaizdiniai* (kursyvas mano - E. M.), už kurių slypi savaime egzistuojantis pasaulis, į kurį ir reikia ieškoti kelio, ir kad kartu jau pats klausimas apie tikrai transcendentalinio pažinimo galimybę ir pirmiausia apie galimybę to, kad iš manojos absoliutaus ego išeinu prie kitų ego, kitų, kurie juk kaip kiti iš tikro neegzistuoja manyje, o yra tik manyje duoti suvokimo būdu“ (Husserlis 2005: 112). Taigi Husserlis, suabejojęs kitų Ego patyrimo galimybe, vis dėlto nurodo, kad tie kiti Ego man gali būti duoti *suvokimo būdu*. Atrodo, kad Husserlis, siekdamas tiriamos problemos aiškumo, natūraliai koncentruojasi į minimalizuotą sąmonės aktyvumą – suvokimą, kuriam vykstant dalykai reiškiasi tokie, kokie yra iš tikrųjų ir todėl vaizduotei

čia kol kas nėra vietos. Vis dėlto Husserlis svetimybės patirtį redukuodamas į Ego savasties lauką, teigia, kad: „<...> juk visa tai, kas iškyla priešais mūsų akis kaip *transcendentiškos* regimybės, fantazijos, grynosios galimybės ar eidetiniai objektai – visa tai taip pat priklauso šiai sričiai, jei tik redukovome tuos dalykus į mūsų savastį“ (Husserlis 2005: 130). Vadinasi, kito Ego vaizduotės pasaulis kažkoku būdu vis dėlto gali būti redukuotas į mano Ego savastį? Husserlis teigia, kad: „prasmė ‚objektyvus pasaulis‘ konstituojasi daugeliu pakopų ir remiasi į mano primordialinio pasaulio pamatą. <...> kartu su tuo ir dėl to susidaro visuotinis prasmės susisluoksniavimas kaip mano primordialinio antstato, procesas, kurio dėka tas pasaulis tampa tam tikro apibrėžto *objektyvaus* pasaulio reiškiniu, pasaulio, kuris yra vienas ir tas pats visiems ir kuriame esu ir aš pats“ (Husserlis 2005: 132). Taigi patyriminis pasaulis yra objektyvus mano ir kitų Ego patiriamas pasaulis kaip pagrindinė bazė, galinti būti visų vienodai patiriama ir suvokiama. Bet jeigu turime bendrą „suvokimo šaltinį“, vadinasi, galime turėti ir bendrą fikcijų šaltinį? Kitaip sakant, ar gali būti intersubjektyviai modifikuoti, įsivaizduoti jusliniai turiniai? Nes, kaip žinome, jusliniai turiniai, sudarantys suvokimo lauką, paimami iš visiems Ego bendro – objektyvaus pasaulio, atitinkamai, vaizduotės lauką sudarantys modifikuoti įsivaizduoti jusliniai turiniai (fantazmos) turi būti paimamos iš to paties pasaulio? Tokiu atveju bendro patyriminio pasaulio atžvilgiu galime kalbėti apie intersubjektyvios vaizduotės galimybę. Juo labiau, kad Husserlis teigia, jog: „<...> objektyvus pasaulis, paimtas kaip idėja, kaip intersubjektyvaus patyrimo idealus koreliatas, patyrimo, kuris idealiu požiūriu yra ir gali būti nuolatos rišliai realizuojamas – intersubjektyviai subendrinto patyrimo koreliatas – pagal savo esmę yra susijęs su intersubjektyvumu <...>, kurio pirminiai subjektai turi vienas kitą atitinkančias ir tarpusavyje suderintas konstitucines sistemas“ (Husserlis 2005: 133). Vadinasi, visų Ego vaizduotės pasauliai gali būti suderinti, t. y. savotiškai subendravardiklinti? Tokiu atveju kito Ego vaizduotės pasaulis gali būti panašus ar toks pats kaip mano vaizduotės pasaulis?

Turint galvoje ankstesnę sąmonės ir vaizduotės aktų analizę, teigiamas atsakymas į šį klausimą būtų visai įmanomas. Tarkim, jeigu aš ir kitas Ego sutariame, kad šiuo momentu įsivaizduojame kentaurą, tai dar nereiškia, kad įsivaizduojame *tą patį* kentaurą, nes fantazmos, sudarančios kentauro vaizdinį, gali skirtis (pavyzdžiui, gali nesutapti žmogaus ir arklio vaizdinio detalės, nes aš galbūt remiuosi kažkur matytu nutapytu kentauru, o kitas Ego – matytu kino filme kentauro vaizdiniu), tačiau tikslas, dėl kurio tarėmės, lieka pasiektas, nes abu tuo pačiu metu įsivaizduojame kentaurą, nors ir abiem atvejais – skirtingą. Žinoma, galime sutikti, kad tai tik ginčas dėl detalių, nes abiem atvejais turime kentauro vaizdinį, kurį kiekvienas Ego mato savo vaizduotėje. Šis faktas veda prie išvados, kad bet kokie vaizduotės vaizdiniai gali būti suprantami intersubjektyviai ir kad vienintelis būdas gauti informaciją apie vaizduotėje vykstančius reiškinius yra verbalinė komunikacija. Žinoma, pats vienas Ego gali atpažinti ar *įsijausti* į kito Ego vaizduotės pasaulį įvairiais būdais (pavyzdžiui, kontempliuodamas meno kūrinį arba skaitydamas grožinės literatūros kūrinį, etc.), bet tam, kad iš kito Ego gaučiau patvirtinimą, jog mes abu įsivaizduojame tą patį reiškinį ar objektą, turiu užmegzti dialogą, o tam reikalingas refleksijos judesys: įsivaizdavimo aktui pasibaigus, aš apmąstau įsivaizduotus dalykus ir apie juos papasakoju kitam Ego arba kitas Ego papasakoja man. Šioje vietoje vėl iškyla ta pati problema: ar vaizduotės pasaulis, įterptas į suvokimo pasaulį, išlaiko pirminę prasmę ir originalumą? Pagaliau, jei teoriškai ir galima subendravardiklinti visų Ego vaizduočių pasaulius, ar tokia intersubjektyvi vaizduotė nepraranda savo pirminio spontaniškumo, laisvumo ir nepriklausomybės? Juk pirminė jos funkcija, kurią ne kartą pabrėžia ir Husserlis, yra kurti nesančius pasaulius, nieko bendra neturinčius su patyriminiu objektyviu pasauliu. Tokiu atveju vaizduotė būtų specifinis, unikalus ir išskirtinis atskirų Ego gebėjimas, darantis skirtingus ir unikalius visus Ego, nes visų Ego kuriami vaizduotės pasauliai yra absoliučiai skirtingi, originalūs. Vadinasi, nors fantazmos ir yra objektyvaus pasaulio juslinių turinių modifikatai, vis dėlto fantazmų konstituota vaizduotės reiškinių mozaika atveria nepakartojamą kūrybos erdvę. Panašiai kaip tapytojas,

turėdamas tuos pačius dažus, nutapo skirtingus paveikslus, taip ir kiekvienas Ego vaizduotėje gyvena absoliučiai unikalų gyvenimą. Bandymas šį vaizduotės pasaulį įterpti į suvokimo lauką, parodo tokių pastangų ribotumą, o kartu ir suvokimo lauko skurdumą, nes vaizduotės pasaulių reikšmių klodai iš esmės yra neišsemiami ir „nesutalpinami“ į suvokimo lauką. Todėl, nors ir įmanoma kalbėti apie intersubjektyvios vaizduotės galimybę Husserlio fenomenologijos kontekste, vis dėlto paaiškėja, kad vaizduotės unikalumas ir galia sąlygoja ir pačių Ego išskirtinumą, o bandymas vidines patirtis bendravardiklinti tik menkina atskirų Ego vidinę laisvę.

3.3. Suvokimo ir vaizduotės reikšmė siekiant evidencijos

Iškeltas probleminis klausimas skambėtų taip: ar įmanoma pasiekti evidenciją vaizduotėje ir kokia jos reikšmė pažinimo procesui apskritai? Iš ankstesnio tyrimo paaiškėjo, kad vaizduotė yra unikalus mentalinis gebėjimas, priskiriamas objektyvuojantiems sąmonės stebiniams, konkrečiau – neutralizuotų stebinių tipui. Vaizduotę Husserlis *formaliai* atskiria ir nuo suvokimo, ir nuo tuščių vaizdinių, kaip sąmonės aktą įstebinant neegzistuojantį objektą, bet, matėme, kad praktiškai tušti vaizdiniai lydi kiekvieną suvokimą ir, atitinkamai, kiekvienas suvokimas dėl veikiančios neutralumo modifikacijos gali tapti vaizduotišku. Todėl kyla klausimas: kokia pažintinė funkcija priklauso (jeigu apskritai priklauso) vaizduotei?

Būtent pažinimui Husserlis konstitutyviai priskiria evidencijos principą, o pavyzdinė pažinimo akto vieta yra ne kas kita kaip suvokimas. Fenomenologinė objektyvuojančių sąmonės aktų deskripcija parodė, kad evidencija galimà tik vykstant suvokimui, nes tik suvokimas savo objektą konstituoja autentiškai (Husserlis 1976a: 206). Būtent adekvatus suvokimas savo objektą konstituoja tobuloje evidencijoje, visiškai atsiribodamas nuo visų galimų nepercepcinių (pavyzdžiui, vaizduotiškų) momentų. Vadinasi, evidencija yra autentiška objekto saviduotis. Bet mes anksčiau matėme, kad bet koks suvokimo procesas visuomet gali būti ir haliucinacija (jeigu suvokimo naudai nepaliudija kitų Ego bendruomenė): „patyrimas gali pasirodyti esąs regimybė, sapnas“ (Husserlis 1963: 57). Atitinkamai, ir visas suvokimas gali būti sapnas (Husserlis 1966a: 33-34). Šios galimybės nepanaikina ir tobula objekto intencionalios duoties adekvacija suvokime. Teorinį pagrindą tam Husserlis padeda *Karteziškosiose meditacijose*, kur formuluojama, kad juslinė patirtis negali turėti apodiktinės evidencijos (Husserlis 1963: 58). Evidenciją teoriškai pasiekti galima suvokimo procese, vadinasi, paliekamas atviras klausimas, ar tobulą evidenciją apskritai galima pasiekti tikrovėje? (Husserlis 1963: 55).

Adekvacija kaip stebinio išpildymo išgyvenimas nepasiekama jokiam pavieniame suvokime. Pagaliau ir pačia adekvačia evidencija dėl kitos naujos evidencijos, gali būti suabejota. Husserlis dažnai keitė savo poziciją apodiktinės evidencijos atžvilgiu. *Loginiuose tyrinėjimuose* Husserlis kalba apie evidencijos lygmenis, bet neįveda apodiktiškumo sąvokos. Tobulą evidenciją Husserlis sieja su „suvokimo išpildymu“ (Husserlis 1984b: 651). Bet koks tobulas įstebinimas yra atitinkamos intencijos išpildymas, sukuriantis adekvačią evidenciją (Husserlis 1984b: 648). Čia evidencija išreiškiamas adekvatumas su pačiais daiktais. *Idėjose I* Husserlis atskiria apodiktinę evidenciją nuo asertorinės evidencijos, nurodydamas, kad šis skirtumas remiasi skirtumu tarp adekvačios ir neadekvačios evidencijos. „Asertorinę evidenciją“ reiktų suprasti kaip „individualų matymą“, o „apodiktinę evidenciją“ kaip „esmės įžvalgą“ (Husserlis 1976a: 317-318). Nors Husserlis ir neišvysto išsamios apodiktiškumo teorijos, vis dėlto galima teigti, kad jis apodiktinę evidenciją tapatina ne su *esmės*, bet su *būtinumo* pažinimu. Būtent būtinumas sudaro apodiktiškumo pagrindą (Husserlis 1976a: 19). Galimos apodiktinės evidencijos idėją Husserlis išplėtoja *Formalioje ir transcendentalinėje logikoje*, kur evidencijos sąvoką jis apibrėžia absoliutaus apodiktiškumo prasme (Husserlis 1974: 165). Šiame veikale evidenciją Husserlis supranta kaip į begalybę nusidriekusio pažinimo proceso rezultatą, tuo tarpu pavieniam momentinio suvokimo aktui jis nepriskiria jokios galimos evidencijos. Prie apodiktinės evidencijos teorijos Husserlis sugrįžta *Karteziškosiose meditacijose*, teigdamas, kad evidencija yra esinio saviduotis, atmetanti bet kokią abejonę. Bet neatmetama galimybė, kad tai, kas evidentiška, gali tapti abejotina. Pagaliau, priešingai adekvačiai, neabejotinai objekto evidencijai, yra galimybė ir *dar neapmąstyto* arba *dar neišmąstyto* objekto buvimo (1976a: 317). Kaip tik dėl *neapmąstyto kito* buvimo, duotasis objektas gali pasiekti evidenciją. Tik kai objekto buvimas yra būtinas, jis gali pasiekti apodiktišką evidenciją. Atitinkamai, dėl apodiktiškumo ir pats pažinimas tampa užtikrintas. Tikra evidencija yra tuomet, kai galima įrodyti pažinto dalyko būtinumą (Husserlis 1959: 366). Evidencijos principo pritaikymas geriausiai matomas

fenomenologinėje redukcijoje: atmetamas visas tariamas pažinimas su abejotina evidencija, kitaip sakant, suskliaudžiamas visas „nebūtinasis“ žinojimas. Kiekvienas abejotinas sprendinys apie suvokiamą tikrovę turi būti suskliaustas. Pavyzdžiui, jeigu suvoktas medis kaip toks neduotas jokioje evidencijoje, tai jo suvokta būtis yra apodiktinė evidencija, nes medis kaip realaus pasaulio objektas išskliaudžiamas, o medis kaip prasmė sąmonei – ne. Prasmę Husserlis dar kitaip vadina noema. Paaiškėja, kad objektai kaip egzistuojantys daiktai nėra jokios evidentiškos duotybės, nes evidentiškos yra tokios duotybės, kurios susietos kartu su prasme. Objekto egzistavimas *realybėje* šiuo atveju nesukuria didesnės prasmės sąmonei, nes lygiai taip pat prasmingi yra ir neegzistuojantys objektai. Pagaliau juk sąmonėje vyksta *prasmės*, o ne *būties* konstitucija, todėl ir būties klausimas fenomenologijai nėra reikšmingas. Vis dėlto egzistencija apibrėžia dalyko prasmę. Volonté, remdamasis Platono olos alegorija, teigia, kad: „tikrovės anapus olos pažinimas modifikuoja šešėlių prasmę“ (Volonté 1997: 252). Tad kokią reikšmę pažinimui teikia neegzistuojantis dalykas?

Vaizduotėje, kaip žinome, įstebiname neegzistuojantį, nedabartišką objektą. Jeigu toks neegzistuojantis objektas yra intenduotas, tuomet jis teikia sąmonei prasmę, o jeigu neegzistuojantis objektas neintenduotas, tai tokiu atveju jis yra grynas Niekas, apie kurį nieko negalima pasakyti. Kaip tik todėl suvokimas ir vaizduotė yra skirtingi prasmę sąmonei teikiantys objekto duoties būdai. Įprastai mes būtent suvokimo pasaulį laikome tikru, o vaizduotės pasaulį – fiktyviu. Abiejų pasaulių objektų prasmė-man yra esmiškai skirtinga. Vieną reikšmę turi noematinė prasmė „vilkas“, kai ji suvokiama kūniškai, dabartiškai, ir visai kitą, kai ji suvokiama neaktualiai. Tik pirmu atveju ji sukelia mums kūnišką baimę: suvoktas vilkas mus gąsdina todėl, kad jis iš tikrųjų egzistuoja. Volonté teigia, kad: „vaizduotė yra noematinė prasmė gelbėjimo operacija, kurios metu išgelbėjamos sąmonės pagavos, nepatenkančios į suvokimo lauką“ (Volonté 1997: 257). Kiekviena tokia pagava yra prasmės duotis ir galimos prasmės konstitucija. Tokiu atveju vaizduotė *įgyja* savo pažintinį gebėjimą. Vaizduotiški vaizdiniai yra tokie patys prasmę konstituojuojantys aktai kaip ir

suvokimas. Dar daugiau: vaizduotė yra suvokimui nepasiekiamos tikrovės konstitucija.

Pažintinis vaizduotės gebėjimas siejasi su Husserlio transcendentaline fenomenologija. Danielis Schmickingas pastebi, kad dėl vaizduotės veikimo, kuris eidetinėje intuicijoje priartina prie dalykų pažinimo, kyla abejonų paties fenomenologinio metodo objektyvumu (Schmickingas 2005: 169). Schmickingas pavojų išvelgia todėl, kad nekritiškai priima formalų suvokimo fenomenologiniame metode dominavimą. Suvokimas, kaip matėme, objektą konstituoja kaip prasmę-man ir tuo pačiu individualizuoja kaip *ši* objektą. Prisiminime pakartojamas objekto suvokimas. Suvokimas ir prisiminimas grindžia truncančios objekto konstitucijos tapatybę ir būtent jie konstituoja tikrovę, atverdami nemodifikuotą intencionalumo sistemą, kitaip sakant, pačią nemodifikuotą sąmonę (Husserlis 1980: 557-558). Kyla klausimas: jeigu vaizduotė apibrėžiama kaip priešinga suvokimui ir prisiminimui, būtent kaip aktualaus mąstymo neutralizavimas, kaip tokiu atveju vaizduotė gali ką nors konstituoti? Husserlis teigia, kad: „kai tiriname ‚vaizduotiškai‘ modifikuotą sąmonę, paaiškėja, kad ji neturi konstitutyvinio gebėjimo“ (Husserlis 1980: 558). Konstitucija šiuo atveju suprantama kaip prasmės konstitucija. Jeigu konstitucija yra prasmės konstitucija, tuomet vaizduotė apskritai nieko nekonstituoja, nes, anot Husserlio, ji modifikuoja visą mąstymą (Husserlis 1980: 558). Vadinasi, būties duotis vaizduotėje yra neutralizuota ir joks įsivaizduotas objektas nėra duotas kaip esantis. Vaizduotė nieko *nepažįsta*, nes pažinimo objektas pirmiausia yra egzistuojantis. Vis dėlto Husserlis nėra kategoriškas, teigdamas, kad vaizduotė prasmės nekonstituoja, nes toliau jis priduria: „bent jau netiesiogiai“ (Husserlis 1980: 558). Taigi vaizduotė nekonstituoja *esančių* objektų. Vadinasi, tai, kad vaizduotė nekonstituoja būties, dar nereiškia, kad ji nekonstituoja apskritai jokios prasmės. Husserlis teigia: „tarsi modifikacija, kaip ir kiekviena kita, yra kažko-sąmonė (Bewusstsein-von) ir turi savo konstitutyvinį gebėjimą“ (Husserlis 1980: 559). Šis teiginys suponuoja, kad:

- 1) vaizduotė turi savitą konstitutyvinį gebėjimą;

2) vaizduotė turi konstitutyvinį gebėjimą, nes ji yra kažko-sąmonė.

Kiekviena kažko-sąmonė yra konstitutyvinė, kitaip sakant, kiekvienam intencionaliam aktui priklauso konstitutyvinis gebėjimas. Vadinasi, konstitucija savyje negali būti jokia būties konstitucija, kadangi vykstant intencionaliems aktams, atsiranda būtį neutralizuojančios modifikacijos galimybė. Tokiu atveju galima kalbėti apie konstitutyvinį vaizduotės gebėjimą.

Tai, kas įsivaizduota, anot Husserlio, atsiranda per galimą perspektyvos keitimą (Husserlis 1980: 529, 547-548). Šis naujai atsirandantis objektas nėra neutralizuotas ir duotas *tarsi* modusu, bet tikrovėje duotas objektas, turintis galimo objektiškumo išraišką. Nes, anot Husserlio: „fikcijos kaip tikrovė vadinasi galimybėmis, galimybėmis to, kieno fikcijos jos yra“ (Husserlis 1980: 548). Taigi atskirai paimta fikcija yra tikrovė, o tai, kas toje fikcijoje duota kaip objektas, iš tiesų nėra tikra, bet būtent duota fikcijos „tikrovėje“ kaip *gryna galimybė* (Husserlis 1980: 548, 559). Ši galimybė yra *gryna*, nes ji yra pirmiau būties galimybės ir pačiam objektui leidžia būti neapibrėžtai. Gryna galimybė yra tam tikras prasmės požymis, kuris potencialiai siejasi su būties galimybė. Husserlis nurodo, kad vaizduotės galimybė negali būti pakeista realia galimybė, nes vaizduotės pasaulis stokoja patyrimo pasauliui būdingo vieningumo (Husserlis 1985: 200-203). Pagaliau kiekvienas įsivaizdavimas turi dvigubą prasmę, nes kiekviename įsivaizdavime įsivaizduojantis-Aš gali būti arba: 1) vaizduotėje prarastas Aš ir tokiu atveju būti tarsi-suvokimo subjektu; 2) budrus įsivaizduojantis-Aš. Pavyzdžiui, vykstant kentauro įsivaizdavimui, pirmu atveju išgyvenu jį neutralumo modifikacijoje kaip netikrovišką objektą. Jeigu tas pats kentauras aktualiam-Aš duotas kaip fikcija tikrovėje, tai aš jį tematizuoju kaip tikro pasaulio dalį. Vadinasi, tas pats kentauras pirmu atveju priklauso netikroviškam, o antru atveju – tikroviškam pasauliui. Jeigu kentauras duotas kaip fikcija tikrovėje, tai jis yra galimas patyrimo objektas. Tad jeigu tai, kas įsivaizduota, yra galima, tai vaizduotėje vyksta galimo konstitucija. Husserlis teigia, kad: „tobulas vaizduotės stebinyš duoda gryną įsivaizduoto objekto galimybę <...> vaizduotė yra pirmapradiškai grynas galimybės duodantis aktas“ (Husserlis 1980: 560). Ši *pirmapradiška duotis*

suprantama tiksliai ta pačia prasme kaip ir adekvati duotis. Husserlis teigia, kad: „galimybė yra saviduotis vaizduotės stebinyje“ (Husserlis 1980: 560). Ir toliau papildo: „galimybės gali būti duotos natūraliai ir evidentiškai. Vaizduotė įgalina natūraliai duotas galimybes“ (Husserlis 1987: 170). Vaizduotė stokoja evidencijos – griežta prasme – galios, bet, nepaisant to, ji gali pasiekti evidenciją. Kokiu būdu?

Mes žinome, kad tik suvokimas savo objektą duoda tobulai, *kūniškai*. Ar tokiu atveju kiekvieną objekto suvokimą atitinka to objekto įsivaizdavimas? Norint atsakyti į šį klausimą, reiktų grįžti prie adekvačios ir apodiktiškos evidencijos skirtumo. Transcendentiškam objektui (suvoktas ar įsivaizduotas objektas) trūksta evidencijos apodiktiškumo. Vadinasi, dalyko saviduotis gali būti tik prasmės duotis. Todėl ir vaizduotės objektas evidentiškai duotas yra tik apie įsivaizdavimą reflektuojančio aktualaus-Aš nuostatoje.

Kaip matėme, fenomenologinė redukcija yra evidencijos principo pritaikymas, todėl Husserlis ir neutralizuotą vaizduotės pasaulį tiria naudodamas redukcijos metodą. Vaizduotėje objektai iš pradžių duoti tarsi-natūralioje nuostatoje (kaip ir suvokimo lauke). Tuomet įvyksta tarsi-objektų suskliaudimas (Husserlis 1959: 114-115). Vaizduotės pasaulis kaip ir suvokimo pasaulis yra pasaulis-man, kuriame aš visuomet jau dalyvauju (kai vyksta įsivaizdavimas). Vykstant fenomenologinei vaizduotės epoche, būties duotis „išjungiamo“ neutralizuotame akte. Po redukcijos vaizduotėje lieka ne kas kita kaip grynų saviduotyje konstitutos galimybės. Vaizduotė taip pat įgalina ir eidetišką konstituciją. Husserlis nuolat pabrėžia, kad to, kas eidetiška, suvokimas galimas daugiausiai dėl vaizduotės (Husserlis 1976a: 16; 1984b: 691-692). Juk norint pasiekti galutinį kokio nors dalyko žinojimą, visas žinias apie tą dalyką reikia traktuoti kaip grynų galimybes, vadinasi, persikelti į vaizduotės pasaulį. Vis dėlto *esmėžiūros* Husserlis netapatina su grynu įsivaizdavimu, nes esmė Husserliui nėra fikcija, bet tikras, natūraliai stebinyje duotas objektas (Husserlis 1976a: 50). Todėl vaizduotė, neturinti tiesioginės eidetiško įžvalgos, suteikia pagrindą eidetinei variacijai. Husserlis teigia, kad: „yra tam tikros priežastys, dėl kurių fenomenologijoje kaip ir visuose

eidetiniuose moksluose <...> laisvos fikcijos įgyja pranašumą prieš suvokimus“ (Husserlis 1976a: 147). Kodėl vaizduotė eidetiško pažinimo rėmuose įgyja pranašumą prieš suvokimą?

Viena iš priežasčių – suvokimo pasaulio apibrėžtumas (vaizduotės pasaulių yra be galo daug, o suvokimo pasaulis tik vienas). Suvokianti sąmonė atmeta viską, kas netikra, taip pat ir tai, kas yra galima. O būtent tyrimas to, kas yra galima, atveria ir eidetiškumo galimybę. Ribiniai tikrumo galimybių atvejai tiriami būtent vaizduotėje, vykstant eidetinei galimybių variacijai. Tuo tarpu suvokimo pasaulis yra tvirtai susietas su patyriminiu pasauliu, todėl eidetinė variacija čia labai griežtai apibrėžta. Volontė nurodo ir kitą vaizduotės pranašumo priežastį: vaizduotės pranašumas eidetiško konstitucijoje labai stipriai susietas su jos apozicionalumo modusu (Volontė 1997: 283). Būtent kaip būties duoties neutralumo modifikacija, konstituojuojant eidetišką, vaizduotė pranašesnė už suvokimą. Husserlis nurodo, kad tikrovė tėra viena iš galimybių (Husserlis 1963: 74). Konstitutyvus vaizduotės gebėjimas eidetiniame patyrimo tiesiogiai remiasi tuo, kad grynųjų eidosų sričiai tikrovės duotis yra nereikšminga (Husserlis 1973a: 68). Todėl eidetiniame tyrime apozicionalus pažinimas gali lygiai taip pat gerai, ar net geriau už pozicionalų vesti prie esmės išvalgos, nes čia egzistencijos duotis neturi jokios reikšmės. Vadinasi, sprendinys apie objekto esmę nėra sprendinys apie jo egzistenciją (Husserlis 1973a: 70). Todėl eidetinio pažinimo objektas yra prasmė, neturinti jokio būties apibrėžtumo. Tokiu atveju eidetinis pažinimas įmanomas ir vaizduotėje, nes prasmės konstitucija vyksta nepriklausomai nuo būties konstitucijos.

3.4. Metodologinė vaizduotės reikšmė autofenomenologijos ir heterofenomenologijos ginče

Jeigu eidetinį pažinimą įgalina vaizduotė, generuojanti prasmėmis kaip tikrovės galimybės, vadinasi, jos praktinė reikšmė fenomenologiniam metodui yra nenuginčijama. Metodologinė vaizduotės reikšmė, kuri, mūsų manymu, yra vienas iš Husserlio fenomenologijos metodo pranašumo kriterijų, atsiskleidžia tiriant alternatyvius fenomenologijos metodus. Paskutiniu metu itin karštas metodologinis ginčas vyksta vadinamųjų *heterofenomenologų* ir *autofenomenologų*⁸ stovyklose. Nors, kaip matysime, gana agresyviai bandoma sumenkinti Husserlio autofenomenologijos metodą kaip nemokslinį, vis dėlto siūlomas alternatyvus – heterofenomenologijos metodas neatrodo galintis įveikti deskriptyviają Husserlio fenomenologiją, nes, mūsų manymu, pražiūrimas svarbus - vaizduotiškas autofenomenologijos aspektas. Kokia metodologinė vaizduotės reikšmė atsiskleidžia autofenomenologijos ir heterofenomenologijos metodų ginče?

Danielio C. Dennetto siūlo heterofenomenologijos metodą, pretenduojantį sąmonės patirtis tirti iš trečio asmens perspektyvos ir pateikia argumentus už šio metodo pranašumą autofenomenologijos, arba Husserlio fenomenologijoje taikomo introspekcijos metodo iš pirmo asmens perspektyvos atžvilgiu. Dennettas, įvesdamas trečio asmens perspektyvą, heterofenomenologijos metodui siekia suteikti gamtos mokslų metodams būdingo objektyvumo, kurio nepavyko pasiekti Husserlio autofenomenologijos projektui dėl neišvengiamo subjektyvumo faktoriaus. Todėl Dennettas subjektų pranešimams apie sąmonės patirtis suteikia *įsitikinimų* (beliefs) statusą, kuri legitimuoja jau ne pats subjektas, o stebėtojas (heterofenomenologas), šitaip

⁸ Sąvokos „heterofenomenologija“ ir „autofenomenologija“ vartojamos dabartinėse diskusijose, suprobleminančiose fenomenologinį sąmonės patirčių tyrimo metodą iš pirmo asmens perspektyvos ir galimai alternatyvų pastarajam – mokslinį metodą iš trečio asmens perspektyvos. Atitinkamai sąvoką „heterofenomenologija“ sudaro trys prasminiai sandai: ἕτερος (gr. kitas (iš dviejų) arba vienas (iš dviejų)), φαινόμενον (gr. tai, kas reiškiasi, rodosi), λόγος; sąvokos autofenomenologija pirmasis prasminis sandas αὐτός (gr. pats). Heterofenomenologija pagal etimologiją turėtų būti suprantama kaip mokslas apie tai, kas reiškiasi kitam, tuo tarpu autofenomenologija - mokslas apie tai, kas reiškiasi pačiam, paprastai turint galvoje klasikinę Husserlio fenomenologiją.

atlikdamas mokslinį subjektų įsitikinimų apie sąmonės patirtis tyrimą. Bet ar subjektų pranešti įsitikinimai gali būti neutralūs, be subjektyvios interpretacijos apvalkalo, kaip to tikisi Dennettas?

Danielio C. Dennetto heterofenomenologija kaip metodas sąmonės patirtis tirti iš trečio asmens perspektyvos iš pirmo žvilgsnio atrodo atstovaujantis filosofinei pažiūrai, sąmonę laikančiai empiriniu reiškiniu, kuri galima tirti kiekybiniais gamtos mokslų metodais. Klasikinė husserliškoji fenomenologija tokią gamtamokslinę prieigą prie sąmonės patirčių tyrimo atmeta. Dennettas autofenomenologiją priešina heterofenomenologijai (Dennettas 1987: 153; 2003: 23), nurodydamas, kad autofenomenologija yra toks metodas, kur „tiriamas subjektas ir tyrėjas yra vienas ir tas pats asmuo“ (Dennettas 2003: 23). Autofenomenologiją Dennettas dar apibūdina kaip „solipsistinę metodologiją“ arba „introspektyviają psichologiją“, argumentuodamas, kad reflektuojantis fenomenologas galės tirti savo paties spekuliatyvų vidinį gyvenimą, užsiimdamas mentaline gimnastika, t.y. naudodamas fenomenologinę redukciją (Dennettas 1987: 153, 157-158). Dennettui užkliūva fenomenologinės redukcijos taikymas, fenomenologui introspektyviai tiriant savo sąmonės patirtis: būtent kasdienių įsitikinimų arba egzistencinių prielaidų suspendavimo momentą, kas iš esmės įgalina vaizduotės veikimą, jis laiko mentaline gimnastika, kuomet fenomenologas užsiimęs kūryba, o ne objektyviu sąmonės patirčių tyrimu

Dennettas nepripažįsta „fenomenologinio objektyvumo“, nes, anot jo, pirminė duotis yra subjektų pranešimai apie įsitikinimus savo sąmonės patirtimis, kurie yra neutralūs (Dennettas 1991: 83), o ne pirminės introspektyviai stebimos sąmonės patirtys. Kaip vieną iš silpnų autofenomenologijos vietų Dennettas nurodo intencionalią sąmonės struktūrą, kuri neegzistuojančius objektus esą traktuojanti taip pat kaip realius, todėl nebelieką skirtumo tarp fikcijos ir tikrovės (Dennettas 2007: 252). Autofenomenologijoje sąmonė yra intencionali, todėl praktiškai neįmanoma fiksuoti sąmonės turinių skirtumų, vadinasi, nebelieka skirtumo tarp fikcijos ir tikrovės. Kokiu būdu fenomenologas, taikydamas introspekcijos ir deskripcijos

metodus, tiriant intencionalių sąmonės turinius, geba atskirti, kokios sąmonės patirtys yra realios, o kokios fiktyvios? Juk pats Husserlis teigia, kad: „sąmonė yra absoliuti“ (Husserlis 1950: 103), kitaip sakant, transcendentalinės sąmonės veikimo laukas yra nepertraukiamas išgyvenimų (patirčių) kontinuumas. Vadinasi, sąmonė yra visų galimų duotų vieta. Kaip fenomenologui, sąmonės patirtis tiriant iš pirmo asmens perspektyvos, viduje sąmonės veikimo lauko atskirti realias ir fiktyvias patirtis? (Dennettas 1991: 67). Dennettas šias problemas autofenomenologijos vietas laiko neišsprendžiamomis, siūlydamas alternatyvų – heterofenomenologijos metodą.

Kaip iššūkis Dennetto kaltinimui skamba Husserlio teiginys, kad: „fikcija yra gyvybiškas fenomenologijos elementas“ (Husserlis 1966: 148). Vaizduotės kuriamas vaizdinys nėra tikrovėje egzistuojantis objektas, nes jis nesireiškia objektyviame sąryšingume su dabartiška tikrove, kuri yra konstituota aktualiame suvokimo lauke. Husserlis teigia, kad: „vaizduotės vaizdinys ne tik suvokimo lauke nepasirodo, bet, tiesą sakant, jis rodo visai kitame pasaulyje, nieko bendra neturinčiame su aktualios dabarties pasauliu“ (Husserlis 2006: 60). Todėl vaizduotės veikimo lauką apibrėžia „nedabartiškumo“ modusas. Vadinasi, vaizduotės veikimo lauko ribų fiksavimas galimas tuomet, kai įsivaizdavimas pasibaigęs, o sąmonė aktualizuoja buvusią įsivaizdavimo patirtį. Taigi priešingai, nei tvirtina Dennettas, skiriasi laikiški suvokimo ir vaizduotės laukuose duotų išgyvenimų modusai. Dennettas iš dalies teisus, kaltindamas autofenomenologiją sąmonės veikimo laukui suteikus beribiškumo statusą, dėl ko iš pirmo žvilgsnio nusitrina riba tarp skirtingų patirčių sąmonės viduje statuso. Problema, anot Dennetto, praktiškai neišsprendžiamą daro autofenomenologinis tyrimo metodas: po transcendentalinės redukcijos, suspendavus aktualią išorinio pasaulio reikšmę, lieka intenduoti objektai, kurių santykis su realybe arba priklausymo nuo realybės laipsnis tampa nureikšmintu dalyku fenomenologijai. Nors fikcijos ir sąmonės patirtys skiriasi savo intendavimo modusais: fikcijos atveju intendavimas suprantamas kaip įdabartinimas, o suvokimo atveju – kaip dabartinimas, vis dėlto vienintele fenomenologui

prieinama realybe lieka sąmonės patirtys, nes fenomenologas reflektuodamas patirtis, vaizduotės vaizdinį laiko viena iš sąmonės patirčių. Todėl Dennettas, norėdamas išvengti panašių problemų, kurdamas heterofenomenologijos metodą, siūlo priimti keletą teiginių, kurie užtikrintų sėkmingą heterofenomenologijos kaip mokslinio metodo iš trečio asmens perspektyvos taikymą, tiriant sąmonės patirtis.

Heterofenomenologija kaip mokslinis metodas iš trečio asmens perspektyvos, atsižvelgiant į sąvokos etimologiją, turėtų būti suprantama kaip mokslas apie tai, kas rodoma (reiškiasi) kitam. Dennettas teigia, kad: „heterofenomenologija yra kito fenomenologija“ (Dennettas 2003: 19). Heterofenomenologo, skirtingai nei autofenomenologo tikslas – kataloguoti subjektų pranešimus apie įsitikinimus jų sąmonės patirtimis (Dennettas 2003: 20). Vadinasi, heterofenomenologas užima neutralaus stebėtojo poziciją, nes jam jau nebereikia kaip autofenomenologui pačiam tirti savo sąmonės patirtis. Tai yra vienas iš heterofenomenologijos metodo moksliskumo kriterijų, nes eliminuojamas subjektyvumo faktorius, kuris neišvengiamas, taikant introspekcijos metodą iš pirmo asmens perspektyvos.

Kitas ne mažiau svarbus heterofenomenologijos metodo pranašumas esąs tas, kad skirtingai nuo autofenomenologijos, subjektai praneša ne apie pirmines sąmonės patirtis (kas yra tyrimo medžiaga autofenomenologijoje), bet apie įsitikinimus (beliefs) sąmonės patirtimis (Dennettas 2003: 21). Vadinasi, heterofenomenologas dirba su tokį patį – įsitikinimų – statusą turinčiais pranešimais, todėl iš pat pradžių tyrimui garantuojamas neutralumas, nes nei subjektai, nei tyrėjas negali iškreipti įsitikinimų sąmonės patirtimis: kiekvienas įsitikinimas gali būti patikrintas eksperimentiškai. Dennettas sutinka, kad subjektai gali klysti, pranešdami apie įsitikinimus sąmonės patirtimis, taip pat sutinka, kad įsitikinimai gali būti suprantami kaip fikcijos, nes kol įsitikinimų pasaulis nepatikrintas, taikant trečio asmens perspektyvą, laikomas nerealiu pasauliu, kuriam Dennettas suteikia absoliučią autonomiją (Dennettas 2002: 13). Tokiu būdu Dennettas mano išvengęs autofenomenologijai priskirto trūkumo, kuomet taikant pirmo asmens perspektyvą ir introspekcijos metodu

tiriant sąmonės patirtis, pasirodo esą neįmanoma išvengti klaidos, vertinant sąmonės patirčių statusą sąmonės viduje, pavyzdžiui, atskirti fiktyvias patirtis nuo realių.

Tokie autoriai kaip Shanon Vallor, Danielis D. Hutto, Gianfranco Soldatis, Johnas J. Drummondas, Ericas Schwitzgebelis, Alva Noë ir kt. kaltina Dennetto heterofenomenologijos metodą nenuoseklumu ir nepagrįsta pretenzija į mokslo statusą. Ypač kritikuojama Dennetto heterofenomenologo tyrimo medžiaga – įsitikinimai apie sąmonės patirtis, kurie yra pranešti subjektų ir laikomi pirminiais neutraliais faktais, su kuriais, taikydamas trečio asmens perspektyvą, dirba heterofenomenologas. Dennettas teigia, kad nėra skirtumo tarp to, kaip dalykai reiškiasi mums ir to, kaip mes manome, kad jie mums reiškiasi (Dennettas 1991: 133). Subjektų įsitikinimams sąmonės patirtimis Dennettas suteikia absoliutų autoritetą, nes sąmonės patirtis jis mano esant konstituotas subjektų įsitikinimų arba sprendinių apie jas (Dennettas 1991: 96-97; 2003: 4). Tokiu atveju, subjektui suteikiant sprendimo apie įsitikinimus sąmonės patirtimis laisvę, išties įsitikinimai gali būti suprantami kaip fikcijos. Vallor argumentuoja, kad fikcijos įvedimas į heterofenomenologinį tyrimo lauką (nors ir laikinai, kol fiktyvūs pranešimai bus patikrinti heterofenomenologo), yra klaidingas žingsnis, nes iš anksto subjektų įsitikinimams priskiriamas tam tikras statusas. Vallor kelia klausimą, kaip heterofenomenologas gali įvertinti tokius pranešimus, juo labiau, atskirti fiktyvius pranešimus nuo tikrų, jeigu įsitikinimai gali būti suprantami kaip fikcija, o heterofenomenologas dirba su tokiais pranešimais (fikcijomis)? (Vallor 2009: 2). O tai, anot Dan Zahavi, leidžia daryti išvadą, kad Dennettas sąmonės patirtis teoretizuoja, o patyrimines būsenas laiko teoriniais postulatais (Zahavi 2007: 24). Dennettas atremia šį Zahavi priekaištą, teigdamas, kad: „kai subjektas sako ‚prieš namą stovi medis‘ tai jo pranešimas yra apie medį, o ne apie savo vidinę būseną, tuo tarpu, kai subjektas sako ‚matau prieš namą stovintį namą‘, tai jis praneša tam tikrą mentalinę būseną, kartu išreiškdamas ir įsitikinimą ja“ (Dennettas 2007: 253). Dennettas nori mums pasakyti, kad, priešingai nei Zahavi mano, subjektai ne postuluoja patyrimines būsenas, bet

išreiškia įsitikinimus apie jas. Kartu Dennettas pripažįsta, kad šie įsitikinimai nėra tuščia referencija, nes abiem atvejais subjektas sąmoningai fiksuoja įsitikinimą apie sąmonės patirtis. Bet Dennettas tuo pačiu metu teigia, kad įsitikinimai gali būti suprantami kaip fikcijos, nes subjektui suteikiamas autoritetas sprendžiant ir pranešant apie savo įsitikinimus sąmonės patirtimis.

Dennettas sulygina subjektų autoritetą apie įsitikinimus sąmonės patirtimis su autoriaus autoritetu sukurtam fikcijų pasauliui: „kaip fikcijoje, viskas, ką sako autorius, veikia <...>. Mes neklausiamo, kaip Arthuras Conanas Doyle'is sužinojo Sherlocko Holmeso krėslo spalvą ir nedarome prielaidos, kad jis galėjo klysti. Taip pat mes neklausiamo, kaip subjektai žino, ką jie praneša ir nedarome prielaidos, kad jie gali klysti“ (Dennettas 1991: 45; 2005: 42). Vis dėlto, nors Doyle'is turi neginčijamą autoritetą tam, kokios spalvos yra Holmeso krėslas, bet, kaip nurodo Ericas Schwitzgebelis, tik su sąlyga, kad jo teiginiai – fiktyvūs, nes jie yra ne apie aktualius įvykius pasaulyje, o apie įvykius fikcijų pasaulyje (Schwitzgebelis 2007: 108). Anot Dennetto, heterofenomenologas visus pranešimus privalo interpretuoti kaip įsitikinimus, bet, skirtingai nei Doyle'io sukurtame pasaulyje, heterofenomenologijos pasaulyje subjektai gali klysti. Tik, kitaip nei autofenomenologijoje, klaida heterofenomenologo gali būti pastebėta ir ištaisyta (Dennettas 1991: 366).

Tad kaip heterofenomenologas gali atskirti fiktyvius įsitikinimus nuo tikrų? Bet būtent nuo atsakymo į šį kritinį klausimą Dennettas ir apsisaugo visiems be išimties pranešimams apie galimas sąmonės patirtis suteikdamas įsitikinimų arba fikcijų statusą. Heterofenomenologas tiesiog tikrina subjektų pranešimus ir kažkokiu būdu nustato jų santykį su realiu pasauliu. Schwitzgebelis nesutinka su Dennettu ir dėl subjektams suteikto autoriteto jų sprendiniuose apie įsitikinimus sąmonės patirtimis, ir dėl heterofenomenologui priskiriamos tų pranešimų vertinimo funkcijos. Jis mano, kad neįmanoma įrodyti, jog Doyle'is neklydo, sprenddamas apie Holmeso krėslo spalvą, kaip ir įrodyti priešingo tam teiginio, kad Doyle'is teisingas dėl Holmeso krėslo spalvos. Schwitzgebelis, iliustruodamas savo pastabą, pateikia tokį pavyzdį: įsivaizduokime, kad kas nors yra vienintelis asmuo, kuris lankėsi Noo-Na

saloje. Kai tas asmuo grįžęs praneša apie salos biologinę įvairovę, jis yra neginčijamas autoritetas tam, ką praneša. Jis gali ir klysti, bet nėra nei vieno, kuris galėtų jį pataisyti. Vadinasi, kaip linkęs manyti Dennettas, klaidos subjekto pranešime fiksuoti neįmanoma. Tuo tarpu Schwitzgebelis teigia, kad Dennettas nueina per toli: Noo-Na salos pavyzdžio atveju lieka numanymas, kad kas nors vis dėlto gali pataisyti pranešusį asmenį (Schwitzgebel 2007: 112). Vadinasi, klaidos tikimybė visuomet išlieka subjektams pranešant apie savo sąmonės patirtis. Bet šioje vietoje Schwitzgebelis pražiūri labai svarbų momentą: klaida galima tuomet, kai subjektai praneša apie savo sąmonės patirtis, o ne apie įsitikinimus savo sąmonės patirtimis.

Dennettas klaidingus subjektų pranešimus apie savo sąmonės patirtis priskiria autofenomenologijai, tuo tarpu heterofenomenologijoje disponuojama įsitikinimais sąmonės patirtimis, kurių statusą tikrina heterofenomenologas. Matome, kad įsitikinimus apie sąmonės patirtis kaip apskritai pirminę prieigą prie sąmonės Dennettas apgaubia iš pirmo žvilgsnio atspariu kritikai gaubtu. Kadangi Dennettas nemato jokio skirtumo tarp pirminių sąmonės patirčių ir įsitikinimų apie tas patirtis, kai kurie kritikai būtent čia regi silpnąją heterofenomenologijos vietą.

Tayloras Carmanas teigia, kad tokiu atveju įsitikinimai yra ne nereflektuoti, neutralūs faktai, kuriuos praneša subjektai, bet jau interpretuota subjektų medžiaga, todėl heterofenomenologas dirba su iš esmės spekuliatyvia medžiaga. Maža to, jis, anot Carmano, padvigubina spekuliaciją, nes prie pačių subjektų interpretuotų pranešimų pats nuo savęs prideda papildomą interpretaciją (Carman 2007: 106).

Carmanui pritaria ir Danielis D. Hutto teigdamas, kad prieiga prie sąmonės patirčių galima tik iš pirmo asmens perspektyvos, kuri vėliau privalo būti užtikrinama intersubjektyviai, o ne izoliuotos laboratorijos sąlygomis (Hutto 2006: 83). Kaip ir Hutto, pirmo ir trečio asmens perspektyvų prieigas prie sąmonės patirčių tyrimo kritikuoja ir Alva Noë, pabrėždama intersubjektyvaus fono fenomenologiniam tyrimui būtinumą (Noë 2007: 239).

Tuo tarpu Eduardas Marbachas ir Gianfranco Soldatis laikosi pozicijos, kad sąmonės patirtys gali būti prieinamos „iš vidaus“, todėl jie atmeta Dennetto siūlomą trečio asmens perspektyvą kaip netinkamą priegią prie sąmonės patirčių (Marbach 2007: 75; Soldati 2007: 90). Marbachas gina autofenomenologiją, kritikuodamas Dennetto heterofenomenologijos pretenziją į objektyvų mokslinį metodą, nes sąmonė, anot Marbacho, yra subjektyvi, o ne fizikinio pasaulio dalis. Dennettas, anot Marbacho, klaidingai supranta Husserlio autofenomenologiją ir todėl nepagrįstai ją kaltina subjektyvumu (Marbach 2007: 77). Marbachas teigia, kad yra tam tikrų patirčių, kurios gali būti prieinamos tik iš pirmo asmens perspektyvos, todėl heterofenomenologija nieko negali apie jas pasakyti. Marbachas pateikia pavyzdį: kai matau nutapytą geltoną karvę, esu įsitikinęs tuo, kas nerealū, kitaip sakant, šioje patirtyje objektas nėra aktualiai duotas, kai tuo tarpu heterofenomenologija gali fiksuoti tik tas patirtis, kurios vyksta sąmonėje čia ir dabar (Marbachas 2007: 82). Kadangi Dennettas teigia, kad heterofenomenologija apima visus faktus apie sąmonę (Dennettas 2003: 29), tai pripažinimas, jog pasaulyje esama aktualiai egzistuojančių esinių, neįtelpančių į heterofenomenologinius trečio asmens perspektyvos rėmus, būtų aiškus prieštaravimas. Vis dėlto šiuo atveju Marbachas taip pat pražiūri Dennetto „apsauginį gaubtą“ – įsitikinimų indėlių, kompensuojantį visas kritikų nurodomas silpnas heterofenomenologijos vietas. Heterofenomenologas, gavęs pranešimą apie subjekto įsitikinimą geltonos karvės matymu, kruopščiai patikrins ir nustatys, ar tas įsitikinimas apie fiktyvų, ar apie realų objektą⁹.

Ne mažiau verta dėmesio, siekiant pramušti apsauginį Dennetto gaubtą, yra Charleso Siewerto pastaba: problema, anot Siewerto, taikant Dennetto heterofenomenologijos metodą, iškyla tuomet, kai aš pats heterofenomenologiškai tiriu savo paties įsitikinimus sąmonės patirtimis

⁹ Gali kilti klausimas, kaip heterofenomenologas galėtų vertinti subjektų pranešimus apie įsitikinimus ne iš esmės fiktyviu meno pasauliu, bet, pavyzdžiui, įsitikinimus haliucinacijomis ir panašiomis sutrikusios sąmonės vizijomis? Dennettas kol kas atskirai neplėtojo sutrikusios sąmonės temos. Tyrinėjant Dennetto publikacijas, susidaro įspūdis, kad heterofenomenologijai kaip metodui, pretenduojančiam subjektų pranešimus apie įsitikinimus sąmonės patirtimis tirti iš trečio asmens perspektyvos, būtina sąlyga yra *sąmoningi subjektai* ir *tyrėjas, gebantis* atlikti heterofenomenologijoje numatytas procedūras.

(Siewertas 2007: 216). Kadangi, anot Siewerto, „įsitikinimus turiu tikrinti remdamasis jais pačiais kaip faktais, kuriais negaliu būti tikras, todėl negaliu būti tikras ir pačiais įsitikinimais sąmonės patirtimis“ (Siewertas 2007: 216). Siewertas laikosi pozicijos, kad trečio asmens perspektyva nereikalinga, norint įvertinti savo paties įsitikinimus, nes tam paprasčiausiai užtenka refleksijos. Mūsų požiūriu, tai vienas stipriausių kritikos smūgių Dennetto heterofenomenologijai. Norėdamas išvengti tiesaus atsakymo, Dennettas refleksiją iš pirmo asmens perspektyvos eilinį kartą priskiria autofenomenologijai, negalinčiai pretenduoti į mokslo statusą. Vis dėlto pastaba labai taikli, nes pagrįstai kyla klausimas, ar subjektai, pranešdami apie įsitikinimus sąmonės patirtimis, neatlieka refleksijos judesio? Ar tai, kuo subjektai yra įsitikinę, nėra subjektų refleksijos rezultatas? Kaip apskritai atskirti refleksiją nuo sąmoningų subjektų pranešimų?

Dennetto kritikai Hubertas Dreyfusas ir Seanas D. Kelly taip pat argumentuoja, kad „faktai niekada nėra gryni – jie visuomet jau interpretuoti, todėl heterofenomenologas juos klaidingai interpretuoja iš pat pradžių“ (Dreifusas, Kelly 2007: 48). Dennettas iš esmės negali nuginčyti šios pastabos, teigdamas, kad subjektas, tiriamas heterofenomenologo, neturi galimybės reflektuoti, todėl heterofenomenologas dirba su nereflektuotais pranešimais (Dennett 2003: 20). Vis dėlto, ar idealiomis laboratorinėmis sąlygomis tiriamas subjektas verbaliniu būdu pranešdamas apie savo įsitikinimus sąmonės patirtimis, tikrai nereflektuoja to, ką praneša? Jeigu subjektas praneša neverbaliniu būdu (pavyzdžiui, spaudydamas mygtukus), ar tokiu atveju heterofenomenologas gali išlaikyti objektyvumą, interpretuodamas tokius pranešimus? Jeanas-Michaelis Roy'us teigia, kad vien jau todėl, jog sąmonės patirtis išreiškiame verbaliniu būdu, refleksija yra neišvengiama, nes mes negalime stebėti sąmonės turinių tuo pačiu metu nesuteorindami savo veiksmo (Roy'us 2007: 14). Kaip tik todėl Roy'us nemato skirtumo tarp autofenomenologijos ir heterofenomenologijos, kadangi, anot Roy'aus, subjektai heterofenomenologijoje praneša reflektuotus įsitikinimus sąmonės patirtimis (Roy 2007: 18).

Mūsų nuomone, Dennetto heterofenomenologijos metodas kol kas negali įveikti Siewerto, Dreyfuso, Kelly'io, Carmano ir Roy'aus kritikos, nes praktiškai neįmanoma įrodyti, jog įsitikinimai sąmonės patirtimis nėra refleksijos rezultatas. Todėl visiškai logiška Marbacho ir Soldati pozicija – heterofenomenologiją traktuoti kaip nevykusią autofenomenologijos kopiją. Transcendentalinė sąmonė autofenomenologijoje įgalina grynujų esmių kaip grynujų prasmių refleksiją, todėl Dennetto metodas apskritai visais atžvilgiais atrodo klaidingas: jeigu heterofenomenologas įsitikinimus sąmonės patirtimis tiria dar iki transcendentalinės redukcijos, tai tokiu atveju jo veikla yra vaizduotiška (jis pats sukuria nuoseklų, prasminį įsitikinimų vaizdą), o jeigu įsitikinimai tiriami po transcendentalinės redukcijos, tai jie subjektų yra jau reflektuota medžiaga, todėl heterofenomenologo įsikišimas visiškai nereikalingas. Mūsų požiūriu, Dennettas, heterofenomenologui priskirdamas neutralaus stebėtojo statusą, praktiškai tik suantropomorfiną Husserlio vaizduotę: vaizduotė ne tik neutralizuoja visas sąmonės patirtis, bet ir įgalina vadinamąją trečio asmens perspektyvą arba neutralią refleksiją. Kaip matėme, vaizduotė, pati būdama nelaikiška, gali neutralizuoti visų sąmonės išgyvenimų laikiškus modusus, vadinasi, ir pretenzijas į tikrumą. Būdami neutralūs, išgyvenimai įgyja galimybių statusą, kas vėl gi neprieštarauja Dennetto įsitikinimų statusui. Neutrali ir iš esmės vaizduotiška refleksija, judėdama neutralizuotų patirčių kaip tikrovės galimybių erdvėje atlieka heterofenomenologo funkciją: sistemina ir kataloguoja galimas patirtis. Regis, Dennettas neįvertina šios Husserlio autofenomenologijos metodo pusės.

Išvados

1. Iš pirmo žvilgsnio suvokimo ir vaizduotės išgyvenimų skirtingumas atrodo akivaizdus: suvokimo išgyvenimai suprantami kaip realūs, tikri, o, atitinkamai, vaizduotės išgyvenimai – kaip nerealūs, netikri. Šį pirminį akivaizdumą panaikina Husserlio realybės (kaip empirinės potyrių bazės) ir tikrovės (kaip tikėjimo sąmonės konstituojamo galimybių lauko) skirtis. Realybės duoties vieta yra intencionali sąmonė, todėl sąmonės aktai ir su jais koreliuojantys objektai yra realūs tiek, kokį realumo laipsnį suteikiame pačiai sąmonei. Intencionalioje sąmonėje išgyvenimų „realumas“ ar „nerealumas“ yra nureikšmintas balastas, nes susitelkiama į išgyvenimų „esmę“, kurios pažinimas teikia tikrumą sąmonei. Visų sąmonės išgyvenimų esmės kaip grynos galimybės turi vienodas sąlygas teikti tikrovės vaizdą, todėl suvokimo ir vaizduotės išgyvenimai šiuo požiūriu nesiskiria.

2. Pati Husserlio intencionalios sąmonės struktūra išreiškia idealizuotą sąmonės aktų ir tais aktais pagaunamų objektų atitikimą, todėl grynas suvokimas yra siekiamybė, nes, *praktiškai*, pasyvių sąmonės sintezių analizė atskleidžia, jog suvokimas kaip dabartiškumas vyksta begaliniame sąmonės sraute įtarpinamas to, kas nedabartiška: dabartiškas suvokimas visuomet duotas kartu su nedabartiškos patirties lauku (retencija ir protencija), todėl dabartiško suvokimo branduolyje slypi tai, kas nedabartiška. Kita vertus, kuo labiau dabartiškas suvokimas grimzta į praeitį, tuo labiau jis tampa vaizduotišku dėl jį įtraukiančios vaizduotiškos sąmonės tėkmės.

3. Kadangi fantazmos yra visiems Ego bendro patyriminio pasaulio juslinių turinių modifikacijos, tai teoriškai sąlygoja intersubjektyvios vaizduotės galimybę. Nors fantazmų konstituota vaizduotės reiškinių mozaika atveria atskirų Ego vaizduotiškos kūrybos erdvę, vis dėlto manasis Ego gali *įsijausti* į kito Ego vaizduotės pasaulį. Net jeigu manojų Ego *įsijautimo* modusas bus pakeistas į įsivaizdavimą, - nes, viena vertus, pasinerdamas į kito Ego

vaizduotės pasaulį, manasis Ego praranda visiems Ego bendrą tikrovės dimensiją, kita vertus, kito Ego vaizduotės kuriamas pasaulis toks nepatvarus ir kintantis, kad praktiškai neįmanoma atskirti kito Ego vaizduotės vaizdinių nuo manojo Ego vaizduotės pasaulio, - vis dėlto išlieka galimybė, kad manasis Ego įsivaizduoja kito Ego vaizduotės kuriamą pasaulį. Todėl kito Ego įsivaizdavimas iš esmės suardo manojo Ego vaizduotės lauko uždarumą ir atveria vaizduotiško intersubjektyvumo galimybę.

4. Husserlis visus sąmonės lauką sudarančius stebinius skiria į tikrovėje egzistuojantį objektą teikiančius stebinius (sudarančius suvokimo lauką) ir į neutralius stebinius (sudarančius vaizduotės lauką), tačiau visi stebiniai duoti dinaminėje vienovėje su intencija: dėl intencijos poveikio stebinio reikšminis turinys yra suprantamas kaip percepcinis ar vaizduotiškas. Reikšminius turinius stebiniuose organizuojanti intencija yra esminė kiekvieno objektyvuojančio sąmonės akto dalis, galinti reikštis ir pati viena, vaizduotiškai (kaip tik todėl sąmonė gali reflektuoti įvairius – tikrovėje egzistuojančius ir neegzistuojančius objektus). Vadinasi, praktiškai jau pačiame objektyvuojančio akto branduolyje skirtis tarp suvokimo ir vaizduotės tampa beprasmiška dėl vaizduotiškos intencijos poveikio, todėl praktiškai visi stebiniai yra vaizduotiški.

5. Prisiminimo vaizdinys praktiškai susilieja su vaizduotės vaizdiniu, nes:

a) nors prisiminimo vaizdinyje įdabartinamas buvęs suvokimo išgyvenimas, kai tuo tarpu vaizduotė įdabartina neegzistuojantį objektą, vis dėlto abu vaizdiniai stokoja dabartiškos esaties pagrindo. Prisiminimo vaizdinyje duotą išgyvenimą mes suvokiame „tarsi“ modusu, nes visas prisiminimo procesas yra reprodukcinė suvokimo akto modifikacija. Šiuo aspektu žvelgiant, prisiminimo ir vaizduotės vaizdiniai kaip „tarsi-tikrovės“ įdabartinimai yra tapatūs, todėl praktiškai sudėtinga atskirti, ar dabar išskylančiame prisiminimo vaizdinyje išgyvenimas yra tikrai buvęs, ar

įsivaizduotas. Net jeigu reflektuojant nustatomas prisiminimo vaizdinio „tikrumas“, jo duotis sąmonėje išlieka vaizduotiška;

b) pirminis įspūdis, sudarantis suvokimo esmę, duotas kartu su retencijos ir protencijos horizontu, kuris modifikuoja pačią pirminio įspūdžio patirtį: patirties užlaikymas ir projekcija į ateitį iš esmės yra vaizduotiška galimo pirminio įspūdžio variacija, todėl pats prisiminimo vaizdinyje duotas suvokimo išgyvenimo branduolys yra vaizduotiškas.

6. Dėl nenutrūkstamos laikiškos tuščių vaizdinių sintezės (būtent vaizduotė įgalina laikišką išgyvenimų sintezę) galimas visų sąmonės išgyvenimų sąryšingumas, nes tušti vaizdiniai praeityje, dabartyje ir ateityje įtvirtina duoto sąmonei objekto tapatumą ir yra visų stebinių galimybės sąlyga. Kadangi kiekvienas sąmonei duotas stebinys yra lydimas tuščių vaizdinių horizonto, vadinasi, dabartiško suvokimo savi-duotį visuomet lydi netiesioginė duotis, todėl vaizduotė kaip tuščių vaizdinių horizontą formuojanti galia dalyvauja kiekvieno sąmonės akto konstitucijoje.

7. Vaizduotė kaip visa-apimanti modifikacija paveikia visą sąmonės lauką, sąmonės išgyvenimams suteikdama modifikuotą „tarsi-išgyvenimų“ statusą, šitaip neutralizuodama išgyvenimų pretenzijas į tikrumą. Dėl vaizduotės kaip visa-apimančios modifikacijos poveikio atsiveria išgyvenimų kaip tikrovės galimybių erdvė, kuri, savo ruožtu, įgalina eidetinę grynujų galimybių kaip grynujų esmių intuiciją.

8. Transcendentalinės Husserlio autofenomenologijos metodas įgalina vaizduotišką grynujų esmių kaip grynujų prasmių refleksiją: vaizduotė ne tik neutralizuoja visas sąmonės patirtis, bet ir įgalina vadinamąją trečio asmens perspektyvą arba neutralią refleksiją (vaizduotė, pati būdama nelaikiška, gali neutralizuoti visų sąmonės išgyvenimų laikiškus modusus, vadinasi, ir pretenzijas į tikrumą). Neutrali ir iš esmės vaizduotiška refleksija, judėdama neutralizuotų patirčių kaip tikrovės galimybių erdvėje atlieka

heterofenomenologo funkciją: sistemina ir kataloguoja galimas patirtis. Todėl heterofenomenologijos metodas, siūlantis sąmonės patirtis tirti, įvedant trečio asmens perspektyvą, regisi esąs tik pavėluotas ir nevykęs autofenomenologijos pakaitalas.

9. Siekdama eidetiško pažinimo vaizduotė yra pranašesnė už suvokimą, nes:

a) ribiniai tikrumo galimybių atvejai tiriami būtent vaizduotėje, vykstant eidetinei galimybių variacijai (suvokimo pasaulis yra tvirtai susietas su patyriminiu pasauliu, todėl eidetinė variacija čia labai griežtai apibrėžta: suvokimo lauke atmetama viskas, kas netikra, taip pat ir tai, kas galima);

b) konstitutyvus vaizduotės gebėjimas eidetiniame patyrimo tiesiogiai remiasi tuo, kad grynujų eidosų sričiai tikrovės duotis yra nereikšminga, nes eidetinio pažinimo objektas yra prasmė, neturinti jokio būties apibrėžtumo. Todėl vaizduotėje vyksta suvokimui nepasiekiamos tikrovės konstitucija.

10. Nors suvokimo branduolį sudarantis ryškiausias dabartiškos esaties pagavos momentas yra tik žybtelėjimas, lydymas tuščių vaizdinių horizonto vaizduotiškoje sąmonės tėkmėje, vis dėlto šis prasminis žybtelėjimas iš esmės yra racionalumo pagrindas, ant kurio Husserlis ir kloja savo transcendentalinės fenomenologijos kaip eidetinio mokslo pamatus. Vaizduotės kaip „visa-apimančios“ sąmonės modifikacijos samprata atskleidžia tokio sumanymo rizikingumą: suvokimas kaip racionalumo esmė *gali* tapti vaizduotišku, o tai reiškia, kad ir visa transcendentalinė fenomenologija praktiškai *galima* kaip vaizduotiškas mokslas. Formaliai suvokimo kaip dominuojančio sąmonės akto, teikiančio tikrovės kaip prasmės vienovės pažinimą, traktavimas Husserliui leidžia išlaikyti klasikinį racionalumo principu grindžiamą pasaulėvaizdį, kurį praktiškai iš vidaus sprogdina vaizduotė.

Literatūros sąrašas

1. Allan D. J. 1955. *Seele und Vernunft. Die Philosophie des Aristoteles*. Hamburg: Felix Meiner.
2. Aristoteles 1989. *Metaphysik*. Erster Halbband: Büche I (A) – VI (E). Hamburg: Felix Meiner.
3. Aristoteles 1991. *Metaphysik*. Zweiter Halbband: Bücher VII (Z) – XIV (N). Hamburg: Felix Meiner.
4. Aristotelis. 1990. *Apie sielą. Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
5. Augustinas A. 2004. *Išpažinimai*. Vilnius: Aidai.
6. Boehm R. 1959. Zum Begriff des „Absoluten“ bei Husserl, *Zeitschrift für philosophische Forschung*, Bd. 13, H. 2: 214-242.
7. Brentano F. 1957. *Grundzüge der Ästhetik*. Hamburg: Meiner.
8. Briedis M. 2011. Valia vaizduotei: „disidentiška“ galimo poetika postmodernios parodijos metu, *Filosofija. Sociologija* 22 (1): 12-22.
9. Brough. J. 1992. Some Husserlian comments on depiction and art, *American Catholic Philosophical Quarterly* 66(2): 241-259.
10. Carman T. 2007. Dennett on seeming. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 6: 99–106.
11. Casey E. S. 1976. *Imagining. A Phenomenological Study*. Bloomington/London: Indiana University.
12. De Boer T. 1973. Die Begriffe „absolut“ und „relativ“ bei Husserl. Versuch einer Analyse. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, Bd. 27, H. 4: 514-533.
13. Dennett C. Daniel 1987. *The intentional stance*. Cambridge, MA: MIT.
14. Dennett C. Daniel 1991. *Consciousness explained*. Boston: Little Brown.
15. Dennett C. Daniel 2002. How could I be wrong? How wrong could I be? *Journal of Consciousness Studies*. 9 (5–6): 13–16.
16. Dennett C. Daniel 2003. Who's on first? Heterophenomenology explained. *Journal of Consciousness Studies*. 10 (9–10): 10–30.

17. Dennett C. Daniel 2005. *Sweet dreams*. Cambridge, MA: MIT.
18. Dennett C. Daniel 2007. Heterophenomenology reconsidered. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 6: 247–270.
19. Dreyfus, Hubert & Kelly, Sean D. 2007. Heterophenomenology: Heavy-handed sleight-of-hand. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 6: 45–55.
20. Drost P. M. 1990. The Primacy of Perception in Husserl's Theory of Imagining, *Philosophy and Phenomenological Research* 50 (3): 569-582.
21. Drummond J. John 2007. Phenomenology: Neither auto- nor hetero- be. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 6: 57–74.
22. Elliott B. 2005. *Phenomenology and Imagination in Husserl and Heidegger*. London, New York: Routledge.
23. Farber M. 1967. *The Foundation of Phenomenology*. Albany: State University of New York Press.
24. Flatz-Ferencz Ch. 2009a. Gibt es perzeptive Phantasie? Als-ob-Bewusstsein, Widerstreit und Neutralität in Husserls Aufzeichnungen zur Bildbetrachtung, *Husserl Studies* 25: 235-253.
25. Flatz-Ferencz Ch. 2009b. Quasi-Konstitution und Möglichkeitsbewusstsein bei Husserl, in *Studia universitatis Babeş-Bolyai, Philosophia* LIV (2): 21-35.
26. Flatz-Ferencz Ch. 2009c. The Neutrality of Images and Husserlian Aesthetics, *Studia Phaenomenologica* IX: 477-493.
27. Furlong E. J. 1961. Imagination in Hume's 'Treatise' and 'Enquiry Concerning Human Understanding', *Philosophy* 36: 62-70.
28. Geysler J. 1917. *Die Episteme. Die Erkenntnistheorie des Aristoteles*. Münster i. W.: Verlag von Heinrich Schöningh.
29. Gore W. C. 1902. *The Imagination in Spinoza and Hume*. Chicago, The University of Chicago Press.
30. Grahams D. W. 1987. *Aristotle's two systems*. Oxford: Clarendon.

31. Hübner J. 2000. *Aristoteles über Getrenntheit und Ursächlichkeit*. Hamburg: Felix Meiner.
32. Husserl E. 1954. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Den Haag: Nijhoff.
33. Husserl E. 1959. *Erste Philosophie (1923/24)*. Zweiter Teil. *Theorie der phänomenologischen Reduktion*. Den Haag: Nijhoff.
34. Husserl E. 1963. *Cartesianische Meditationen und Pariser Vorträge*. Den Haag: Nijhoff.
35. Husserl E. 1966a. *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893-1917)*. Den Haag: Nijhoff.
36. Husserl E. 1966b. *Analysen zur passiven Synthesis*. Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten. 1918-1926. Den Haag: Nijhoff.
37. Husserl E. 1973a. *Die Idee der Phänomenologie. Fünf Vorlesungen*. Den Haag: Nijhoff.
38. Husserl E. 1973b. *Ding und Raum. Vorlesungen 1907*. Den Haag: Nijhoff.
39. Husserl E. 1974. *Formale und transzendente Logik. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft*. Den Haag: Nijhoff.
40. Husserl E. 1976a. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Erstes Buch. *Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*, 1. Halbband, Text der 1.-3. Auflage. Den Haag: Nijhoff.
41. Husserl E. 1976b. *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Erstes Buch. *Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. 2. Halbband, ergänzende Texte (1912-1929). Den Haag: Nijhoff.
42. Husserl E. 1980. *Phantasie, Bildbewußtsein, Erinnerung. Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigungen. Texte aus dem Nachlass (1898-1925)*. Den Haag: Nijhoff.

43. Husserl E. 1984a. *Logische Untersuchungen*. Zweiter Band, *Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*, erster Teil. Den Haag: Nijhoff.
44. Husserl E. 1984b. *Logische Untersuchungen*. Zweiter Band, *Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis*, zweiter Teil. Den Haag: Nijhoff.
45. Husserl E. 1985. *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*. Hamburg: Meiner.
46. Husserl E. 1987. *Aufsätze und Vorträge (1911-1921)*. Dordrecht/Boston/Lancaster: Nijhoff.
47. Husserl E. 2006. *Phantasie und Bildbewusstsein*. Hamburg: Felix Meiner.
48. Husserl E. 2006. *Phantasie und Bildbewusstsein*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
49. Husserlis E. 2005. *Karteziškosios meditacijos*. Kaunas: Aidai.
50. Hutto D. Daniel 2006. Turning hard problems on their heads. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 5: 75–88.
51. Iser W. 2002. *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*. Vilnius: Aidai.
52. Jansen J. 2005. On the development of Husserl's transcendental phenomenology of imagination and its use for interdisciplinary research *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 4: 121-132.
53. Jonkus D. 2000. Racionalumo problema Husserlio fenomenologijoje, *Žmogus ir žodis* 4: 4-12.
54. Jonkus D. 2005. Laikas ir Kitas. Husserlis ir Levinas apie transcendenciją, *Logos* 40: 149-161.
55. Jonkus D. 2005. Pirmavaizdžiai ir jų kartotė idealiųjų objektų genezėje (E. Husserlio *Geometrijos pradžios* interpretacija), *Dailė, Acta Academiae Artium Vilnensis* 38: 7-19.
56. Jonkus D. 2007. Kito prasmės genezė Husserlio *Karteziškosiose meditacijose*, *Problemos* 72: 115-123.

57. Jonkus D. 2008. Intencionalumo struktūra ir genezė Husserlio fenomenologijoje, *Problemos* 73: 60-71.
58. Jonkus D. 2008. Transcendencijos samprata Husserlio fenomenologijoje: atmintis ir kitas, *Žmogus ir žodis. Filosofija* 10(4): 32-38.
59. Jonkus D. 2009. *Patirtis ir refleksija. Fenomenologinės filosofijos akiračiai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
60. Jonkus D. 2010. Atminties visuma ir kitybė. Fenomenologinis požiūris, *Religija ir kultūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto religijos studijų ir tyrinėjimų centras, 7-26.
61. Jonkus D. 2011. (Ne)tikra tikrovė. VDU: Sesija.
62. Kačerauskas T. 2006. Ribos tarp pramano ir tikrovės: fenomenologinė perspektyva, *Problemos* 69: 104-112.
63. Kantas I. 1982. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis.
64. Kardelis N. 2011. Vaizduotė ir filosofijos ištakos. *Lietuvos kultūros tyrimai 1: medija, politika, vaizduotė*. Vilnius: LKTI, 124-135.
65. Kuspit B. D. 1968. Fiction and Phenomenology, *Philosophy and Phenomenological Research* 29 (1): 16-33.
66. Liangkang Ni. 1998. Urbewusstsein und Reflexion bei Husserl, *Husserl Studies* 15: 77-99.
67. Liangkang Ni. 2005. Urbewusstsein und Unbewusstsein in Husserls Zeitverständnis, *Husserl Studies* 21: 17-33.
68. Lotz Ch. 2007. Depiction and plastic perception. A critique of Husserl's theory of picture consciousness, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 40: 171-185.
69. Marbach E. 2006. Einleitung, in *Phantasie und Bildbewusstsein*. X-XXV. Hamburg: Felix Meiner.
70. Marbach E. 2007. No heterophenomenology without autophenomenology: Variations on a theme of mine. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 6: 75–87.

71. Melle U. 1990. Objektivierende und nicht-objektivierende Akte, in *Husserl-Ausgabe und Husserl-Forschung*, hrsg. von S. IJsseling. Dordrecht/Boston/London: Kluwer, 35-49.
72. Mickevičius A. 1996. Husserlis: fenomenologinė laiko tyrimo specifika ir struktūra, *Problemos* 48.
73. Mickūnas A., Stewart D. 1994. *Fenomenologinė filosofija*. Vilnius: Baltos lankos.
74. Noë, Alva (2007). The critique of pure phenomenology. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 6: 231–245.
75. Norkus Z. 1987. Apie intencionalinius santykius, intencionalinius kontekstus ir E. Huserlio fenomenologiją, *Problemos* 37: 43-52.
76. Platonas. 2000. *Valstybė*. Vilnius: prada.
77. Plečkaitis R. (1982). „Immanuelio Kanto opus magnum“. Kantas I. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis.
78. Price H. H. 1963. Hume's Theory of the External World. Oxford, Clarendon Press.
79. Rang B. 1990. *Husserls Phänomenologie der materiellen Natur*. Frankfurt a. M.: Klosterman.
80. Reichling J. M. 1990. Images of Imagination, *Journal of Research in Music Education* 38 (4): 282-293.
81. Richir M. 2008. Phénoménologie de l'élément poétique. *Studia Phaenomenologica*, VIII, 177-186.
82. Roy Jean-Michel 2007. Heterophenomenology and phenomenological skepticism. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 6: 1–20.
83. Rotenstreich N. 1998. *Synthesis and Intentional Objectivity*. The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
84. Sabolius K. 2006. Vaizduotė anapus įsivaizduojančiojo, *Problemos* 69: 113-121.
85. Sabolius K. 2007. Vaizduotiška sąmonė, *Problemos* 72: 124-134.
86. Sabolius K. 2008. *Vaizduotės samprata fenomenologinėje filosofijoje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

87. Sabolius K. 2009. Sartre'o burtų lazdelė. Nihilistinė vaizduotės laisvė ir fenomenologija, *Problemos* 75: 66-72.
88. Sabolius K. 2010a. Erdvė ir vaizduotė, *Problemos* 77: 60-69.
89. Sabolius K. 2010b. The Temporality of Imagination and Phantasy, *Problemos* 78: 143-152.
90. Sabolius K. 2011. Paveikslinė sąmonė, reprezentacija ir vaizduotė. *Logos* 69: 37-45.
91. Saraiva M. M. 1970. *L'imagination selon Husserl*. Den Haag: Nijhoff.
92. Sartre J. P. 1965. *L'imagination*. Paris: Universitaires de France.
93. Schmicking D. 2005. Is there imaginary loudness? Reconsidering phenomenological method, *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 4: 169-182.
94. Schwitzgebel E. 2007. No unchallengeable epistemic authority, of any sort, regarding our own conscious experience – Contra Dennett? *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 6: 107–113.
95. Siewert Ch. 2007. In favor of (plain) phenomenology. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 6: 201–220.
96. Sodeika T. 2004. Apie teksto kaip prasmės medijos ribas Husserlio fenomenologijoje ir šv. Ignaco Lojolos *Dvasinėse pratybose*, *Soter* 14(42).
97. Sodeika T. 2005. Ką Emanuelis Levinas veikia Husserlio „mokykloje“?, *Logos* 40: 137-148.
98. Soldati G. 2007. Subjectivity in heterophenomenology. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 6: 89–98.
99. Sverdiolas A. 1996. *Steigtis ir sauga*. Vilnius: Baltos lankos.
100. Šerpytė R. 2012. Nihilizmas ir tikrovė: spekuliatyvusis realizmas – nihilizmo banalizavimas? *Problemos* 81: 7-16.
101. Šliogeris A. 2005a. Niekis ir Esmas. T. I. Vilnius: Apostrofa.
102. Šliogeris A. 2005b. Niekis ir Esmas. T. II. Vilnius: Apostrofa.
103. Tatarkiewicz W. 1910. *Die Disposition der Aristotelischen Prinzipien*. Köln.

104. Vallor Sh. 2009. The fantasy of third-person science: Phenomenology, ontology and evidence. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 8: 1–15.
105. Volonte P. 1997. *Husserls Phänomenologie der Imagination*. Freiburg/München: Karl Alber.
106. Wiesing L. 2005. Fenster, Fernseher und Windows, in *Artifizielle Präsenz*. Frankfurt a. Main: Suhrkamp.
107. Willbanks J. 1968. Hume's Theory of Imagination. The Hague, Nijhoff.
108. Wundt M. 1953. *Untersuchungen zur Metaphysik des Aristoteles*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
109. Zahavi D. 2007. Killing the straw man: Dennett and phenomenology. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. 6: 21–43.